

Sonnevend Júlia

Határok nélkül

A berlini fal
ledöntésének története
a globális médiában

Corvina

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Julia Sonnevend: Stories Without Borders. The Berlin Wall and the Making of a Global Iconic Event, originally published in English in 2016.

This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

© Oxford University Press 2016

Fordította: Lázár Júlia

Hungarian translation © Lázár Júlia 2018

Könyvterv: Sebastian Stachowski

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül
sem részben, sem egészben nem másolható,
sem elektronikus, sem mechanikus eljárással, ideértve a fénymásolást,
számítógépes rögzítést vagy adatbankban való felhasználást is.

Kiadja 2018-ban a Corvina Kiadó Kft., az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1086 Budapest, Dankó u. 4-8
e-mail: corvina@lira.hu
www.corvinakiado.hu

Felelős kiadó: Kúnos László, a Corvina igazgatója

Felelős szerkesztő: Hevesi Judit

Műszaki vezető: Kurucz Dóra

ISBN 978 963 13 6516 0

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000642252

Készült a Prime Rate Kft.-ben, 2018-ban

Felelős vezető: Tomcsányi Péter

Tartalom

1. Események a médiában	7
2. A globális ikonikus esemény: A transznacionális történetmondás öt dimenziója	23
3. Alapozás	39
4. Mitologizálás	65
5. Tömörítés	89
6. Ellen-narráció	107
7. Újrafeldolgozás (remediáció)	119
8. Mítoszok határok nélkül, avagy mire jó egy globális ikonikus esemény	151
Zárógondolatok	161
Függelék. Gondolatok a kutatási módszertanról	167
Köszönetnyilvánítás	173
Irodalom	177
Jegyzetek	199

1

Események a médiában

Az események záporoznak körülöttünk, zuhognak a fejünkre, és mi megpróbáljuk az életünket irányítani közöttük. Némelyikre jólesően emlékezünk, például a gyermekeink születésére, egy kedvelt politikus megválasztására, vagy éppen a sikeres forradalomra, ami a demokratikus rend megerősödéséhez vezetett. Más eseményeket traumaként őriz az emlékezet: ilyen lehet valamilyen veszélyes betegség diagnosztizálása, egy elnök meggyilkolása, a megsemmisítő terrortámadás. Az emberek mindig is „követték” az eseményeket a média segítségével, illetve megtestesítették őket a médiában. A mi korunk sem különb a törekvéseiben, legfeljebb a lépték más. A nyilvános események ma több milliárd ember érdeklődésére tarthatnak számot, akik nézik, hallgatják, kommentálják és közvetítik a történeteket.

Az események sokszor olyan erőteljesek, hogy örökre megváltoztatják az életünket. A médiakutatásban mégis erőtlennek látszanak. Kevés az olyan médiakutató, aki merné szisztematikusan elemezni az események (*events*) hatását az életünkre. Talán azért, mert az egyedi előfordulásuk nehezzé teszi az általános tanulságok levonását. Ám számos tudományágat ismerünk, amely kevésbé tiszteli az események egyediségét és változékonyságát, és bátran keresi bennük az ismétlődést, valamint az állandóságot. Az európai filozófusok mintha tobzódának az „esemény” fogalmával kapcsolatos elméletekben és ellentmondásokban; ahogy Alain Badiou megfogalmazta, az esemény „a legtöbb kortárs filozófus számára közismert” fogalom.¹ A fenomenológia hívei, például Jean-Luc Marion és Claude Romano, a poszt-marxisták, mint Alain Badiou, vagy a poszt-strukturalizmust fémjelző Jacques Derrida és Gilles Deleuze, valamennyien megalkották idevonatkozó elméleteiket.² Értelmezésük eltérő ugyan, de elmé-

leti konstrukcióikban sok a közös vonás. Az eseményeket alkalmasnak látják az adott helyzet megváltoztatására és új jelentések kibontására. Minden történet egyedi entitásnak látnak, azaz ugyanabban a formában ismételtetlennak. Az ok-okozati viszonytal kapcsolatban szkeptikusak, ellenállnak a kísértésnek, hogy egy vagy akár több okhoz kössenek eseményeket.³ A minták, a statisztikai szabályszerűségek tanulmányozása és más társadalomtudományi megközelítések következtében kissé kiábrándult történettudomány az utóbbi időben mintha szintén „visszatérne az eseményhez”. Pierre Nora francia történész például a történelem kivételes pillanatai iránt megéltéknél érdeklődésről beszélt.⁴ Az 1970-es évek óta számos történész tette fel a kérdést, vajon a társadalmi struktúrák és a hosszú távú társadalmi folyamatok önmagukban képesek-e megmagyarázni a történelmi változásokat.⁵ Ezek a történészek kétkedve tekintettek a francia Annales-iskola strukturalista magyarázataira, a marxista historiográfiára és az amerikai „új társadalomtörténetre” (New Social History). Ugyanakkor a történettudomány aktívan, bár kevésbé radikálisan vett részt az események szisztematikus teoretizálásában, mint a filozófia. Jelentős kivétel az amerikai William H. Sewell Jr. mára kanonikusnak számító cikke 1995-ből.⁶ Sewell felvázolta a „történelmi esemény” elméletét, majd egy esettanulmány – a Baštille bevétel – segítségével finomította tovább. A történelmi esemény szerinte „a kortársak szemében fontos történések szerteágazó sorozata, mely általában a társadalmi szerkezet tartós változását vonja maga után.”⁷ Úgy véli, minden esemény a megszokott rutin felborításával, megtörésével kezdődik, ezzel láncreakciót indít be, hosszú távra megváltoztatva az addigi struktúrákat és gyakorlatot.

A szociológia, ez az egyébként – Daniel Bell szavaival élve – „általánosításokra szakosodó tudomány”, ugyancsak merészen nekilátott az egyedi események elemzésének.⁸ Az események narrációját legambiciózusabban Robin Wagner-Pacifci amerikai szociológus tekintette át, aki hangsúlyozta, mekkora kihívás a „folyamatosan mozgásban lévő” történések megnevezése és elbeszélése.⁹ Wagner-Pacifci megalkotta a „politikai szemiózis” modelljét, hogy leírja azokat a szemiotikai folyamatokat, amelyek eseményeket hoznak létre vagy bontanak le. A politikai szemióziót három részre tagolta: 1. performatív szakasz (beszéd vagy más performatív aktus, ami megváltoztatja a világot / a társadalmi rendet); 2. de-

monstratív szakasz (elhelyezi az eseményt az adott pillanatban, térben, meghúzza a „mi” és az „ők” határait); 3. ábrázoló vagy reprezentatív szakasz (képek vagy más szimbolikus interpretációk, az eredeti „kópiái”). Az ábrázoló szakasz hozzáadásával Wagner-Pacifci az események időbeli és térbeli vándorlását is figyelembe vette: „minden eseménydús átalakulásnak van ábrázoló szakasza, az esemény »kópiáit« meg kell alkotni, majd szétküldeni a széles nagyközönségnek.”¹⁰

Természetesen a médiakutatók sem maradtak csendben, bár nem hoztak létre átfogó elméletet. Többen elemezték a különleges események médiavisszhangját, például az Eichmann-perrel, a Kennedy-gyilkossággal, a vietnami háborúval, a Watergate-üggyel, az újbals tiltakozásokkal és a szeptember 11-ei amerikai terrortámadással kapcsolatban.¹¹ Néhány médiakutató túllépett a különösön és egyedin, és a médiaesemények tágabb műfaj-meghatározásán dolgozott. Ilyen tágabb műfajok például a pseudo(ál)-esemény, a csapongó vagy ellentmondásos médiaesemény, a médiabotrány, a katasztrófa-maraton, a médialátványosság és a mentegetőzés társadalmi drámái.¹² Az európai médiakutatók és történészek pedig megpróbálták tágabb történelmi kontextusba helyezni a médiaeseményeket, elemezve például a Déli-sark meghódítását 1911-ben, vagy a Titanic elsüllyedését 1912-ben.¹³ Tudósok jelentős köre vizsgálta, hogy az újságírók milyen módon ábrázolnak eseményeket.¹⁴ Kötetekre rúgó szakirodalom próbálta átfogóan értelmezni a média és az emlékezet vagy az újságírás és az emlékezet kapcsolatát.¹⁵ E kutatások azonban nem egyesültek átfogó elmélett a médiában és a médián túl tárgyalt eseményekkel kapcsolatban. Kulcskérdéseket feszegettek, de legtöbbször magától értetődőnek tartották az események létét és meghatározását. Másszóval, hogy mit tekintünk eseménynek, nem képezte elemzésük tárgyát. Egyetlen kivételt ismerünk: Daniel Dayan és Elihu Katz 1992-ben megjelent könyvét: *Médiaesemények: történelem egyenes adásban*.

Médiaesemények: az eredeti fogalom

A médiakutatók kevés írása kapott olyan kitartó figyelmet, mint a *Médiaesemények*, már rögtön a megjelenése után. Dayan és Katz könyve olyan médiaeseményeket elemzett, amelyeket a televízió élőben, ünnepi körülmények között

közvetített, például Kennedy temetését és Károly herceg esküvőjét. A könyv különlegességét Eric W. Rothenbuhler szerint az adta, hogy az amerikai társadalomtudomány (Katz) találkozott benne a francia bölcsészettudománnyal (Dayan).¹⁶ A legjobb talán, ha úgy olvassuk a *Médiaeseményeket*, hogy elképzeljük, Dayan és Katz lelkesen (és végeérhetetlenül) beszélgetnek a vacsoraasztalnál azokról a televíziós eseményekről, amelyek a legjobban érdeklik őket.¹⁷ A könyv vonzerejét növeli az is, hogy ellenállhatatlan intellektuális lakomára invitál. A szerzők új keretet adnak a médiakutatás alaptémájának: az „eseményeket” kimozdítják abból a kritikus-szkeptikus univerzumból, amelyet Daniel Boorstin *The Image* (A kép) című könyvében felvázol (Boorstin könyve a korabeli tömegkommunikációban tárgyalt események zömét mindössze sorozatgyártott „áleseménynek” tekintette).¹⁸ Durkheim, Handelman, Lévi-Strauss és Turner munkáitól ihletetten Dayan és Katz a szertartás antropológiáját alkalmazta a tömegkommunikációra, „súlyt” adva és jelentőséget tulajdonítva a közélet médiaeseményeinek. A könyv hangosan tűnődik, vajon a „politika esztétizálása” Walter Benjamin megfogalmazásában tényleg az egyetlen lehetséges kerete-e annak, hogy a politikai közösségek figyelmét felkeltő szertartásos eseményekről gondolkodjunk. A szerzők ugyanakkor hangsúlyozzák az egyedi jelenség fontosságát egy olyan szakterületen, ahol eddig a folyamatok és hatások, az átlagos és a mindennapi statisztikai adatainak tanulmányozása vittek a prímét.¹⁹ Végül, a filmelmélettől ihletve, Dayan és Katz illusztrálta a televízió számára kidolgozott műfajelmélet szükségességét.²⁰

A *Médiaesemények* szűken definiálta az eseményeket.²¹ Egy eseményből csak akkor lesz médiaesemény, ha nyolc követelménynek megfelel. Először is 1. legyen egyenes adásban, 2. térjen el a mindennapi élettől és a napi adástól, 3. legyen tervezett, legyen forgatókönyve, 4. nézze nagy közönség. Szintén szükséges 5. az irányadó elvárás, hogy az adás kihagyhatatlan, azaz kötelező, 6. szükséges a tiszteletteljes, sőt áhítatos televíziós narráció, 7. hogy az esemény a társadalmi integrációt segítse, és 8. általában a megbékélést is.²² Dayan és Katz Max Webertől kölcsönözve megkülönböztet racionális-legális, karizmatikus és tradicionális hatalmat, és ennek alapján a médiaesemény háromféle alapforgatókönyvét vázolja fel. Az egyik a *verseny* (például futball-világ bajnok-

ság, olimpia, elnöki vita, a Watergate-meghallgatások), a másik a *bódítás* (például a holdra szállás vagy II. János Pál pápa látogatása a kommunista Lengyelországban, vagy az egyiptomi elnök, Anvar Szadat békéltető útja Izraelben), a harmadik a *koronázás* (Kennedy elnök vagy Indira Gandhi temetése, II. Erzsébet megkoronázása vagy Károly herceg és Diana esküvője).²³ Dayan és Katz könyvét erős társadalmi optimizmus jellemezte.²⁴ Durkheimet idézve hangsúlyozta, hogy a médiaeseményeknek közösségteremtő hatása van.²⁵ A szerzők úgy vélték, a televízió kivételes történelmi események kapcsán képes hozzájárulni az társadalom nemzeti, sőt globális integrációjához is.

A *Médiaesemények* fontos témát ragadott meg és egyedi elméletet épített fel, de néhány súlyos hiányossággal küszködött. Ezek közül hármat veszek górcső alá: a *Médiaesemények* jelenközpontú megközelítését; a változatos és egymással olykor összecsapó interpretációs terek figyelmen kívül hagyását (a globális kontextus ellentmondásos narratíváira gondolok); valamint az érzéketlenségét azzal kapcsolatban, hogy a narratívák és a képanyag hogyan jelennek meg összetett médiafelületeken (ezt a jelenséget hívjuk ma médiakonvergenciának). Az eseményeket újragondolni igyekvő tudósok gyakran ejtenek szót arról, hogy „globalizált” és „digitalizált” korunkban frissíteni kellene a *Médiaesemények* című kanonikus könyvet. Ez az érvrendszer azonban félrevezető. Bizonyos változtatásokra már a ma „kőkorszaknak” számító kilencvenes években is szükség volt. A könyv korlátainak megvizsgálása a *Médiaesemények* körüli vita megértéséhez éppúgy szükséges, mint ahhoz, hogy az olvasót felkészítsük az új fogalom, a „globális ikonikus esemény” befogadására.

A Médiaesemények kritikája

Dayan és Katz Anvar Szadat egyiptomi elnök 1977-es izraeli látogatásának ihletésére írták meg a könyvüket. A látogatás idején sokan a megbékélésben reménykedtek: arab vezető most először látogatott el a zsidó államba. A szerzők a bevezetőben azt írják: „több mint egy évtizeden át szálltunk fel újra meg újra Anvar Szadatnak az izraeli repülőtérre tartó gépére, hogy felidézhesük az esemény varázsát.”²⁶ A megfogalmazás precíz. Dayan és Katz elképzelték az idő-

utazást a múltba, de közben nem reflektáltak magára az időutazásra. Figyelmüket az eseményre összpontosították, a történés időpillanatára, míg az esemény és a reflexió között eltelt évek nem képezték vizsgálatuk tárgyát. Talán a szerzők televízió iránti elkötelezettségének köszönhető, hogy a *Médiaesemények* az időbe fagyasztja a történeteket, nem tárgyalja az előzményeket és következményeket.

A kollektív emlékezetre a könyv csak szórványosan utal, mintha az pusztán a vacsoraasztalnál felmerülő melléktéma lenne. A bevezetőben Dayan és Katz azzal érvel, a médiaesemény szerintük olyan, „mint egy ünnep, amely a kollektív emlékezet valamely fontos értékét vonja reflektorfénybe”.²⁷ Ebben az esetben a kollektív emlékezet nem mást jelent, mint olyasvalamit a múltból, ami segít összekötni egy adott társadalmat, és magában a médiaeseményben idéződik meg: „az ilyen események gyakran egy ideális társadalmat rajzolnak elénk, arra emlékeztetik a társadalmat, ami lenni szeretne, és nem arra, ami”.²⁸ A médiaesemények hatásáról szóló fejezetben a kollektív emlékezet más megvilágításban jelenik meg: mint magának a médiaeseménynek az emlékezete. A szövegrész azzal a kijelentéssel indít, hogy „Kennedy elnök emlékéhez mindenki a tévé közvetítette temetést társítja, és ez így is marad örökké”.²⁹ A következő bekezdés már jóval árnyaltabban fogalmaz: „ugyanazon generáció tagjai számára a médiaesemények közös referenciatartományt kínálnak, a közös múlt érzetét keltik, hidat emelnek a személyes és kollektív történelem között.”³⁰ Dayan és Katz kanonikus könyvéből fájdalmasan hiányzik a diakronikus megértés mozzanata: nem foglalkozik azzal, hogy a médiaesemény története az idő múlásával változik, kontúrt kap, esetleg megfakul. A könyv múltbeli eseményeket vizsgál, de úgy, mintha a jelenből származnának.

A *Médiaesemények* hasonlóképpen kevés figyelmet szentel az interpretációs tér töredezettségének. A könyv a téren belül két alapfogalommal dolgozik: megkülönböztet nemzeti és „koherens” nemzetközi teret.³¹ A *Médiaesemények* elismeri, hogy néhány esemény nagy nemzetközi közönséget vonz: „ezeknek az eseményeknek az élő közvetítése a világtörténelem legnagyobb közönségét vonzza. [...] a szertartások egy része olyan átfogó, hogy senki nem marad kívül.”³²

A *Médiaesemények* hangsúlyozza azt is, hogy egyes nemzeteket összehozhat az események közös átélése. Ám hogy a nemzeten (országokon) vagy vilá-

gon kívül más közösségi forma is létezne, azt Dayan és Katz csak néhány esetben ismeri el.³³ A probléma a tér illetően értelmezésével nem abból fakad, hogy Dayan és Katz ne vett volna tudomást a globalizációról, hiszen figyeltek arra, amit „a világ kommunikációjának” neveztek. Azonban a globális és a nemzeti teret is egységes, homogén interpretációs térnek tekintették. Meglepő, hogy az ellen-narráció témája teljesen hiányzik a könyvből. A médiaesemények patológiájáról szóló fejezetben a szerzők olyan eseteket vizsgálnak, amelyek során például a közönség elutasítja az eredeti forgatókönyvet,³⁴ az olyan esetek azonban, ahol különböző nemzeti médiumok egymástól eltérően interpretálják az eseményt, nem kapnak visszhangot. Ha mégis felmerül a variáció vagy különbség kérdése, akkor a jelentőségét kisebbítik.³⁵

Az ellen-narráció bagatellizálása különösen látványos a holdra szállás mint médiaesemény kezelésében:

Vegyük például a holdra szállást! Az Egyesült Államok és a Szovjetunió versengésének köszönhetjük a kezdeteket, ekkor lőtték fel az első Szputnyikot. Tíz évvel később, mint beharangozták, az amerikaiak meghódították a Holdat. Végül, ahogy arra számítani lehetett, a hős űrhajósokat újra és újra megkoronázta a társadalom és a média. (Wolfe, 1980)³⁶

De melyik társadalom és melyik médium? Dayan és Katz narrációjában az elmentés értelmezések lehetősége a kezdetben feltűnik, aztán a végére rejtélyesen elillan. Tom Wolfe *Az igazak* című könyvére utalnak, a könyv az amerikai űrprogram korai szakaszára vonatkozik, a szovjetek erőfeszítéseit alig említi. A holdutazás „nagy lépés az emberiségnek” az amerikai közönségnek szánt tárlásban, de közel sem találták ilyen öröndetesnek a Szovjetunióban. A különböző nemzetek között, illetve országon belül ma éppen ilyen töredékes az interpretáció, és ennek oka nem a „fokozódó globalizáció” vagy a „digitális, új média”, hanem az, hogy mindig is sokszínűen és ellentmondásosan értelmeztük a történeteket.

A *Médiaesemények* azzal sem foglalkozik kimerítően, hogyan jutnak el a híresemények egyik médiumtól a másikig. Már a könyv megjelenésekor is

léteztek összetett, változatos médiafelületek: a médiaeseményeket feldolgozta a televízió, a rádió és a nyomtatott sajtó. A *Médiaesemények* azonban kizárólag a televíziós szertartásoknak szentelt figyelmet: „ez a könyv az ünnepélyes televíziózásról szól”.³⁷ Ha a könyv címe félrevezető is ebben a tekintetben – történelmi események mediavisszhangjának általános feldolgozására utal – az alcím – *Történelem egyenes adásban* – már egyértelműbben útbaigazítja az olvasót.

Egyetlen könyvbe sem fér bele minden és egy kritikus sem várhatja el azt, ami lehetetlen. Mégis, azzal, hogy a televíziózást helyezte a középpontba, a könyv elszigetelte a tárgyalt eseményeket a tágabb mediakontextustól. Egy esemény történetének közvetítése soha nem egyetlen médium privilégiuma, bár egyetlen médium meghatározhatja a hangnemet. Egy esemény története mindig más egy kicsit az egyik médiumban, mint a másikban, és éppen az ide-oda vándorlás közben bontakozik ki. A digitális és globális mediakutatás mindössze nyilvánvalóbbá tette a mediavisszhangnak ezt a korántsem új vonását.

A mediakonvergencia figyelmen kívül hagyása sebezhetővé tette a *Médiaesemények* a kritikusok szemében, akik azt mondták róla, a médiatörténet egy korszakának terméke. Könnyű kijelenteni, ha távol áll is az igazságtól, hogy a *Médiaesemények* nem sokat mondhat a digitális korban. A könyvet a televíziócentrikussága teszi ki olyan gyorsan az idő múlásának. Ha legalább valamivel több figyelmet szentelt volna annak, hogyan kerül az eseményről szóló beszámoló a televízióba, rádióba, nyomtatott sajtóba, akkor nem ragaszkodhatták volna rá a „televíziós könyv” címkét. Ez a címke nem szolgáltat igazságot a könyvnek, mert annak legfontosabb intellektuális megállapításai nem a televízióhoz köthetők, utalásrendszere pedig viszonylag könnyen tágítható visszafelé (a rádió irányába) vagy előre (a digitális média irányába) anélkül, hogy alaptételei változnának. A mai diákok nem ismerik a *Médiaesemények* „rég” esettanulmányait, kivéve talán a holdra szállást, illetve Károly herceg és Diana (mint Vilmos herceg „történelmileg nevezetes” szüleinek) esküvőjét, de könnyen megértik a „médiaesemény” fogalmát. Ha versenyről, hódításról, koronázásról esik szó, gondolhatnak a legutóbbi olimpiára, az első afroamerikai elnök beiktatására vagy kedvenc celebjük esküvőjére. Talán néznek, talán nem néznek televí-

ziót. De mindenképpen ismerik az érzést, amikor egy egész ország vagy a világ számára fontos eseményt közösen követhetnek a képernyőn.

Néhány elméleti hiányosságtól eltekintve a *Médiaesemények* kivételesen ellenállhatatlan olvasmány és nagyon szerethető könyv. Megjelenése óta egyetlen, a témával foglalkozó kötet sem jutott el ilyen mélységekig. Eredetileg a médiaesemények egy adott műfaját mutatta be, mégis a médiaesemények kutatóinak alapműve lett – alapmű, amely megérett néhány kiigazításra.

A médiaesemények újragondolása

Dayan és Katz sokrétűen reflektált a *Médiaeseményekre*. A *Médiaesemények* fontos „védőbeszédét” ékelték be például Kurt és Gladys Lang tanulmányának, a *The Unique Perspective of Television and Its Effect: A Pilot Study* (1953) elemzésébe. A Lang házaspár esszéje a személyesen megtapasztalt és a képernyőn megjelenő esemény közti különbséget taglalja. Az esszében vizsgált esettanulmány alapja a Douglas McArthur számára szervezett lelkes fogadtatás volt Chicagóban 1951-ben, azután hogy Truman elnök hatáskör-túllépés miatt visszarendelte a tábornokot Koreából. Ötven évvel a díjnyertes esszé megjelenése után Katz és Dayan azt vizsgálta, a két Lang mit is vett – vagy nem vett – észre a „médiaesemények” egyre fontosabbá váló műfajával kapcsolatban.³⁸ A Lang házaspár arra a fontos következtetésre jutott, hogy a televíziós közvetítés alkalmasabb volt a nézők várakozásainak kielégítésére, mint maga az esemény élőben, a helyszínen átélve. Amit Langék még nem láttak: a rituális médiaesemény új műfaja. Sőt, miközben ők ketten a valóság eltorzított változatának tekintették a televíziós közvetítést, Dayan és Katz a valóság *másfajta* megjelenítésének. Dayan és Katz Lang-elemzése hangsúlyozta ugyan a *Médiaesemények* érdemeit, de érdemben nem gondolta újra a könyvet.

Végül 2007-ben Elihu Katz Tamar Liebes szerzőtársával együtt publikált egy tanulmányt, ami radikálisan átértékelte a *Médiaesemények* definícióját és világképét. Katz és Liebes itt már az ún. sötét történeteket is beleértette a médiaesemények fogalmába, és ezeket a váratlan, felforgató történeteket különönböztette a gondosan előkészített, ünnepi forgatókönyv alapján bemutatott

eseményektől, amelyek a *Médiaesemények* című könyv alapját adták.³⁹ Azzal érveltek, hogy a kortárs társadalmakban a felforgató események – katasztrófák, terror, háború – háttérbe szorították a klasszikus, rituális médiaeseményeket.⁴⁰ A változás okát a növekvő cinizmusban, kiábrándulásban, szegmentálódásban látták, mely elvonta a rituális események iránti érdeklődést és figyelmet. Szerintük a televíziós technológia mozgékonyasága és mindenütt jelenvalósága és az előre tervezett programok népszerűségvesztése is hozzájárult a negatív események mind erőteljesebb térnyeréséhez.⁴¹

Katz és Liebes számos meggyőző érvet sorakoztatnak fel amellet, hogy a felforgató eseményeket is bele kell vennünk a „médiaesemény” fogalmába. Növekvő pesszimizmusuk megnyilvánulása jóval kevésbé meggyőző. Vegyük például az alábbi bekezdést, ami a médiaeseményekkel kapcsolatos pesszimizista nézetet igazolni látszó történetek közül egyoldalúan szemelget:

A „történelmi” események élő közvetítése elveszítette a vonzerejét. Nixon földcsuszamlás erejű győzelmét nagyon hamar követte a Watergate; az olimpiákat hiteltelenítették a drogbotrányok és a korrupció, nem beszélve az 1972-es müncheni tragédiáról; Charles és Diana 1981-es fényes esküvőjét elsötétítette a válás és a halál; John Kennedy, Anvar Szadat és Jichák Rabin ünneplése gyilkos merénnyel ért véget.⁴²

Ugyanakkor minden fentebb felsorolt eseményt értelmezhetünk reményteliben is. A Watergate talán éppen a megújulás demokratikus rítusát jelképezi Nixon „piszkos”, bár földcsuszamlásszerű győzelme után⁴³; az olimpiák a folyamatos botrányok ellenére is hatalmas közönséget vonzanak; Károly herceg és Diana hercegnő tragédiáját enyhíti gyermekeik ígéretesebb sorsa; Kennedy, Szadat és Rabin után is újabb és újabb karizmatikus szereplők jelennek meg a politikai színtéren.

Ráadásul, Katz és Liebes cikkének megjelenése óta legalább hat nagy globális médiaesemény hozott ellenpéldát az állításra, miszerint a felforgató események háttérbe szorítanák az integratív eseményeket: Obama beiktatása (2009); a Michael Jackson emlékünnepe (2009); Vilmos herceg és Kate

Middleton esküvője (2011); a brit királynő uralkodásának gyémántjubiléuma (2012); a Nelson Mandela emlékünnepe (2013), és az észak- és dél-koreai vezetők történelmi találkozója a demilitarizált zónában (2018). Ezeknek a globális eseményeknek az integráló hatása erősen szembemegy Katz és Liebes cikkének pesszimizmusával. További váratlan és forradalmi események hozhatnak össze reménykedő, nagy és nemzetközi közönséget. Az egyik legutóbbi ilyen esemény az egyiptomi elnök, Hosni Mubarak lemondása volt 2011-ben, az „arab tavasz” következményeképpen: az élő közvetítést a világ számos országában nagyon sokan követték.

Katz és Liebes persze tudatában voltak annak, hogy a reményteli forradalmak alááshatják a koncepciójukat. Miután részletesen ábrázolták a cikkük középpontjában álló felforgató események három típusát, nevezetesen a háborút, a katasztrófát és a terrort, röviden utaltak a tiltakozásokra is: „a negyedik típust »tiltakozásnak« is nevezhetjük, amelynek egyik altípusa a forradalom is, ám mi itt nem térünk ki rá.”⁴⁴ A forradalmi események nem fértek bele a felállított két, merev kategóriába: az integráló (előre tervezett) vagy felforgató (váratlan) események közé. A forradalmak egyszerre váratlanok és reménykeltők.

Mindent összevetve a Katz–Liebes-cikk rugalmasabban rendszerez, mint a *Médiaesemények*, de pesszimiztán és kritikusan kezeli korunk integráló eseményeinek esélyeit. Sikeresen bemutatja, hogy a médiaesemény nem szükségképpen integráló, de nem tudja bebizonyítani, hogy a felforgató események átveszik az integráló események helyét.

Dayan kissé másképpen gondolta újra a médiaesemény fogalmát. Nem mondott megfellebbezhetetlen ítéletet az integráló vagy felforgató események tárgyában, nem hangsúlyozta az előbbi viszonylagos hatásosságát és érdemét az utóbbival szemben. Ám világképében ugyanannyira pesszimizista mint Katz. Dayannál már a fejezetcím is a szerző megváltozott világképéről árulkodik: a cím három szava dis- vagy de- (magyarul ki- vagy szét-) előtaggal, fosztóképzővel kezdődik: *Beyond Media Events: Disenchantment, Derailment, Disruption* („A médiaeseményeken túl: kiábrándulás, kisiklás, szétszakadás”). Sugárzik a csalódottság az írásából:

A médiaesemények már nem békések. Szemantikájukat nem a konfliktus enyhítése, a mediáció és a nézeteltérések oldása jellemzi. (...) A médiaesemények még mindig hatalmas közönséget mozdítanak meg, de veszítettek vonzerejükből. Mára a kollektív figyelem politikai gazdaságának kizsákmányolt forrásai, bürokratikus irányítás alatt. A varázsuk éppen továtűnik. Ma inkább stratégiai helyszínek.⁴⁵

Dayan azzal magyarázza változó világképét, hogy emlékeztet bennünket, a *Médiaesemények* 1992-ben jelent meg, a globális reménység kivételes pillanatában, ugyanabban az évben, amikor Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember* című könyve a könyvesboltok szenzációja lett. Azóta a világunkat kiábrándulás és szétesés jellemzi. Ezek a változások csökkentik a közös médiaesemények hatását, amelyeket négy elem kiemelésével ábrázol: tartós befolyás; performatív gesztus, illetve dimenzió; hűség az esemény önmeghatározásához; és a befogadás közös élményének lehetősége.

A médiaesemény eredeti meghatározását Dayan és Katz egyaránt megújítandónak tartotta, de mindketten kritikusan tekintettek arra a lehetőségre, hogy egy nemzeti vagy globális esemény még mindig integratív lehet. Írásaik a csalódás időszakában jelentek meg, szeptember 11-e, a második palesztin intifáda, a londoni robbantások után és az olyan megbékélést jelző események, mint Obama beiktatása, Vilmos herceg esküvője vagy Nelson Mandela ünnepléses temetése előtt. A két cikk sötét időszakban született, és ez a mondandójukat az ellentmondásos valóságnál sötétebbre festette. A szerzők a pillanatot állandónak vették, nem ismerték fel a helyüket a történelmi időben.

A médiatudósok közül sokan mások is átértelmezték a *Médiaesemények* eredeti definícióját. Közülük néhányan, Katz és Dayan szervezésében, részt vettek a jeruzsálemi Héber Egyetemen és a Dél-kaliforniai Egyetem Annenberg Kommunikációs Intézetében tartott, médiaeseményeknek szentelt szemináriumokon.⁴⁶

Eric W. Rothlenbuhler, aki a Los Angeles-i vitákban vett részt, disszertációját az „olimpiai játékok élő közvetítése mint vallási tevékenység” témájában írta. Országos felmérések és telefonos interjúk alapján igyekezett végigkövetni,

hogyan, milyen rítusok segítségével „istenítették” az emberek az 1984-es játékokat. Rothenbuhler vizsgálta a nézők olimpiai játékokhoz kapcsolódó érték- és hiedelemrendszerét is.⁴⁷

Barbie Zelizer részt vett a médiaesemények vitáján a Héber Egyetemen, és szakdolgozati témájának a Szadat egyiptomi elnök Jeruzsálembe érkezését rögzítő közvetítést választotta.⁴⁸ Első könyve aztán túlmutatott a médiaesemények szűkre szabott kategóriáján, és a Kennedy-gyilkosságot épp úgy elemezte, mint Kennedy temetését.⁴⁹ A Kennedy-gyilkosság harmincadik évfordulójához közeledve Zelizer kiemelte, hogy az esemény hiteles szóvivőinek szerepében fellépő újságírók története legalább annyira szólt saját magukról, mint a gyilkosságról. Elemezte a történet újabb és újabb változatait is, és bemutatta, hogy az újságírók sokkal inkább saját magukat tartották a „merénylet-mese” felkent narrátorainak, mint a független kritikusokat, történészeket, vagy magát a Kennedy-családot.⁵⁰

Paddy Scannell már 1995-ben felvetette, hogy a *Médiaesemények*ből hiányzik a történelmi mélység. Megemlítette, hogy azok az attribútumok, amelyeket Dayan és Katz a televíziós eseményeknek tulajdonítanak, valójában a televíziózás előtti rádiós közvetítéseket is jellemezték.⁵¹ Rávilágított, hogy a különböző médiumok egyetlen nemzeti kontextuson belül is igen különböző narratívákat alkothatnak ugyanarról az eseményről, egészen különböző közönségszegmensek számára, azaz a nemzeti média messze nem olyan homogén, ahogyan azt Dayan és Katz sugallta. Scannell azt is kiemelte, hogy sok „varázslatos pillanat” nem felel meg a *Médiaesemények* szigorú definíciójának, így például Nelson Mandela felejtethetetlen szabadulása sem. Dayan és Katz könyvének ihletésére, 2014-ben Scannell újabb kötetrel jelentkezett, egy hatásos és eredeti monográfiával, „a televízió és az élőközvetítés jelentéséről”, ebben az események ontológiáját és szerepét vizsgálta a társadalmi és a médiában közvetített életünkben.⁵²

James W. Carey meggyőzően érvelt a szégyen, a lealacsonyodás és a kiközösítés médiaesemények közé emelése mellett. Carey hangsúlyozta, hogy az olyan negatív rítusok, mint a Watergate-ügy bírósági meghallgatásai, az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottságé vagy a Robert Bork sikertelen

legfelsőbb bírósági jelölésével kapcsolatos meghallgatások keserűek és intenzívek, a céljuk pedig, hogy „gazembereket” „belső száműzetésbe” kényszerítsenek.⁵³ Carey javaslata, hogy ezek is kerüljenek be a médiaesemény kategóriába később találkozott Katz, Liebes és Dayan szándékaival is.⁵⁴

Monroe E. Price és Daniel Dayan közösen szerkesztettek egy könyvet a 2008-as pekingi olimpiáról, és ezen a látványos eseményen keresztül vizsgálták újra a médiaesemény fogalmát.⁵⁵ A könyv bevezetője szerint azért választották a pekingi olimpiát elemzésük tárgyául, mert különösen erősen láttatja a globalizáció, a globális civil társadalom és a digitális technológiai változások növekvő jelentőségét, valamint rámutat Kína különleges geopolitikai szerepére is.

Mostanáig a legértelmesebben Európában gondolták újra a médiaesemény fogalmát. 2010-ben Nick Couldry, Andreas Hepp és Friedrich Krotz szerkesztettek közösen egy könyvet *Médiaesemények a globális korban* címmel, Hepp és Couldry elméleti kérdéseket tisztázó bevezetőjével.⁵⁶ A szerkesztők a transzlokális médiakultúrák elemzésének segítségével gondolták újra a médiaesemény fogalmát. Elméletükben a *mediakultúra* kifejezés megfelel mindazon „kultúráknak, melyeknek *elsődleges jelentésforrásai* a technológián alapuló médián keresztül közelíthetők meg, a *transzlokális* jelentése pedig a nemzeti kultúrán belüli vagy túli kulturális formákra vonatkozik.⁵⁷ Ezek a kultúrák viszonylagosan centralizált vagy decentralizált médiaplatformokat aknáznak ki.⁵⁸

A rituális és a társadalmi integráció között kapcsolatot találó Émile Durkheim ihletésére, és Edward Shils „szakrális középpont” fogalmának felhasználásával, Dayan és Katz leszögezte: a médiaesemények úgy járulnak hozzá a társadalmi integrációhoz, hogy megerősítik a közös meggyőződést.⁵⁹ Ezzel szemben, Couldry korábbi, médiarituálékról szóló munkájára építve Hepp és Couldry a „mediált középpont”-ról beszélt, arról a mítosztól, hogy a hatalommal, sőt hegemoniával rendelkező média a kulcshelyszín: itt fogalmazódik meg minden, ami a társadalomban fontos.⁶⁰ Szerintük a médiaesemények sokszínű szerepet játszanak a mediált középpont létrehozásában. Ezért kell kritikusan elemeznünk a hatalom kiépítésének és centralizációjának folyamatát minden médiaesemény során, és szembeállítani a médiamegjelenést az esemény hétköznapi értelmezésével és felhasználásával.

Hepp és Couldry kombinálta Dayan elméletének négy meghatározó elemét a médiakultúrák „transzlokális” értelmezésével, és a globális kor médiaeseményének új meghatározását adta: „a médiaesemények a mediált kommunikáció bizonyos eseteket feldolgozó, tömörített, központosító előadásai, sajátos tematikával, különböző médiatermékekben, széles és sokszínű közönséggel és résztvevőkkel.”⁶¹ A meghatározás leginvenciózusabb része, hogy nem médiumspecifikus. Nem véletlenül használják a szerzők a tág és rugalmas „mediált kommunikáció” fogalmat, és hangsúlyozzák, hogy a médiaesemény vándorolhat a különböző médiafelületek között. Nem korlátozzák az esemény üzenetét az integráló vagy felforgató jelzővel sem, az esemény létrejöttéhez csak specifikus témacsíra kell. Hogy élő legyen a közvetítés, már nem követelmény, ezzel pedig utat nyitnak olyan fontos események elemzésének, amelyeket a média nem közvetített élőben. Hepp és Couldry ráadásul teret nyit a definíción belül a nemzeten belüli és túli entitásoknak is, a globális kontextusban végre megjelenik a többféle „mi”.

Ezek a módosítások nagyon fontosak, de a meghatározás első fele meglehetősen bonyolult és kicsit zavaros. A „központosító előadás” például azt jelenti, hogy a médiaesemények szerepet játszanak egy mediált középpont létrehozásában. A „központosító” annyit tesz, hogy az esemény témacsírája áll minden narratíva középpontjában. Utal a kifejezés arra is, hogy a témacsíra mindig egy közösség, társadalom, a világ vagy más társadalmi csoport középpontjához kapcsolódik. Ebből az összetett meghatározásból mintha hiányozna a médiaesemények „varázslata”.

Összefoglalva, e kommunikációtudományi tanulmányok az események medianarrációjának lényeges aspektusait tárgyalják. Ám mint egy puzzle hiányos darabkái, nem állnak össze képpé, nem alkotnak egységes elméletet arról, hogy az eseményekről szóló mesék, mítoszok miképpen utaznak töredezett, egymással összezapó értelmezési terekben, átívelve az időn és otthont találva a legkülönbözőbb médiafelületeken. A következő fejezetben ezeket a darabkákat próbálom meg összeilleszteni, és a médiában megjelenő események új értelmezését kínálni. Ahelyett, hogy egyetlen időpillanatba fagyasztanánk az eseményt, egyetlen ország egyetlen médiumába, azt szeretném megmutatni, hogyan vándorolnak az események időben, térben és a médiában.

2

A globális ikonikus esemény: A transznacionális történetmondás öt dimenziója

A történesek láncolata, akár fontos társadalmilag és politikailag, akár nem, szimbolikus jelentést nyer egyetemessé váló történeteinken keresztül. Vegyük például a Nyugat történelmének egyik legfontosabb mítoszát: a BaStille bevételét. Az esemény katonai szempontból aligha volt a francia forradalom legfontosabb pillanata. Történészek szerint a „döntő lépést” az Invalidusok templomának vér nélküli bevételé jelentette.⁶² A szignifikáció révén mégis a BaStille bevételé lett a reprezentációja annak a bonyolult folyamatnak, amelyet ma az 1789-es nagy francia forradalomnak nevezünk. Amint azt William H. Sewell Jr. kiemeli, három rövid nappal a BaStille elleni roham után a *Lés Révolutions Paris* című népszerű lap a támadókat „polgároknak”, a zűrös városi milíciát pedig „a nemzet katonáinak” nevezte, a véres, zavaros eseményekről pedig kijelentette, szabadulást hoznak a zsarnokság alól. Nem számított, hogy a nemzet katonái mindössze hét foglyot szabadítottak ki, köztük négy elítélt bankjegyhamisítót, mi mégsem *erre* emlékszünk. Az emlékezetünkben a felszabadulás látványos pillanatát őrizzük. Hogyan lehetséges tehát, hogy az olyan események, mint a BaStille bevételé, kiemelkednek a történesek zavaros halmazából? Mi jellemzi a maradandó nemzetközi események narrációját?

A keret, amit javasolok, egy új fogalommal kezdődik, ez a „globális ikonikus esemény”. *Meghatározásom szerint globális ikonikus esemény az, amit a nemzetközi média részletesen taglal, majd a későbbiekben rituálisan megemlékezik róla.* A globális ikonikus esemény nem egyetemes, de egynél több országban vagy területen is történelmi jelentőséggel bír. Más szóval, a globális ikonikus esemény megtestesülése annak, amit Daniel Levy és Natan Sznaider „kozmo-

polita emlékezet”-nek neveznek: tömörített történet, maradandó nemzetközi visszhanggal.⁶³ Nem kötődik egyetlen országhoz vagy társadalmi csoporthoz. Átszeli az idő és a tér korlátait, egyik médiumtól vándorol a másikig. A „globális” ikonikus esemény elnevezés és a „széles körű médiavisszhang” mint követelmény feltételezi az aktívan néző vagy olvasó közönséget. A közönség a globális ikonikus események tanúja.⁶⁴

Maga az *ikonikus* szó elég elhasznált, szinte bármire mondhatjuk, az üdítőktől a divattáskákig. Ha globális ikonikus eseményről beszélünk, akkor az „ikonikus” szó három tulajdonságot jelöl: hasonlóság, feltűnés és szentség. A globális ikonikus esemény bizonyos szempontból *hasonlít* az eredeti eseményhez, de valami jelentősebbet akar felmutatni. Felvillantja a mítikusban a modernt, olyan üzeneteket közvetít, mint a veszteség, a pusztítás, a viszály és a szabadság. A globális ikonikus esemény ugyanakkor *feltűnő*, azaz kivételes. Általában komoly társadalmi dráma, ami maradandóan jelen van a világ színpadán. Végül pedig *szent*, mert az emberek érinteni, imádni akarják a „mítoszt”, és terjesztik az esemény történetét, mint a ragályt, egyre újabb narratívákra, kortárs társadalmi performanszokra találunk.

A *széles körű médiavisszhang* azt jelenti, hogy az eseményekről nem kizárólag a rövidhírekben esik szó, hanem komoly médiafigyelmet kapnak, vagy még a kibontakozásuk közben vagy később. Az esemény és narrációja eltávolodhat az időben. Gondoljunk csak a varsói gettófelkelésre, a holokauszt egyik fontos történelmi eseményére, ami a maga idejében szinte semmilyen nemzetközi médiafigyelmet nem kapott, ma azonban rituálisan megemlékezünk róla.⁶⁵ A Watergate-ügyből hasonlóképpen csak hónapokkal később lett „botrány”.⁶⁶ Ahogyan Gerald Ford elnök megfogalmazta, akkor aztán „maradandó nemzeti rémálom” lett. A Maszada története szintén ellenállhatatlan példa arra, hogyan alakul egy ősrégi történet megkésett társadalmi konstrukciója. A Maszada a Júdeai-sivatag hegyére épített erődítmény és a rómaiak elleni zsidó ellenállás utolsó védvára i. sz. 73-ban. Amikor világossá vált, hogy a rómaiak mindenképpen beveszik az erődítményt, a zsidó lázadók vezetője meggyőzte a közösséget, hogy kövessenek el kollektív öngyilkosságot. Majd kétezer évvel később a hőies ellenállás egyszerűsített és egyetemes mítosza a cionizmus

egyik legfontosabb története lett, és kulcsszerepe van a mai Izrael nemzetépítő tevékenységében.⁶⁷ Avraham B. Yehoshua izraeli regényíró így ír: „telt-múlt az idő, és a Maszada ma már nem a Holt-tenger partján álló történelmi jelentőségű hegy, hanem a múltunk mozgatható darabja: cipeljük a hátunkon, bár-hová is megyünk.”⁶⁸

A *rituális megemlékezés* annyit tesz, hogy a nemzetközi média gyakran utal az eseményre, sőt, néha szigorúan ünnepli az évfordulóit. A ritualizált médiaemlékezet része a hivatalos ünnepi szertartás éppúgy, mint az új sajtómegjelenés, az emlékezésnek szentelt kiadvány, esszé, interjú, tanulmány, felmérés, blog, oral history vagy dokumentumanyag.⁶⁹ A rituális emlékezésre ékes példa 2001. szeptember 11-e évfordulója, amikor az amerikai és a nemzetközi média egyaránt beszámol a hivatalos eseményekről, a túlélők családjáról, az ikertornyok helyének átalakulásáról, és a hasonló támadások megelőzésére tett lépésekről.⁷⁰

A globális ikonikus esemény médiavisszhangja és az emlékezés kötelezően *transznacionális* szinten történik. A Maszada például hiába nőtt ikonikus nemzeti eseménnyé, tartós nemzetközi médiavisszhangja nincs. Ezzel nem áll egyedül: sok hasonló „helyi” esemény nem hatol át az országhatárokon és a kulturális különbségeken. Ünnepelhető ország- vagy területhatáron belül, de nem lesz nemzetközi szimbolikus esemény.

Az idő teremthet ikonikus eseményt akkor is, ha az eredeti médiavisszhang nem volt jelentős, de ugyanez visszafelé nem működik: ha egy történés a múlt adott időszakában vagy kezdetben kiterjedt médiavisszhangot kapott, de aztán kikopott az emlékezetből, egészen addig nem nevezhetjük globális ikonikus eseménynek, míg rituálisan újra emlékezni nem kezdenek rá. Létezik még a „hullámvasút”-szerű ikonikus esemény is, amelynek médiavisszhangja nagy, rituálisan emlékeznek is rá, de idővel elveszíti a jelentőségét. Például az 1956-os magyar forradalom a hidegháború korai szakaszában Nyugaton jelentős figyelmet élvezett. 1989-ben az esemény újjáéledt, mert az országon belüli értelmezése változott, köszönhetően a Magyarországon végbement politikai változásnak. 1989 után azonban az esemény jelentősége elhalványult, mert a Nyugat a kilencvenes évek elejétől fölhagyott a hagyományos hidegháborús diskurzus-

sal. Az események változhatnak, kiemelkedhetnek a nemzeti vagy nemzetközi térben: a globális ikonikus esemény meghatározásának rugalmasnak kell lennie, hogy otthont adjon az ilyen eseményeknek is.

Szándékosan nem nyújtok definíciót a *média* fogalmához. Miért? Az okát hadd mutassam be Théodore Géricault híres festménye, az 1818–1819-ből származó *Medúza tutajja* példáján. A festményt az akkori idők egyik fontos híre ihlette: egy francia fregatt futott zátonyra a mai Mauritánia partjainál. Géricault minden lehetséges hírt, nyilvános dokumentumot, szemtanúk visszaemlékezését begyűjtötte az eseménnyel kapcsolatban. Elolvashta két túlélő széles körben ismertté vált visszaemlékezését, gondosan megvizsgált minden kapcsolódó sajtóanyagot, megbízta a *Medúza* túlélő ácsát, hogy építse meg a tutaj modelljét, de még testrészeket is hozatott a műtermébe, hogy „megszagolhassa az eseményt”. A gondos kutatás eredménye a történetek erőteljes és nagyméretű vizuális tömörítése lett, amit ma *A Medúza tutajja* című festményként ismerünk. A negyvenkét négyzetméteres festmény népszerű látványosság volt, mikor kiállították Londonban, részben azért, mert néhány háztömbbel arrébb előadtak egy színdarabot, ami ugyanerről az eseményről szólt. A Dublinban kiállított Géricault-festményt már jóval kevesebben látogatták. Vajon miért? Mert versenyeznie kellett egy még nagyobb, 929 négyzetméteres, látványos, mozgó körképpel, *A Medúza roncsával*.⁷¹ Már az 1820-as években előfordult, hogy egy esemény nemzetközi narrációt és vizuális megjelenést kapott, olyan technológiák segítségével, amelyet nem feltétlenül neveznénk hírközlési médiumnak.⁷²

Szüksége van-e a globális ikonikus eseménynek modern tömegkommunikációs eszközökre? Nincs.⁷³ A bibliai történetek például kitűnően elterjedtek jóval a tömegkommunikáció megjelenése előtt. A tömegkommunikáció viszont megváltoztatja, alakítja az esemény narratívájának és látványának szerkezetét és terjedését. Karl Marx 1871-ben így összegezte a folyamatot, bárha kritikai szemszögből:

Egészen mostanáig úgy vélték, hogy a keresztény mítoszok csak azért terjedhettek a Római Birodalomban, mert még nem találták fel a könyvnyom-

tatást. Pedig éppen az ellenkezője történt. A napi sajtó és a távíró, mely egy pillanat alatt terjeszt el kitalációkat az egész földgolyón, sokkal több mítoszt teremt... egyetlen nap alatt több születik, mint korábban egy évszázad alatt.⁷⁴

A mai tömegkommunikáció felpörgeti a jelentésteremtő folyamatokat: az esemény üzenete így gyorsabban és messzebbre elérhet. A tömegkommunikáció ráadásul a történeteket eseménnyé emelheti, azaz megváltoztathatja jelentésüket és jelentőségüket.

Miközben a globális ikonikus esemény fogalmának történelmi mélységre van szüksége, figyelmet kell fordítani a hírek környezetének változásaira a jelenben is. Elvárható a globális ikonikus események kiterjedt médiavisszhangja és emlékezetük rituális őrzése a mostani, „új” médiavilágban, amikor a hírekről sokszor a Facebookról értesülünk? Egyes nemzetközi hírek ma is képesek megakasztani az idő folyását, és áthidalni a kultúrák különbözőségét, magukra vonni számos profi újságíró, amatőr történetmondó vagy akár óriási közönség figyelmét.⁷⁵ Hangsúlyos példái ennek Vilmos herceg és Kate Middleton esküvője, az első afroamerikai elnök beiktatása, a Nelson Mandela-emlékünnepe és az olyan nagy terrortámadások, mint például a 2015-ös párizsi. Mindenki látta vajon az események közvetítését? Minden újságíró követte, hogy mi történt? Minden médium egyforma figyelmet szentelt nekik? Természetesen nem, hiszen a médiaeseményekkel kapcsolatban ez kizárt, még az integratív televíziózás hőskorában is. És miközben a közönség különböző felületeken figyel egy bizonyos eseményt, *ugyanazt* a kivételes történetet követi.⁷⁶ A fragmentált közönség még olykor össze is gyűlik adott helyeken, hogy megvitassa az eseményt, például a Twitter közösségi oldalon *hashtag* segítségével.

Az események persze rafináltabbak mint a társadalomtudomány. A globális ikonikus esemény definíciójának elég rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy befogadja azokat a történeteket is, amelyek kijátsszák a rendszert, mégis ikonikussá válnak. A definíció tehát szándékosan tág, hogy inkább vonzzon, mint kizárjon minden empirikus tapasztalatot. A fenti definíció mellett javasolom, hogy további öt narratív dimenziót vegyünk tekintetbe az ikonikus események

transznacionális narrációjával kapcsolatban (2. i. táblázat). Ezek a narratív dimenziók nem „kritériumok”: viszonylagos jelentőségük és súlyuk az egyes esemény körülményeinek és természetének függvénye.

Globális ikonikus esemény (global iconic event)

1. Alapozás: az esemény narrációjának előfeltételei
2. Mitologizálás: az esemény hatásos, mitológiai üzenetének és emelt nyelvezetének megalkotása
3. Tömörítés (szimbolikus kondenzáció): az esemény egyszerűsített, „márkás” megnevezése, egyszerű narratívába és jellegzetes képsorba sűrítése
4. Ellen-narráció: alternatív, az eseményt újraértelmező narratívák megjelenése
5. Újrafeldolgozás (remediáció): az esemény megjelenítése sokszínű médiafelületeken és különböző társadalmi és politikai kontextusokban

2.1. táblázat: A transznacionális történetmondás öt dimenziója

Alapozás: az esemény narrációjának előfeltételei

Mikor egy eseményről mesélünk, az esemény szimbolikus hátterére is építünk. A berlini fal ledöntését megelőző néhány szimbolikus momentum, például a berlini légi híd vagy a fal felállításának és John F. Kennedy „Ich bin ein Berliner” beszédének ismerete megkönnyíti, hogy a jelen esemény történetét kövessük. Aki ismeri a New York-i ikertornyok történetét, könnyebben érti a 2001-es terrortámadás szimbolikus jelentőségét. Ha legalább valamennyire átlátjuk a szíriai polgárháborút, nagyobb eséllyel követhetjük a jelenlegi menekültválságot is. Az eseménnyel kapcsolatos előzetes tudásunk tehát meghatározó jelentőséggel bír a hatásos, tartós narratívaépítésben.

Amikor a tartós visszhangot kiváltó hírek narrációját elemezzük, a teljes folyamatot kell figyelembe vennünk, amelynek során a történetmesélő az eseményt egyedi, kivételes és egyszeri jellemzőire csupaszítja. A 2008-as pekin-

gi olimpia esetében például fontos megértenünk, a narrátoroknak hogyan sikerült az olimpiák történetének hosszú és bonyolult szövevénye fölé emelni ezt az egyszeri eseményt a legkülönbözőbb országokban. Mi teszi éppen ezt „eseményné”, és nem egy „ismétlődésekből álló folyamat egyetlen momentumává”? Monroe E. Price szerint 2008-ban, Pekingben „mindennek látványosnak, túlméretezettnek, felülmúlhatatlannak kellett lennie. [...] Még a szmog is a legyőzhető akadály szimbóluma lett, mellyel Peking képes elbánni.”⁷⁷

Minden eseményt csak erőfeszítés árán választhatunk le a hétköznapirol, emelhetünk ki a „szmogból”. Az *eseménynek* erőteljesebbnek kell lennie, mint a *folyamatnak*. Ha például egy forradalom az elemzésünk tárgya, tekintetbe kell vennünk, hogy a narrátorok hogyan emelik a „politikai átalakulás” mögöttes és állandó folyamata fölé. Vegyük például a 2011-es egyiptomi forradalmat. Egyiptom addigra átesett bizonyos politikai változásokon, utána úgyszintén. Hogy a forradalomból esemény legyen, a narrátoroknak meg kellett fogalmazniuk, hogy mindez nem egyetlen lépés az átalakulás hosszú folyamatában, hanem kiugró egyedi történés. Hasonló példa az 1969-es holdra szállás, amelyre nem az úrhajsa bonyolult történetének részeként emlékezünk, hanem mint kivételes, varázslatos eseményre, ami sajátos és különleges elbánást követel.

Ha egy esemény narrációjának előfeltételeiről gondolkodunk, figyelembe kell vennünk, egyensúlyban van-e a *történés* ereje az esemény *történetének* erejével. Az eseményeket boncoló filozófusokat és történészeket is igencsak izgatja ez a kérdés. Gilles Deleuze francia filozófus az esemény tágabb kategóriáján belül különbséget tett az „eset” és a „jelentése” között, William H. Sewell Jr. amerikai történész pedig felhívta a figyelmet az alapvető különbségre az „eseménysor” és egy-egy esemény „jelentése” között.⁷⁸ A kérdés, amit újra meg újra fel kell tennünk: mennyi ereje van magának a történésnek, és mit ad hozzá a narráció? Persze minden történés korlátokat is állít a narrátorok elé: a múlt elég hatékonyan ellenszegül a történetmondónak. Ám az adott határokon belül meglehetősen szabadon alakíthatják a történetet.⁷⁹ A nyers történés és a konstruált történet egyformán számít, ha meg akarjuk érteni, egyes dolgokból miért lesz „esemény” és másokból miért nem. Más szóval, sosem feledkezhetünk meg a *finom* erőegyensúlyról a „történés” és az „esemény” története között.

Mitologizálás: az esemény hatásos, mitológiai üzenetének és emelt nyelvezetének megalkotása

Amikor az újságírók globális ikonikus eseményekről beszélnek, tekintetüket a földi részletekről az égi távlatokra emelik. Mítoszt teremtenek: a nemzetközi térben visszhangzó társadalmi üzeneteket közvetítenek, mint szétszakítottság, megújulás, veszteség, remény.⁸⁰ Mircea Eliade történész és vallástörténész szerint a „mítosz” szónak legalább két fontos jelentése van. Az első a kitalált, azaz fiktív történet, ahogy a görögök megfogalmazták, és szembeállították a *logosz*-szal és a *hisztoría*-val: a *mítosz* az, ami valójában nem létezik. A második jelentés a szent, a példaadó és jelentős történet, a „szent (vagy természetfölötti) különböző, néhai drámai megjelenése a Világban”.⁸¹ A *mítosz* szót én a második, „pozitív” jelentésében használom, hogy véletlenül se jelöljek valami rombolás szándékával ügyesen előállított történetet.⁸² Számomra a mítoszteremtés az *egyszerűsítés és az általánosítás folyamatát* jelenti, a segítségével nagy létszámú és sokszínű közönség kerülhet kapcsolatba egy eseménnyel. A mítosz leírja és teremti a valóságot, és kijelöli a szentség helyét az életünkben és a történeteinkben.

Ahhoz, hogy egy eseményt mitizáljanak, az újságíróknak szabadulniuk kell a felfoghatatlan tényektől, zavaros folyamatoktól, a fellépők kaotikus hálózától. A történetet eseménnyé kell változtatniuk, az aktuálisat szimbolikussal helyettesíteniük. Más társadalmi mítoszokhoz hasonlóan a globális ikonikus esemény története is erős és hatásos, mert inkább a szívünkhöz szól, mint az elménkhez. Míg az egyedi esetek elidegeníthetik azokat, akik nincsenek tisztában a pontos részletekkel, a mitikus történetek vonzereje éppen viszonylagos egyetemességükben rejlik. Az „egyetemes” nem feltétlenül azt jelenti, hogy bárki, a kontextus ismerete nélkül is azonnal megérti egy bizonyos esemény minden aspektusát. A világ különböző részein természetesen nem ugyanúgy értelmezik ugyanazt a történetet. Ám a tudás és értelmezés eltérő szintjei leggyakrabban érintetlenül megtartják a globális ikonikus esemény eredendő társadalmi jelentését.

Változó, hogy az újságírók mennyi idő alatt találják ki az adott esemény mitikus nyelvezetét, és aztán meddig él ez a nyelv. Michael Schudson kimutatá-

sa szerint a szeptember 11-i terrortámadás után az amerikai újságírók még körülbelül két hétig beszéltek erősen emelkedett szóhasználattal a történetekről.⁸³ 2001. szeptember 28-án azonban legtöbben visszatértek a megszokott hétköznapi, tényszerű, objektív beszámoló stílusához. A berlini fal leomlásával kapcsolatban tíz nap után következett a váltás, 1989. november 19-e körül. A holokauszt eseményei, hogy harmadik példánk bonyolultabb legyen, máig komoly kihívást jelentenek, hiszen két évtizedig tartott megalkotni és elterjeszteni mitikus alapüzenetüket. 1945 áprilisában az amerikai nyomtatott sajtó lapjain és a rádióban még egyszerően „atrocitásokról” beszéltek, a világháború elképesztő brutalitásainak egyikéről. Sokáig tartott onnan eljutni a holokauszt jelenlegi státuszához és erkölcsi tanulságaihoz, amelyeket a nyugati világ széles körben elismer és elfogad.⁸⁴

Az esemény mitikus történetének létrehozásakor az újságírók általában a „konszenzus területén” belül maradnak, szemben a „legitim vita területével” (Daniel C. Hallin médiakutató megkülönböztetése).⁸⁵ A konszenzus területén belül az újságírók egy elképzelt „mi” nevében szólnak, közös értékeken és feltevéseken alapuló nyelvet használnak. Később, ha rituálisan megemlékeznek az eseményről, például évfordulókon, vissza-visszanyúlnak a konszenzus területére, hogy az esemény eredeti nyelvét használják vagy hasznosítsák újra.

Tömörítés (szimbolikus kondenzáció): az esemény egyszerűsített, „márkás” megnevezése, egyszerű narratívába és jellegzetes képsorba sűrítése

A globális ikonikus esemény, ha könnyen hivatkozható, sokáig szimbolikus referenciapont marad. Ezért van szükség a „márkás” (brand) megfogalmazásra. A globális ikonikus esemény lehet eleinte bonyolult és zavarba ejtő, az elbeszélés ismétlődő aktusa során, bizonyos idő elteltével azonban *egyszerű megnevezést, tömör narratívát, jellegzetes vizuális megjelenítést* kap. Az egyszerű megnevezés azt jelenti, hogy neve segítségével könnyen hivatkozhatunk rá, illetve helyezhetjük új kontextusba. A tömör narratíva a mitologizálásban segít, mert a transznacionális üzenetet sűríti és stabilizálja. A jellegzetes képsor segít a gyors ráisme-

résben és a más formában megtestesülő reprodukcióban. Az „atombomba Hirosimára és Nagaszakira” megfogalmazás például a technológiai apokalipszis tömör narratívája, és rögtön társítjuk hozzá a gombafelhőt mint képet. Hasonlóképpen, a „berlini fal leomlásához” a szabadság tömör narratíváját kapcsoljuk, és emlékezetes képsorokat idéz fel a berlini ünneplő tömegről. A szeptember 11. a bibliai Bábel tornya történetének kortárs verzióját találja, és közben látjuk magunk előtt a lángokban álló, összeomló World Trade Centert. Az egyszerű megnevezés, a tömör narratíva és a jellegzetes képsor így segít gyorsan és közvetlenül utalni a zavaros és többretegű eseményekre is.

Mint a jó színházi előadásnak, a globális ikonikus eseménynek is kulcsfigurákra, tárgyakra, helyszínekre van szüksége. A globális ikonikus esemény akkor lesz megrendítő, ha szimbolikus személyeket, tárgyakat, helyszíneket ölel fel. Ezek segítenek megtestesíteni az esemény társadalmi jelentését, ezek sűrítik és egyszerűsítik a megfogalmazását. Ha az apartheidre gondolunk, leggyakrabban Nelson Mandela jut eszünkbe. A bebörtönzött apartheidellenes vezetővel és Dél-Afrika első demokratikusan megválasztott elnökével kapcsolatos történetek és képek az apartheidnek nevezett tragikus esemény szimbólumaivá váltak. Hasonlóképpen lett Mahatma Gandhi az erőszakellenes mozgalmak szimbóluma Indiában és az egész világon. A „digitális forradalom” büszkén teszi halhatatlanná szimbolikus szereplőjének, az Apple legendás feltalálójának, Steve Jobsnak az alakját. Persze negatív hősök, „gazemberek” is megtestesíthetnek egy eseményt, mint Richard Nixon a Watergate-ügyet, Pol Pot a kambodzsai népirtást, Slobodan Milošević az egykori Jugoszlávián belüli háborúkat.⁸⁶

Fontos szerepet játszhatnak a hírek, események narratívájában és képvilágában a szimbolikus tárgyak is. A ruandai népirtás kontextusában a macséta lett emlékezetes tárgy, a fegyver okozta sebek pedig megtestesülései az egyéneken és a társadalmon elkövetett erőszaknak. Gyakran jut eszünkbe jellegzetes épület vagy hely, ha egy hírre, eseményre gondolunk, ha felidézzük a hely részleteit, az eseményre is jobban emlékezünk. A 2008-as mumbai terrorista támadásokról például ezernyi digitális fotó készült, keringtek is a virtuális térben, a tévében és az újságokban, és ha egy-egy konkrét fényképre nem is emlék-

szünk, de a Tádzs Mahal hotelre, a támadások legfőbb helyszínére talán igen. Az épületet építészeti adottságai emlékezetes szimbólummá teszik. A Tahrír (Felszabadulás) tér lett az egyiptomi forradalom emlékhelye, Auschwitz a holokauszté, a Ground Zero szeptember 11-é, a normandiai part a D-day-é. E példák mind azt mutatják, hogy a szimbolikus alakok, tárgyak és helyszínek segítenek az események brandjének kialakításában, és olyan megjelenési formát kölcsönöznek nekik, ami aztán a határokon átvélve is működik.

A szöveg és a kép tömörítésének segítségével a globális ikonikus esemény egyben idő és tér kivonatává is válik, gyakran túlnő önmagán, jelentősebb és tartósabb lesz, mint eredeti formájában. A Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombomba nem „csak” az atomfegyver első használatát jelképezi, hanem az örökös félelmet egy esetleges nukleáris háborútól. A berlini fal leomlása nem egyetlen történelmi jelentőségű nap, amelyen Kelet- és Nyugat-Németország újra egyesült, hanem a hidegháború végét jelző mérföldkő is, tágabb jelentést ad 1989. november 9-e eredeti jelentésénél. Végül 2001. szeptember 11. nem egyetlen tragikus nap a naptárban, hanem jelzi a világpolitika játékszabályainak változását, a „terrorizmus elleni háború” kezdetét. Mindezeket túl, a tömörítés a kikristályosítás, a csiszolás, a megjelenítés eszköze. Tömörítés közben az esemény kontextuális részletei, ellentmondásai, zavarai átszerkesztődnek, hogy ne álljanak a megértés útjába.

Ellen-narráció: alternatív, az eseményt újraértelmező narratívák megjelenése

A globális ikonikus esemény alternatív értelmezésben is megjelenhet, ami más fényt vet a történetekre. Kaphat erős ellen-narrációt, ami kétségbe vonja jelentőségét, sőt azt is, megtörtént-e egyáltalán. A globális ikonikus eseményt mitológikus jellege különösen sebezhetővé teszi az ellen-narrációval szemben, hiszen az ellenérdekeltek éppen a tényyszerűség hiányára fognak rámutatni, mikor az esemény történetét támadják.

Az ellen-narráció nem mindig vonja kétségbe, hogy az esemény megtörtént, sokszor csak másféleképpen értelmezi. Míg 1948 az izraeliek számára

a függetlenségért folytatott háborút jelképezi, a palesztinok számára ugyanez az év a Nakba (a katasztrófa) éve. Máskor az ellen-narráció az esemény nagyságrendjén változtat, erre példa az 1915–1918 között lezajlott örmény genocídium az egykori Ottomán Birodalomban. Bizonyos országok elfogadják, hogy népirtás történt, mások, mint például az Ottomán Birodalom örökebe lépő Törökország, túlzónak és történelmietlennek tartják ezt a megfogalmazást. Még száz évvel a történetek után is politikai, jogi és diplomáciai kockázata van annak, hogyan nevezzük e tömeggyilkosságot.

Az ellen-narráció a felelősség hárítására is alkalmas, változtathat például a bűn elkövetőjén. Erre ékes példa a katyni mészárlás. 1940 áprilisában és májusában, Lengyelország szovjet megszállása után, több ezer lengyel katonát és civil mészároltak le. Az áldozatokat a szovjet hadsereg kerítette be, és az NKVD pusztította el, de a hivatalos szovjet narratíva a németeket okolta érte egészen 1989-ig. Az első orosz vezető, aki koszorút helyezett a tömegsírra, Vlagyimir Putyin volt, 2010-ben, hetven évvel az esemény után.⁸⁷

Még egy társadalmon belül is születhetnek egyazon eseménynek fájdalmasan különböző narratívái. Az olyan traumatikus események például, amelyek során a társadalom egyik csoportja követett el valamit a másik ellen, óhatatlanul ellentmondásos történetmeséléshez vezetnek. Hírhedt példája ennek a kambodzsai genocídium 1975 és 1979 között, amelyben az ország lakosságának majdnem egy ötöde elpusztult. Pol Pot, az esemény fő elkövetője, mégis 1998-ban bekövetkezett haláláig tagadta a tömeggyilkosság tényét.⁸⁸ 2013-ban Kambodzsában törvényt kellett hozni a genocídium tagadásának tilására, ami azt jelzi, máig is sokan megkérdőjelezzik e népirtást.

Ellentmondásos narratívák az elkövetők vagy az áldozatok csoportján belül is felbukkanhatnak. Érdekes példa a varsói gettólázadással kapcsolatban a 2013-as izraeli újságcikkekben kibontakozó heves vita, az esemény hetvenedik évfordulója alkalmából. A szerzők vitatták az áldozatok pontos számát, a lázadás idejét és azt is, mit jelenthetnek a történetek a későbbi nemzedékeknek. Amint az egyik szerző már a címben is beszédesen megfogalmazza – „A varsói gettó mítosza” –: „a felkelők lehettek bátrak, de valószínűtlen, hogy olyan soká kitartottak volna. És milyen jogon döntöttek másik 50 000 ember sorsáról?”⁸⁹

Az efféle viták hol kikristályosítják, hol bizonytalanná teszik egy-egy esemény jelentését, segítik vagy bonyolítják a tömörítést és egyszerűsítést.

Az ellen-narrációt erőltetheti vagy kitalálhatja az aktuális politikai hatalom is. Döbbenetes példa a magyar 1956-os forradalomnak a kommunista párt szája szerinti narrációja, egészen az 1989-es rendszerváltásig. A pártállami sajtó az „ellenforradalom” néhány kivételesen erőszakos órájára fókuszált, az ellenállók ekkor ölték meg a pártszékház jó néhány védőjét. Az újságírók ikonikus alakokat választottak ki az esemény részt vevői közül: mártírokat, gyászoló családtagokat, néhány túlélőt, és hőseket, akik életet mentettek. A Köztársaság tér – ahol a gyilkosságok történtek –, lett az ellenforradalom ikonikus helyszíne, az áldozatok holttestét pedig úgy mutogatták, mint ikonikus tárgyakat. Ezek a szimbolikusra tömörített ikonok hatékony eszközzé változtak az események „ellenforradalmi” jellegének bemutatásában, és segítettek a rendszernek a forradalom emlékezetét halványítani a köztudatban.⁹⁰

Ahogy ezekből a példákban is kitűnik, az események útját – időben, térben és a médiában – követő gondos elemzésnek tekintetbe kell vennie, hogy az esemény több változatban, szerkezeti egységben létezhet. Ezek az egymással versengő változatok erősíthetik és gyengíthetik is az esélyt, hogy a történelemből globális ikonikus esemény legyen.

Újrafeldolgozás (remediáció): az esemény megjelenítése sokszínű médiafelületeken és különböző társadalmi és politikai kontextusokban

Végezetül, az esemény egyszerű megfogalmazása, tömör narratívája és jellegzetes vizuális megjelenítése utazni kezd időben, térben, médiában, és különböző társadalmi, politikai, kulturális környezetben más-más módon kezelik. Az újrafeldolgozás formái számosak, és eseményről eseményre változnak. Ebben a könyvben a remediáció négy formáját emelem ki: újrafeldolgozás, újrajátszás, *birtokbavétel*, *megemlékezés*. Újrafeldolgozás akkor történik, ha látszólag hasonló eseményekkel kapcsolatban hívjuk elő az esemény megfogalmazását, narratíváját vagy vizuális megjelenítését. Ilyen például, amikor a darfuri genocídiumot darfuri holokausztnak nevezzük. Az újrajátszás azt jelenti, hogy az

„eredeti” eseményt vagy képeit, performanszait imitáljuk, például amikor Budapesten 2006-ban kormányellenes tüntetők újraindítottak egy 1956-os tankot, felidézve az ötvenhatos forradalmi hangulatot. Birtokbavétel, amikor sokan berlinifal-darabkákat gyűjtenek vagy vásárolnak, majd ereklje gyanánt őrzik, azaz egy tárgy révén kötődnek az esemény mítoszához. „Érinteni” akarják az eseményt, elementárisan, testben viszonyulni hozzá. Végül, a megemlékezés a kulturális emlékezet hagyományos formáira utal, például évfordulós újságcikkek írása, emlékműállítás vagy éppen kiállítás létrehozása.

A tömörítés és a remediáció dimenzióit nem egyszerű elkülöníteni, gyakoriak az átfedések. Az egyszerű megfogalmazás, tömör narratíva, jellegzetes képsor csomagolása útközben sérülhet: az összetevők nem mindig jelennek meg, vagy nem együttesen. Az idő-, térbeli és médiautazás gyakran nem esetleges, a közvetlen promóció növelheti az esemény hordozhatóságát és mobilitását. A ceremóniák, megemlékezések, emlékművek, rituálék, kampányok sem boldogulnak erős anyagi és politikai támogatás nélkül: az emlékezetpolitika a kulcs a globális ikonikus esemény tanulmányozásához. A remediáció végső soron hozzájárul ahhoz, amit Alison Landsberg „prosztetikus emlékezetnek” (prosthetic memory) nevez, szolidaritás, azonosulás egy eseménnyel, amit személyesen (sem mi, sem a családunk) nem élhettünk át.⁹¹ Az esemény története útra kel, különböző helyeken és szívekben talál otthonra, a földgolyó különböző pontjain. A remediáció segítségével az esemény tömörített története kortárs mítosz módjára viselkedik. Az esemény narratívákban, előadásokban, tárgyokban fejeződik ki, és a segítségükkel hosszú időszakaszokon át fennmarad.

Miért van szükségünk a globális ikonikus eseményre mint új fogalomra?

Új elméleti keretre akkor van szükség, ha segít megérteni a társadalmi élet valamely kulcsfontosságú szeletét. Milyen bepillantásra ad tehát lehetőséget a globális ikonikus esemény új fogalma? Elősegíti például, hogy megértsük a globalizáció kulturális dimenzióit. Jeffrey C. Alexander amerikai szociológus a globalizációról szóló diskurzusról írott kritikájában kifejti: miközben azzal

érvelünk, hogy a „globális korban” minden eddiginél jobban összezsugorodik tér és idő, a *jelentés* összezsugorodásának megértésében messze nem megyünk ilyen messzire.⁹² Amikor a nemzetközi kommunikációban a jelentés összezsugorodását vizsgálom, valójában azt a kérdést teszem fel, hogy vajon a hosszú időn át érvényesen létező hírből hogyan lesz társadalmi mítosz a globális civil társadalomban. A globális ikonikus esemény fogalmának használatával Daniel Dayan és Elihu Katz *Médiaeseményeit* (lásd *Médiaesemények* című könyv) is kiterjesztem, rávilágítva hogy miként mozdul az elbeszélte esemény időben és médiában, erősen töredezett interpretációs terekben.⁹³

Helyi esemény csak akkor kaphat tartós és globális visszhangot, ha egyszerű és könnyen hordozható mítosszá alakul. Ennek feltétele a mítikus újságírói nyelv, amely a már létező narratív kellékeken alapszik. Később a tömörítés segítségével, az esemény „márkás” megfogalmazást kap, könnyen felidézhető narratívát és jellegzetes képsort. Ezután az egyszerűen megfogalmazott, tömör narratíva és képsor útra kel, egyszerre vagy egymástól függetlenül járja be a világot. Végül, a remediáció során az ellen-narráció, a tényekre szorítókozó elbeszélés, a felejtés és más tényezők képeznek úttorlaszt, amelyen néhány esemény sosem jut át.

Lehetséges-e ezt a folyamatot a média torzító hatásaként leírni, a globális média erőszakos kísérlete-e, hogy a helyi jelentésgyártást elhallgattassa vagy egyszerűsítse? Sok esetben bizonyára lehetséges. A globális média a tőle távol eső szenvedést nyilván a helyi kontextus és a részletek rovására teszi emészthetővé. A médiakutatóknak természetesen érzékenyen kell követniük és elemezniük a nemzetközi média túlkapásait. Ám a tömörítés megítélése a pusztán médiakritikánál sokkal bonyolultabb feladat. A médiát kritizálni könnyű, ám e kritika ritkán jelenti a folyamatok érdemi megértését. Nem tételezhetjük fel eleve, hogy a helyi történetmesélés és sajtó bizonyára gazdagabb és törékenyebb, míg a nemzetközi reprezentáció szegényes és arrogáns, és a kettő alapvetően *mindig* versenyben áll. Például a kommunizmus összeomlásának legtöbbet emlegetett és legemlékezetesebb eseménye, a berlini fal leomlása taglalásakor a nyugatnémet újságíró egyszerre volt nyugati és helyi interpretátor. Olyan eseményekről számolt be, amelyek közletről érintették, egyszerű és köny-

nyen hordozható formába öntötte a beszámolóját, a helyi (és további közvetítéssel a nemzetközi) közönség számára. A verseny nem a domináns nyugatiak és a védtelen helybeliek, hanem a mitikus és a szigorúan tényyszerű között zajlott. Ráadásul, a nyugati narrátorok a Kelet és Nyugat által *közösen létrehozott* történetre, a berlini faléra építettek, ahogyan azt a következő fejezetben bemutatom.

Ez a könyv tehát a *mindannyiunkban* élő vágyra fókuszál, akár keletről, nyugatról, északról vagy délről jöttünk, hogy létrehozzunk és őrizzünk az emlékezetünkben olyan eseményeket, amik túlnőnek zavaros életünkön és történelmünkön. A médiakutatók szívesen emlegetik a nemzetközi média erőszakos és megrögzött gyakorlatát, legfontosabb metaforáik: elnyom, elhallgattat, bekebelez. Ám létezik egy kooperatív folyamat is, ami valóban ritka, és használjuk metaforának a diffúzió (terjesztés, elosztás) és a remediáció (újrafeldolgozás) szavakat. Ahelyett, hogy *minden* esetben a helyi tapasztalatot dédelgetnénk, néha akár ünnepelehetjük, hogy a helyi alárendelődik az egyetemesnek.

A globális ikonikus események rendszerezik az időt, minket, sebezhető emberi lényeket pedig megbízható viszonyítási pontokkal látnak el. Sokszor ragyognak, mint a betlehem csillag, és mutatják az utat. A globális ikonikus események társadalmi jelentéseket tömörítenek, egyszerűsített történetek, amelyek kitartóan és hatékonyan segítenek értelmezni korunk kihívásait. Mint gyorsan elérhető viszonyítási pontok, ugyanazt a funkciót töltik be, amit a hagyományos társadalmakban a mítoszok. A globális ikonikus esemény létrehozásához és fenntartásához azonban erőteljes narrációra és promócióra van szükség. A globális ikonikus események fragmentált és hibrid interpretációs terekben működnek,⁹⁴ így mindig lesz olyan narrátor, aki kevesebbet mond, aki az ellenkezőjét állítja, vagy akár tagadja az eseményt. A globális ikonikus esemény tehát továbbra is ritka lesz. Mindig kivételes csodának számít majd a mi „globálisnak” nevezett, kaotikus terünkben lakozó egyének és társadalmak számára.

3

Alapozás

Ha elbeszélünk egy eseményt, általában azon vonásait hangsúlyozzuk, amelyekre szerintünk másoknak emlékezniük kellene, míg egyéb, „haszontalan” részleteket háttérbe szorítunk. Ahogyan Reinhart Koselleck német történész kifejtette: „Minden történelmi portré válogatást mutat be a múltban elviselt vagy elkövetett események nagy valószínűséggel végtelen sorából.”⁹⁵ Ugyanakkor, a múlt történései behatárolják a képzeletet: korlátokat állítanak a kreatív történetmondás elé. Egy olyan esemény narrációja, mint a berlini fal leomlása, legalább két fontos lépésből áll. Először is, a leomlás története magának a falnak a történetére épül, lényegében annak boldog végkifejlete. Másodszor, a fal leomlásának történetét le kell választani a lassú politikai átalakulás folyamatáról, amely Kelet-Európában 1989-ben végbement. A történet elbeszélőinek a mindennapok és a folyamat fölé kell emelniük az eseményt: hogy független legyen és varázslatos, jelképe a berlinifal-korszak végének.

Alapozás, 1. lépés:

Hogyan lett szimbólum a berlini falból?

1989 novemberének egy hideg estjén, egy új utazási rendelet hibás ismertetésének következtében, köszönhetően az óriási kavargásnak és kínlásnak a keletnémet vezetők körében, és ezzel párhuzamosan a nyugatnémet elektronikus média hatékony kommunikációjának, tömegek kelhettek át a határon Kelet- és Nyugat-Berlin között. Mindezen kusza történéshalmazt azért lehetett a „berlini fal leomlásának” nevezni, mert akkorra már Kelet és Nyugat egyaránt metaforikusan és nem tényyszerűen emlegette a német-német határt.

3.1. Nyugat-Berlin, 1961. Kisfiú áll a drótkerítés előtt, kezében a *Berliner Morgenpost* egy példánya, benne a hír, hogy Kelet-Berlint lezárták.

Georgi/The Granger Collection, New York

A német nemzetet kettéosztó, egynemű, összefüggő „berlini fal” absztrakció, képzelt entitás, a nevét mégis a kezdetektől fogva mindenki elfogadta. A berlini fal valójában bonyolult határellenőrző rendszer volt, anyaga állandóan változott, esztétikai kivitelezése szintén. Ha érteni szeretnénk a szimbolikus jelentését, tisztában kell lennünk azzal, hogyan nézett ki valójában.

A berlini fal kétféleképpen is különbözött más híres elválasztófalaktól: egy közösséget osztott ketté, és nem kívül, hanem bent akarta tartani az embereket. Azért emelték, hogy megakadályozzák a keletnémet emigrációt. Kelet-Németország 1949-ben jött létre, a falat 1961-ben emelték, a két dátum között 2,7 millió ember hagyta el Kelet-Németországot. Sokan távoztak politikai okból, de a tömeges kivándorlásban gazdasági tényezők is fontos szerepet játszottak. Míg az ötvenes években Nyugat-Németországban gazdasági fellendülés következett be, Kelet-Németország a mezőgazdasági kollektivizálás és a gazdasági centralizáció miatt áru- és lakáshiánnyal küzdött.

A masszív emigrációs hullám megállítása érdekében a keletnémetek már 1952-ben lezárták a másik Németország felé vezető határt, csak a Kelet- és Nyugat-Berlin közötti részt nem. 1961. augusztus 13-án végül Kelet-Németország lezárta ezt az utolsó nyitott határszakaszt is – ezt nevezzük „a berlini fal”-nak (3.1. ábra). Vajon azonnal falat húztak az adott szakaszon? Nem. Eredeti formájában a berlini fal sokkal inkább tűnt berlini „szögesdrótnak”. Annyi szögesdrótra volt szükség, hogy a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) belső üzenetben fejezte ki aggodalmát, hogy az egész országban nem lesz a munkához elegendő alapanyag. Leo Schmidt német művészettörténész meg is jegyezte: „mi más jellemezhetné jobban Kelet-Németországot, minthogy a fal története készlethiánnyal kezdődött?”⁹⁶ Öt rövid óra alatt csak szögesdróttal lehetett elvégezni a munkát, hajnali egy és reggel hat között. A szögesdrótot aztán több menetben erősítették meg.

A berlini fal története négy jól elkülöníthető szakaszra, „generációra” osztható.⁹⁷ Az elsőgenerációs fal mintegy két méter magas volt, és főleg salakbeton elemekből rakták össze. Ahol épületek álltak a fal útjában, ott a lakókat kiköltöztették, az ablakokat téglával tömték be (3.2. ábra). Ez az elsőgenerációs fal már nem szögesdrótból épült, de az elnevezése még mindig nem volt egyértel-

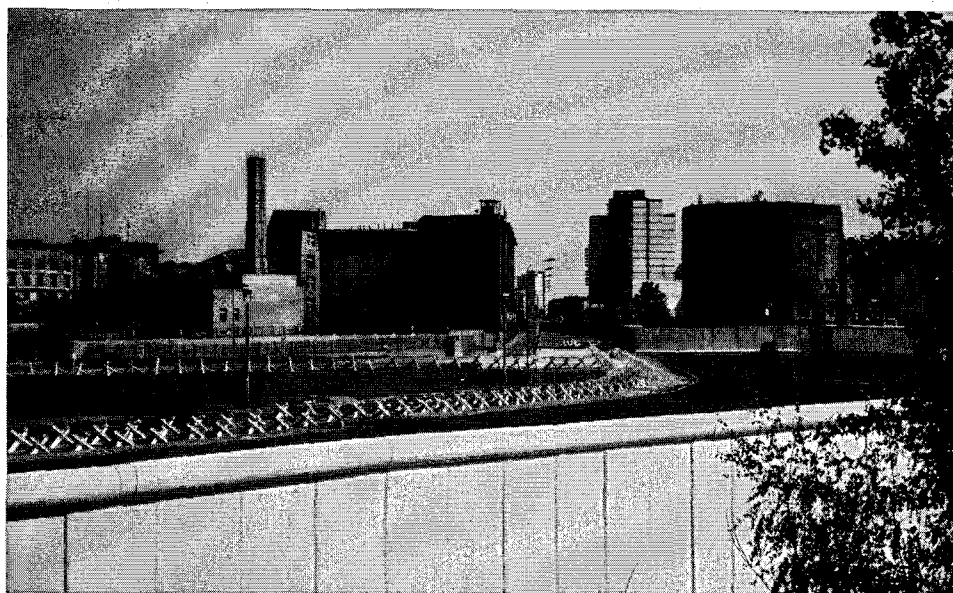
3.2. Nyugat-Berlin, 1961. szeptember 24.
A kelet-berlini hetvenhét éves Frieda Schulze lakása ablakán át
a város nyugati felébe menekül, odalent a nyugat-berlini tűzoltók.
Ullstein Bild/The Granger Collection, New York

mű. Létezésének első két hetében híres dokumentumfilmet forgattak róla *Die Mauer* (A fal) címmel. A film folytatása azonban, ami 1961. december végéig készült el, és a határzár megerősítését követte végig, már *Stacheldraht* (Szögesdrót) címen futott.⁹⁸ A nyugatnémet stúdiót pedig, ami a berlini határról kelet felé sugárzott, úgy hívták: „Studio am Stacheldraht” (Stúdió a szögesdrót tövében).⁹⁹ Idővel aztán a berlini szögesdrót egyre jobban kezdett hasonlítani egy falra.

A másodgenerációs falat 1962-ben építették (3.3-as ábra). Súlyos beton-tömbök helyettesítették a salakbetont, hogy járművel lehetetlen legyen áthajtani rajtuk. 1965-ben aztán Kelet-Németország szakszerű, harmadik generációs falat emelt: „keskeny betondarabokat illesztve vízszintesen a H-osztatú, megerősített betonoszlopok közé, legfelül pedig hosszában futott egy beton szennyvízelvezető cső, ami végképp lehetetlenné tette a felkapaszkodást.”¹⁰⁰ Végül, a hetvenes évek közepén épült a negyedik fal, a „75-ös határfal”, amely a korábban felmerülő problémákat egy szerkezetileg és esztétikailag is töké-

3.3. Berlini fal, 1963. június 17. A nyugat-berlini oldalon
emberek létrára állva figyelik, mi történik Kelet-Berlinben.
Von der Becke/The Granger Collection, New York

3.4. Berlini fal, 1976. Kelet-Berlinre látni.
Rue des Archives/The Granger Collection, New York

letesített tervvel küszöbölte ki (3. 4-es ábra). A „75-ös határfal” hosszú kutatómunka és tervezés eredménye volt, még tesztfalakat is emeltek hozzá. Alapozás nem kellett a falhoz, mégis olyan erős lett, hogy elvben semmilyen jármű nem törhette át. A felszíne sima volt és fehér, következetességet és erőt sugallt.

A négy fal története egyben az építészeti tervezés fejlődésének története is. Ugyanakkor a négy különböző fal Kelet-Németország változó nemzetközi imázsának is a jelképe lett. 1961 és 1965 között, a két első fal idején a keletnémet állam elszigetelődött a nemzetközi mezőnytől. 1949-ben, amikor párhuzamosan létrejött a Német Demokratikus (NDK) és a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK), utóbbi nem ismerte el független államnak az NDK-t. 1963-tól a nyugatnémet izolációs politika azonban fokozatosan enyhülni kezdett, a két állam tárgyalásokba kezdett, a nyugatnémet polgárok átutazó passzuszt kaphattak, a keletnémet politikai foglyok váltságdíj ellenében szabadságot. A keletnémetek számára viszont áthatolhatatlan maradt a fal. 1969-ben, a harmadik fal idején, Willy Brandt lett a nyugatnémet kancellár. A Német Szociáldemokrata Párt jelöltjeként indult, és húsz év keresztényde-

mokrata vezetés után vette át a hatalmat. Brandt együttműködőbb „Ostpolitik” bevezetése mellett kardoskodott, a fal létrejöttének fájdalmát a fal elfogadásával igyekezett enyhíteni.¹⁰¹ Az 1972-es német-német alapszerződéssel Nyugat-Németország végre független államnak ismerte el Kelet-Németországot. A harmadik fal a keletnémet oldalon is politikai változások tanúja lehetett, a vezetésben ugyanis Erich Honecker követte Walter Ulbrichtot. 1975-re, a negyedik fal idejére Kelet-Németországot már felvették az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezetébe (UNESCO), és diplomáciai kapcsolatot épített ki Franciaországgal és Nagy-Britanniával is. A keletnémet politika reményteli időszaka volt ez, a fal külleme is önbizalmat tükrözött. Ugyanakkor az egyre professzionálisabb és drágább fal kitűnően leplezte az NDK gazdasági életének hiányosságait, a növekvő elégedetlenséget és a rosszul működő gazdaságot.

A négy fal története rögzíti a fal környezetében változó ízlést és politikát is. Már maga az is, hogy *négy* falról beszélünk, nyugati perspektívát sugall.¹⁰² Az „egyetlen fal” narratíva arra koncentrál, *nyugatról* nézve hogyan változott a fal az évek során, kevés figyelmet szentel a keleti oldalon fölhalmozott további torlaszoknak. Még a „generációs” metafora is pontatlan, hiszen a nyolcvanas évek a falban már több stílus keveredett, sajátosan ötvözve minden korábbi elemet.

Az „igazi” berlini fal nem egy, hanem *kettő* fal volt, közöttük pedig temérdek torlasz. A határellenőrzés rendszere minden ponton más és más, idővel változott is, nagy kihívást jelent tehát „egységes” képet alkotni róla. A potenciális menekülők először mindenhol figyelmeztető feliratokat láttak, „Határzóna” „Tilos az átjárás”, németül, angolul, franciául és oroszul. Sok helyen ezután a keleti fal következett, az úgynevezett „Hinterland” (hátsó)-fal, amely valójában az elülső és legfontosabb fal volt, ez állította meg a legtöbb menekülőt. E fal után jött a nagyon széles „halálsáv”. A menekülő ember egy keskeny zónához ért, mögötte kerítés, elektronikus jelzőrendszerrel. Ha megérintette a kerítést, a rendszer riasztotta a legközelebbi őrtornyot. Ha véletlenül mégis túljutott a kerítésen, más akadályok várták, például hosszú és hegyes cövek. Máshol kutyák.¹⁰³

3.5. Michael és Florian Bauer, valamint Edward Anders szobra, a címe *Mauerspringer* (falon átugró), a Brunnenstrasse 142. számú ház előtt, Berlinben. 2009-ben emelték.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2015

A határőrök az egész határszakaszt állandóan figyelték, parancsuk volt a határsértők „letartóztatására vagy megsemmisítésére”. Automata fegyvert hordtak, katonai kiképzést kaptak, és hogy eszükbe ne jusson dezertálni, beépített titkosrendőrök figyelték őket. Őrtornyokról és harcálláspontokról figyelték, van-e mozgás a halálsávban, illetve mögötte, a terepet fénypázmák világították be a legsötétebb éjszakákon is. A harcálláspontokat telefonhálózat kötötte össze, lehetővé téve az állandó kommunikációt. A határőrök járőrútvonalát egy széles ellenőrző sáv követte, ezt homokkal szórták föl, hogy rögzítse a lábnyomokat. Ezután jött a járműveket megállító árok, majd újabb széles sáv. Végül a határfal, *a fal*, amire általában gondolunk. Kelet-Németország ugyan állandóan változtatta az akadályok rendszerét, de a legtöbb elem 1969-re, a keletnémet állam létrejöttének huszadik évfordulójára a helyén volt.

A „berlini fal” elnevezés erre az egész többretegű és többgenerációs határzár-ra vonatkozott, lefedett mindent, a szögesdrótot és a betont, a járműveket blokkoló torlaszokat és ellenőrző sávokat, önműködő reflektort és őráratot, őrtornyot és felfegyverzett határőrt. Sőt, már nemcsak a lakott területeken futó falat értették rajta, hanem a vasúti töltés, láp, mező vagy víziút mellett is. Az ilyen területeken gyakran csak egy határjelzés látszott a tavon, folyón vagy akár hídon, mégis úgy nevezték, „a berlini fal”.¹⁰⁴ A fal különböző korszakából származó, különböző állapotokat megörökítő fényképek is mind a berlini falat jelképezik. A legismertebb fotó a berlini falról a fiatal keletnémet őr, Conrad Schumann ugrását örökíti meg a szabadságba, pontosabban azt a pillanatot, amikor két nappal a berlini fal emelése után átvette magát a *szögesdróton*. Peter Leibing fotója ma központi helyet foglal el a Berlini fal emlékmű kiállításán. A Brunnerstrassén, néhány lépésnyire az emlékműtől, a fotó ihletésére a polgárok állítottak szobrot. A szobor szögesdrótot ábrázol, mégis „a falat” *látják* bele.

Hogyan magyarázzuk tehát a kivételes konszenzust, amelynek jegyében egy bonyolult és állandóan változó akadályrendszert „berlini fal”-nak neveztek el? És miért használjuk a mai napig ezt az elnevezést? Legalább két jól körülírható oka van annak, hogy az elnevezés kitartott. Önmagában egyik sem áll meg, de a kettő együtt magyarázat lehet. Az első ok esztétikai természetű,

és a fal változó építészeti terveihez van köze. A második politikai természetű, és mindkét oldal hatékony propagandájához kapcsolódik.

A nyugati oldalról nézve a kezdetben átmeneti, durván összetákolt „patch-work”-fal idővel egyre jobban hasonlított egy szakszerűen megtervezett fal-rendszerhez. A határzár változó, lassan összeálló formája azonban nem ad tökéletes magyarázatot a „berlini fal” elnevezés tartós használatára. Talán a fal propagandisztikus megjelenítésében leljük meg a válaszokat. A berlini fal mindkét oldal számára erőteljes propagandaeszköz volt: talán egyik oldalnak sem állt érdekében a maga bonyolultságában és változékonyságában látni.

A keletnémet párt- és állami vezető, Walter Ulbricht fejében a határellelőrző rendszer fal formájában létezett már jóval a létrejötte előtt. 1961. június 15-én, egy sajtótájékoztatón tette az emlékezetes kijelentést: „Niemand hat die Absicht, eine Mauer zu errichten” (Senki sem akar itt falat építeni). Kijelentése, amelyet azóta is gyakran nyomnak képeslapokra, máris fölvázolta egy „fal” képét, és az emlékezetbe vésste, jóval azelőtt, hogy bármi hasonló építettek volna. A fal 1961. augusztus 13-a, a hivatalos „születésnapja” után is jó ideig csak a képzeletben létezett, mert a kerítés nagy része egyszerűen szögesdrótból épült. Egy hónappal a fal hivatalos „építése” után egy megbeszélésen a keletnémet katonaság még a fal ellen érvelt, és a szögesdrót kerítés kiterjesztését javasolta. Ők úgy gondolták, a potenciális szökevényeket sokkal inkább a határőröknek, mint egy falnak kell feltartóztatniuk. A katonaság számára a fal a maga fizikai valóságában értelmetlen akadálnak tűnt, arra viszont alkalmasnak, hogy a szökni vágyókat elrejtse az örök fürkész tekintete elől.¹⁰⁵

Erich Mielke, aki az állambiztonságért felelős minisztérium feje volt a fal egész létezése alatt, ugyanezen a megbeszélésen másképpen vélekedett: „a határon bevezetett biztonsági intézkedéseknek komoly politikai jelentősége van”.¹⁰⁶ Valójában 1961 szeptemberére a fal kevés, de annál látványosabb helyszínen épült: a városközpontban, a Brandenburgi kapu és a Potsdamer Platz, valamint a Checkpoint Charlie és a Spree között.¹⁰⁷ 1962. augusztus 13-án, egy egész évvel azután, hogy a berlini fal építéséről tudomást szereztünk, a Berlin-Berlin határ mindössze húsz százaléka állt konkrét fal, Nyugat-Berlin teljes határvonalának öt százaléka. Ennek ellenére a fal fogalma kétségtelenül be-

épült a köztudatba: ez a százalékarány elég volt arra, hogy képviseljen valamit, ami valójában nem létezett.

Hogyan beszéltek tehát a keletnémetek a nem létező „falról”? 1961-ben a keletnémet propaganda a határtorlaszt „antifasiszta védősánc”-nak nevezte el. Ez az elnevezés nem számított sem különlegesnek, sem felforgatónak, elvégre a legitim nemzeti identitás megteremtése érdekében az NDK elsősorban az antifasizmussal igazolta önnön létezését.¹⁰⁸ Az antifasizmus mint politikai mítosz erkölcsi és történelmi értelemben kívánatosá tette az új német állam megalapítását.¹⁰⁹ Kelet-Németország megtestesítette a nemzeti szocializmussal szembeni ellenállást és a német történelem pozitív tradícióit.¹¹⁰ Az „antifasiszta védősánc” elnevezés teljes összhangban állt a keletnémeteknél elterjedt antifasiszta propagandakampányokkal. A propagandisták a keletnémet munkásoknak a kormányt lemondadni akaró 1953-as felkelését „fasiszta puccs”-nak bélyegezték, poszttereiken Konrad Adenauert, az antikommunista nyugatnémet kancellárt „új Hitler”-nek nevezték, jelmondataikban hangsúlyozták, hogy Nyugat-Németország nem képes megszabadulni a náci múlttól. A keletnémet propaganda arra is sikerrel használta az antifasizmust, hogy védje magát a nyugati kritikával szemben. A nyugatnémet sajtó támadásait rögtön a *Völkischer Beobachter*nek, a Náci Párt hírhedt lapjának a propaganda-kísérleteihez hasonlították.¹¹¹

Az „antifasiszta védősánc”-ról úgy beszéltek, mint a fegyveres konfliktusra vágyó provokátorok, fasiszták, agresszorok elleni hatékony védelem, illetve az olyan erkölcstelen gazdasági tevékenységek, mint a pornográfia, csempészet és embercsempészet elleni védelem eszközéről. A mai olvasó szemében talán önkényesnek hat ez a kombináció, a korabeli antifasiszta narratívának azonban tökéletesen megfelelt. Az NDK Georgi Dimitrov értelmezésében kezelte a fasizmust: „a fasizmus a fináncióke diktatúrája”.¹¹² A kapitalizmus és a fasiszta politika megnyilvánulásainak blokkolása egyformán fontosnak számított.

Az „antifasiszta védősánc” vizuális megjelenítése egyetlen képre, a Brandenburgi kapura szorítkozott.¹¹³ A fotó 1961. augusztus 14-én készült, rajta: „Kampfgruppen der Arbeiterklasse” (a munkáosztály harci egységei), akik a Brandenburgi kapu előtt sorakoznak fel, az NDK védelmében (3.6-os és

3.6. „A munkásosztály harci egysége” tagjai a Brandenburi kapu nyugati oldalán sorakoznak fel 1961. augusztus 13-án.

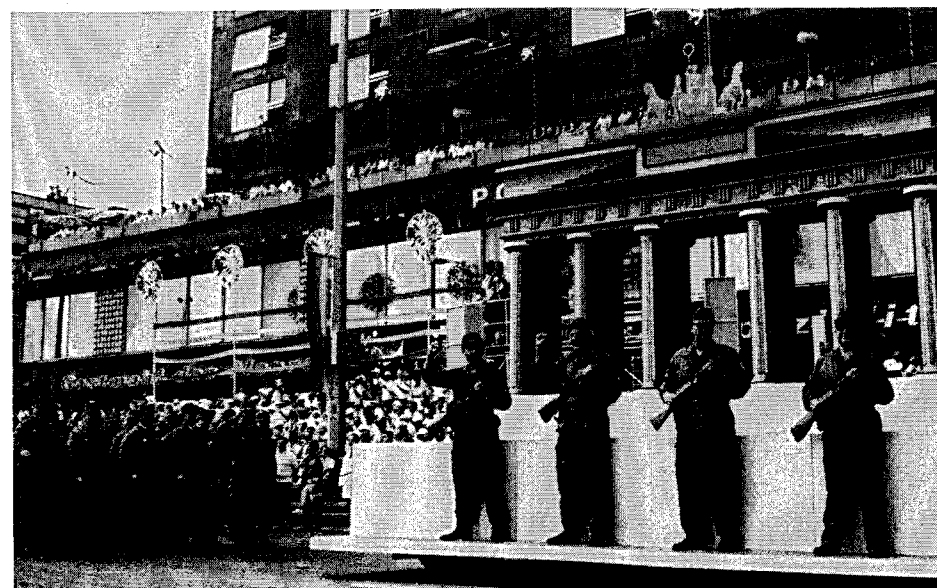
Bundesarchiv, 183-85458-0001. Fotó: Heinz Junge

3.7-es ábra). Ezek a félkatonai csoportok a hadsereg kiegészítésére szerveződtek az ötvenes években, a proletáriátus „önvédelmi mechanizmusát” testesítették meg.¹¹⁴

Az „antifasiszta védősáncról” készült keletnémet fényképek véletlenül sem mutatták magát a határt, a halálsáv torlaszai kimaradtak a keletnémet propaganda képes szótárából. A torlaszokat tervező építészek pedig a halálsáv minden elemét gondosan úgy tervezték, hogy ne adjanak vele tápot a nyugati propagandának, például mindent megtettek, hogy a terület véletlenül se emlékeztessen a koncentrációs táborokra. A fából készült és lágerekre hasonlító elsőgenerációs őrtornyokat nagyon gyorsan felváltották az egészen más tervek alapján épült vakolt téglatornyok.¹¹⁵ A nemzetközi elfogadtatásra és elismerésre vágyó NDK az idő múlásával egyre „humánusabbnak” szerette volna láttatni a falat.

A Nyugat ellenpropagandával válaszolt az „antifasiszta védősánc” létrehozására. Willy Brandt, Nyugat-Berlin polgármeistere csípősen, bár kevésbé innovatív módon „Schandmauer”-nek, a „szégyen falának” nevezte el a kerítést.¹¹⁶ A nyugatnémet sajtó a náci múlt kontextusába ágyazta a fal létrejöttét. Mindössze nyolc nappal az első fal megjelenése után a *Der Telegraf* fotósorozatot közölt a következő felirattal: „Keleten: koncentrációs tábor, Nyugaton: szabadság.”¹¹⁷

A Nyugat falnarratíváját erősítették az amerikai elnöki-alelnöki látogatások is a berlini falnál. Az elzártság miatti szorongás már 1961 előtt sem volt idegen a nyugat-berliniek lelkétől, különösen az 1948–1949-es légihidat követően, amikor a szovjet blokád teljes éve alatt a nyugati szövetségesek látták el Nyugat-Berlin lakosságát. A „külső” diplomáciai látogatások, leginkább az USA-ból enyhítettek az elzártság érzésén. A legjelentősebb látogatások Lyndon Johnson (1961), John F. Kennedy (1963) és Ronald Reagan (1987) névéhez fűződnek. Kennedynak és Reagannek köszönhetők az olyan híres „egysorosok” mint: „Ich bin ein Berliner”, vagy „Gorbacsov úr, döntse le ezt a falat!”. Paradox módon Kennedy

3.7. Az ikonikus fotó, „A munkásosztály harci egységei” szimbolikus rekonstruálása Kelet-Berlinben, 1987. július 4-én, Berlin fennállásának 75. évfordulóján.

Bundesarchiv, 183-1987-0704-057. Fotó: Rainer Mittelstädt

mondata egyszerre volt egyetemes és egyedi. Önmagát használta fel szimbólumnak, az amerikai államelnökség és kultúra ikonikus alakja átváltozott egy németül beszélő, helybeli „berlinivé”. Ugyanakkor, a berliniekkel azonosulva *egyetemessé* tette a falat, mint helyszínt, jelezve: „most mind berliniek vagyunk, mert ennek a falnak árnyékában élünk”. Reagan inkább geopolitikai értelemben tette egyetemessé a mondandóját: a szovjet (nem a keletnémet) vezetőt szólította fel, hogy döntse le a falat, ráerősítve a berlini fal hidegháborút szimbolizáló szerepére. Felszólító módot használt, egyes szám második személyben, ez kényes diplomáciai kontextusban nem jellemző az amerikai elnökök beszédeire, a mondat ettől is különlegesen emlékezetes. Reagan közvetlenül a Brandenburgeri kapu és a berlini fal előtt tette ezt a kijelentést, hogy tisztán láttassa az ellentétet a jelen megosztottsága és a kíváncsi jövőbeni nyitottság között. Közben a titkosszolgálatnak golyóbiztos üvegfalat kellett állítania az elnök és a Brandenburgeri kapu közé, hogy az elnököt védjék a keleti oldalon felbukkanó esetleges orvlövészekről. Nem átlátszó fal szóba sem jöhetett, a Nyugat még ideiglenesen sem akart volna egy második falat emelni.¹¹⁸ Összességében, Kennedy és Reagan elnök is erőteljes retorikával emelte ki a berlini fal szimbolikus jelentőségét, és véste be a fal képét a nemzetközi emlékezetbe.

Vizuális megjelenítésben a Nyugat a szétválasztott családokra és közösségekre összpontosított, szüleiktől vagy rokonaiktól elszakított gyerekekre, esküvőkre, amelyekről hiányoztak a legfontosabb vendégek, barátokra, akik csak távolból integethettek egymásnak.¹¹⁹ Más képsorok vezető politikusokat mutattak, akik éppen a halálsáv borzalmait szemléltek. A Nyugat a menekülőkről és áldozatokról szóló történetek terjesztésével is kifejezte, mennyire nem tartja kíváncsinak a falat. A narratívák és képek, a fal generációi és változatai egységesedtek. A fal pontos formája és anyaga nem érdekelte a Nyugatot. Az számított, hogy közösségeket választ szét.

A nagy publicitásnak örvendő események közé tartozott például egy keletnémet őr szökése (Conrad Schumann, 1961. augusztus 15.); az első halálos lövés a berlini határon (Günter Litfin, 1961. augusztus 24.); egy képanyaggal alaposan dokumentált eset: az őrök a határ mindkét oldalán csak nézték, amint egy fiatalember elvérzik a halálsávban (Peter Fechter, 1962. augusztus 17.,

3.8. Peter Fechter (1944–1962) kelet-berlini kőművest egy keletnémet őr lőtte le, amikor 1962. augusztus 17-én megpróbált átmászni a falon. A határőrök nem reagáltak a segélykiáltásaira, és csak egy órával a lövés után hozták ki a halálsávból a holttestet.

Ullstein Bild/The Granger Collection, New York

3. 8-as ábra); vagy a falnál utolsónak agyonlőtt menekülő története, aki azt hitte, már nincs érvényben a tűzparancs (Chris Gueffroy, 1989. február 6.). A menekülők történeteinek része a megannyi trükk, amit bevetettek, hogy átjussanak a falon: alagutak, hőlégballon és bulldózer.¹²⁰

A menekülésről szóló történetekhez hasonlóan, az áldozatok felsorolása is erősítette a „berlini fal” fogalmát, még azzal együtt is, hogy „a berlini fal áldozatainak” pontos meghatározása komoly kihívást jelentett.¹²¹ A legtöbb esetet – kivéve, ha a halászárványban lőttek le valakit – nehéz volt osztályozni: néhányan a sebesüléseikbe haltak bele, már a nyugati oldalon, mások menekülés közben kaptak szívrohamot, a berlini fal pszichikai hatásai pedig sokak életét megrövidítették. A nemrégiben létrehozott Berlini fal emlékmű áldozatokról készült fotógyűjteménye, az *Emlékezés ablaka* is üresen hagy néhány kockát, jelezve, hogy lehetnek még a falnak azonosítatlan áldozatai (3. 9-es ábra). A menekültekről és áldozatokról szóló nyugati narratívák, az áldozatok azonosításának és osztályozásának nehézségei ellenére is tovább erősítették a „berlini fal” fogal-

3.9. A Berlini fal emlékmű, az *Emlékezés ablaka*. Fotó: Sonnevend Júlia, 2015

3.10. Jimmy Carter amerikai elnök a Potsdamer Platzon álló emelvényről nézi Nyugat-Berlinből Kelet-Berlint 1978. július 15-én.

Bundesarchiv, 00005671. Fotó: Engelbert Reineke

mát. Megszilárdították a képzeletben a fal képét, amin oly sokan, oly sokféleképpen kívántak áthatolni.

A „berlini falról” alkotott mentális képet tehát sokféle narratíva alakította. Ugyanakkor sem a Kelet, sem a Nyugat nem mutatta fényképeken a halászárvány valóságát. Mindkét oldalon *emberek* testesítették meg a propagandaüzenetet. Keleten a munkásosztály testével védi az országot a fasizmus ellen, és dominálja a fal vizuális ábrázolását; Nyugaton szabadságszerető egyének töltik be ezt a szerepet. De mindkét oldalon emberekre fókuszálnak, és elrejtik a zónára jellemző *tárgyakat*. Kelet és Nyugat propagandamegoldásai ebben az egy dologban meglepően egybevágnak. Itt is, ott is hozzájárulnak az elképzelt „egyes” berlini falról alkotott képhez, idealizálják az egyéni szerepvállalást, és

elfüggönyözik a halálsáv valós részleteit. A különbség a két oldal között: míg a keletnémet propaganda középpontjában az „antifasiszta védősánc” egyetlen pontja, a Brandenburi kapu állt, a Nyugat számos fotót közölt a teljes falról, de kizárólag a fal nyugati oldaláról.¹²²

Ha a halálsáv vizuális megjelenítésében tapasztalható hiányosságok Keleten magyarázhatók is, a Nyugat motivációját nehezebb igazolni, hiszen a halálsáv brutalitását bemutatni a nyugati propaganda hatásos eszköze lehetett volna. Ráadásul a nyugati oldalon felállított emelvényekről (3.10-es ábra) látogatók milliói a saját szemükkel láthatták, mi történik odaát. Az emelvények nagy részét ugyan a nyugat-berlini rendőrség számára állították fel, de aki akart, bármikor átleshetett onnan a túloldalra. Az olyan központi helyeken pedig, mint a Bernauer Strasse/Eberswalder Strasse, a Brandenburi kapu, a Potsdamer Platz, a Checkpoint Charlie és az Oberbaum-híd kifejezetten a turisták számára állítottak emelvényeket. Hogy a „berlini fal” képi megjelenése miért nem épült akkor az itt szerzett személyes tapasztalatra? Talán a szökésről, az áldozatokról, a személyes traumákról szóló történetek jobban közvetítették a szabadság és a humanitás eszméjének üzenetét. A berlini fal mentális képe, a halálsáv borzalmait nélkül is gyorsan és könnyen felidézett minden kihagyott részletet.

A kihagyásokra adott másik magyarázat, hogy a Nyugat gyorsan hozzászokott a fal létezéséhez. A berlini fal 1971 és 1989 közötti nyugatnémet megítéléséről mondta Hermann Wentker német történész, hogy „normalizálta az abnormálisat”.¹²³ A hatvanas években a berlini fal Nyugat-Németország arculcsapása volt, erőteljesen tiltakoztak ellene; 1976-ra már csak az emberek negyvenöt százaléka tudott helyes választ adni arra az egyszerű kérdésre: „Mi történt 1961. augusztus 13-án?”¹²⁴ A parkok és kertek a berlini fal tövében a családok kedvelt szórakozóhelyei lettek, a fal árnyékában sokan falták a frissen grillezett wurstot. A közeli lövések csak néha zavarták meg a békét és a harmóniát.¹²⁵ Más szóval, a Nyugat számára a berlini fal elsősorban szimbólummá változott, a határterület valóságától és a történelmi tényektől függetlenül. Vagy, ahogyan Peter Schneider az *Aki átugrott a falon* című könyvében megfogalmazta: „mihelyt a kezdeti pánik elült, a masszív építmény egyre inkább me-

taforává zsugorodott a nyugatnémet köztudatban. [...] Hogy van-e élet a halálsávon túl nemsokára már csak a galambokat és macskákat izgatta.”¹²⁶

Létezett egyfelől a konkrét, igen hatékony és kegyetlen határsáv, amely megakadályozta a keletnémetek tömeges kivándorlását. Aki keletről igyekezett áthatolni rajta, a legkülönbözőbb borzalmakba ütközött. Másfelől létezett „a” berlini fal, a szétválasztás és a különбözőség szimbóluma. Mint szimbólum, a berlini fal az objektivitás és racionalitás eszközeivel nem közelíthető meg: csak elvont fogalmak segítségével gondolkozhatunk róla. Egyrészt Kelet- és Nyugat-Németország *szétválasztását* jelképezi, másrészt a *különбséget* kommunizmus és kapitalizmus között. Ám a berlini fal még szimbólumnak is meglehetősen zavarba ejtő: azt várnánk, hogy a hidegháború szimbóluma valami olyasmi legyen, amit a szovjetek kezdeményeztek, és az amerikaiak bélyegeztek elfogadhatatlannak – vagy megfordítva, egy, a szovjet oldalon megsemmisítésre ítélt amerikai projekt. A berlini fal egyik kritériumnak sem felelt meg. Ahogyan Hope M. Harrison amerikai történész kifejtette, az ötvenes években a keményvonalas keletnémet vezetés ragaszkodott volna a fal építéséhez, de a poszt-sztálinista szovjet vezető, Nyikita Hruscsov 1961-ig elzárkózott az ötlettől. Hruscsov azt javasolta, inkább próbálják megoldani a tömeges emigrációhoz vezető problémákat.¹²⁷ A nyugati politikusok pedig szóban gyakran elítélték ugyan a falat, de sokat azért nem tettek ellene. John F. Kennedy a következőkben foglalta össze a Nyugat álláspontját a fal lezárása után: „nem a legjobb megoldás... de még mindig jobb, mint a háború”.¹²⁸

A berlini fal mint szimbólum mindennek ellenére megmaradt, befolyásolta az egész hidegháborús diskurzust, és emlékezete velünk él a mai napig. Sőt, a története készen szolgáltatja azt a szókészletet, amellyel aztán a *leomlásának* történetét is el lehetett mesélni: az érzelmekhez és a képzelethez szóló szavakat, nem a valóság és a tények szótárát. Ezeknek a nyelvi kellékeknek köszönhető, hogy a berlini fal története különösen eleven és hatásos. Ahogyan Timothy Garton Ash brit történész írja: „a német nyelvben minden főnevet nagybetűvel kezdünk, tehát még egy bungaló fala is *Mauer*, nagy M-mel. Angolul sok fal létezhet, de csak egyetlen Fal. 1989. november 9-én ez a Fal omlott le, és új történelmi rigmus született: „the fall of the Wall.”¹²⁹

Alapozás, 2. lépés:

A berlini fal leomlásának elfelejtett társadalompolitikai kontextusa

A berlini fal szimbolikus szerepe tehát túlmutat a történelmi tényeken és a részleteken. A fal önálló életre kelt, anyagi lététől függetlenül. Ugyanez megismétlődött a berlini fal leomlásának történetével, mihelyt globális ikonikus eseményé vált. Ahogyan hajlamosak vagyunk elfeledkezni a konkrétumokról a berlini fal emlegetésekor, ugyanúgy megfeledkezünk Kelet-Németország bürokratikus és politikai küzdelmeiről 1989-ben, amikor a fal ledöntését emlegetjük. Mégis, ha váratlan csodának tartjuk is, a fal nem magától, nem valami légüres térben omlott le. Hosszú és ellentmondásos átalakulási folyamat része volt.

1989 Kelet-Németországának története legalább hat különálló szálból vagy puzzle-darabból áll: a Szovjetunió változó kapcsolata Nyugat- és Kelet-Németországgal; Kelet-Németország gazdasági hanyatlása; a keletnémetek növekvő elégedetlensége, ami tömeges kivándorlásban és tömegdemonstrációkban fejeződött ki; a keletnémet vezetés gyengülése és kettészakadása; a nyugatnémet elektronikus média hatása a keletnémetekre; az új, utazásra vonatkozó keletnémet törvényt előkészítő döntési folyamat, ami közvetlenül a berlini fal leomlását okozta. Az NDK sosem volt politikailag független a Szovjetuniótól. 1949. október 7-én jött létre, a szovjet megszállási övezet területén, azzal a céllal, hogy mint önálló állam, megmutassa a kommunizmus felsőbbrendűségét. A küldetés végrehajtásáért cserébe az NDK egész létezése során politikai, anyagi és katonai támogatást kapott a Szovjetuniótól. Mint posztfasiszta és szocialista ország, az NDK a Szovjetunióhoz igazodott.¹³⁰ Az 1980-as évek-re azonban a gazdasági válság arra készítette a Szovjetuniót, hogy újragondolja kapcsolatait a keleti blokkal. 1986 novemberében Mihail Gorbacsov, a Szovjet Kommuniista Párt főtitkára fontos változásokat jelentett be a Szovjetunió és a szocialista országok kapcsolatára vonatkozóan. Gorbacsov kijelentette: „minden félnek szuverén joga országa fejlődéséről és problémáiról dönteni”; hangsúlyozta még azt is, hogy „minden kormány saját népéért felelős”.¹³¹ Gorbacsov a függetlenség és autonómia erősítésével stabilizálni kívánta a régiót, de nem akart véget vetni a szövetségnek.¹³²

1989 októberének végén a folyamatosan növekvő államadósság arra készítette a keletnémet közigazdászokat, hogy tárgyalásokat javasoljanak Nyugat-Németországgal, komoly pénzügyi támogatás reményében.¹³³ A másik lehetőség a nagyszabású reform lett volna, a gazdaság- és szociálpolitika területén, óriási életszínvonal-csökkenést okozva. Egy olyan országban, amely társadalmi jólét ígéretére építette legitimitását, ez a lehetőség nem jöhetett szóba. Amikor 1971-ben Erich Honecker hatalomra került, megígérte, hogy fenntartja a gazdaság- és társadalompolitika egységét. Az alapszolgáltatásokat és termékeket jelentősen támogatta az állam, az áremelést pedig megengedhetetlennek tekintette a politikai vezetés. Az ország így egyre jobban eladósodott, a központilag szabályozott gazdaságban nagy áruhiány lépett fel még az alapvető élelmiszerekből is.¹³⁴ A Szovjetunió korábban többször kihúzta a keletnémeteket a pénzügyi csávából, de Mihail Gorbacsov világosan tudtul adta, hogy ezúttal a Szovjetunió nem képes megadni a vágyott pénzügyi segítséget. 1989. november 6-án, mindössze három nappal a berlini fal leomlása előtt, Kelet- és Nyugat-Németország hiteltárgyalásokba kezdett, és Nyugat-Németország a politikai reformokat szabta a pénzügyi támogatás feltételül.

Ekkorra a széles társadalmi elégedetlenség szinte tapintható lett Kelet-Németországban. A fokozódó elégedetlenség hatására tömegek szavaztak a „lábukkal,” azaz próbálták meg elhagyni az országot. 1989. május 2-án Magyarország megkezdte Ausztriával szomszédos megerősített határának lebontását. Magyarország azonban ezt a szimbolikus akaszt követően sem engedte meg a keletnémet állampolgároknak, hogy Nyugatra meneküljenek. Sok keletnémet mégis annak reményében indult el nyaralni, hogy egyszer s mindenkorra maga mögött hagyhatja a keletnémet államot. A helyzet eszkalálódott: legalább kétezer keletnémet kelt át illegálisan az osztrák-magyar határon 1989. aug. 20-ig, további néhány ezer magyarországi menekülttáborokban tengődött. Sokan megostromolták a prágai, varsói, budapesti nyugatnémet nagykövetségeket. Végül 1989. szeptember 10-én este Magyarország megnyitotta a keletnémetek számára a határt Ausztria felé. A következő három napban tizennyolcezer határátlépést regisztráltak.¹³⁵

Csehszlovákia ugyanebben az időben szigorított a határellenőrzésén, egy újabb, láthatatlan fallal tartotta volna vissza a keletnémeteket. Több mint tíz-

ezer keletnémet állampolgár foglalta el a prágai nyugatnémet nagykövetség épületét 1989 szeptemberének végén, követelve, hogy Németországba mehessenek. A konfliktus a keletnémet válság egyik legdrámaibb jelenetét idézte elő. 1989. szeptember 3-án Honecker megadta magát, és a követséget elfoglalóknak megengedte, hogy Nyugat-Németországba távozzanak. A prágai követséget elfoglaló keletnémetek azonban csak lepecsételt vagonokban utazhattak át Kelet-Németországon (3.11-es ábra). Állampolgárságuktól és személyi irataiktól megfosztották őket. A keletnémet vezetés „árulónak” akarta bélyegezni őket, de e hozzáállással éppen az ellenkező hatást érte el, keletnémetek tömegei tisztelegtek az országban áthaladó vonat előtt. A vonaton utazó, egyszerre rémült és örvendező menekültek egyáltalán nem bíztak a vezetőikben, ezért csak akkor hitték el, hogy valóban szabadok, amikor túljutottak a határon, és nyugatnémetek üdvözölték őket a pályaudvaron. A nyugatnémet televízió közvetítette az eseményt, feledhetetlen képsorok utazták be a világot.¹³⁶ A keletnémet menekülők lepecsételt vagonokba zárása persze igen rossz történelmi asszociációkat keltett, a prágai nagykövetségen történtek sokat ártottak Kelet-Németország antifasiszta imázsának.

A tömeges kivándorlás felélesztette a tiltakozásokat belföldön is.¹³⁷ Már jóval a kivándorlási hullám előtt is léteztek aktív ellenzéki csoportok, közülük a legtöbb emberi jogokkal, környezetvédelemmel vagy békeharccal foglalkozott már a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején. A lutheránus egyház számos kezdeményezést támogatott. Az ellenzéki tevékenység és a nyilvánosság támogatása azonban lényegesen megnőtt 1989 nyara, az emigrációs hullám után. Független politikai csoportok alakultak, többek között a *Neues Forum*, a *Demokratie Jetzt* és a *Demokratischer Aufbruch*.¹³⁸

1989-ben legalább ötszáz helyszínen zajlottak tüntetések Kelet-Németországban, például Drezdában, Plauenben és Karl-Marx-Stadtban (ma Chemnitz). Az ellenállás központja Lipcse (Leipzig) volt, ahol minden hétfőn imával kezdődtek a demonstrációk a Szent Miklós templomban. 1989. október 9-én, hetvenezer demonstráló lepte el Lipcse utcáit. A tüntetők száma aztán hétről hétre nőtt. 1989. november 6-án, három nappal a berlini fal leomlása előtt, már több mint kétszázezer ember skandálta Lipcse utcáin: „Mi vagyunk a nép! és

3.11. Gyerekek a német Reichsbahn különvonatának ablakában 1989. október 5-én. A vonat keletnémet menekülteket szállított, akik addig a prágai nyugatnémet nagykövetségen várták, hogy emigrálhassanak.

Bundesarchiv, 00021378. Fotó: Arne Schambeck

„Le a Fallal!” Ugyanezen a napon százezer demonstráló foglalta el Drezda utcáit, és hatvanezren sereglettek a hallei piacra.¹³⁹ A tiltakozáshullám megállíthatatlannak látszott.

A társadalmi válság kellős közepén a keletnémet politikai vezetés szétesett. Kelet-Németország központosított struktúrájában mindenki a Központi vagy a Politikai Bizottságtól várta a döntést, Erich Honecker azonban súlyos beteg lévén már régen elvesztette a kapcsolatot az eseményekkel. A pártvezetés legfelsőbb rétegeiben pedig egyszerűen nem vettek tudomást az országban fokozódó elégedetlenségről.¹⁴⁰ Végül 1989. október 17–18-án Honeckert kiszorították a vezetésből. Az ötvenkét éves Egon Krenz lett a párt Központi Bizottságának főtitkára, aki azonnal egy új, engedékenyebb utazási törvény bevezetését javasolta. A vezetésben aztán további változások is történtek, leváltották a Központi Bizottság gazdasági és agitprop főtitkárait, utóbbi együtt járt a médiakontroll jelentős gyengülésével. 1989. november 7-én lemondott a Minisz-

tertanács is. Végül november 8-án, egyetlen nappal a berlini fal leomlása előtt lemondott a teljes Politikai Bizottság.¹⁴¹

A nyugatnémet elektronikus média biztosra akarta venni, hogy a keletnémetek értesülnek az NDK politikai és gazdasági rendjének összeomlásáról. A keletnémet lakosságnak átlagosan „csak” tíz százaléka vett részt a tüntetéseken, a lakosság nagy többsége a saját forradalmát televízión követte.¹⁴² Kevés megbízható adat maradt fenn ebből az időszakból, de a médiakutatók becslése szerint a nyolcvanas évek végén a keletnémetek nagyjából kilencven százaléka jutott hozzá a nyugatnémet híradásokhoz.¹⁴³ Egy 1988-as tanulmány, amely a Keletről Nyugatra kivándorlókkal készült interjúkon alapult, nagy különbséget mért azzal kapcsolatban, ki hogy viszonyult a nyugat- vagy keletnémet televízióhoz. Az interjúalanyok persze nagyon is kritikusan nyilatkoztak a maguk mögött hagyott országról, de az eredmények így is engednek némi bepillantást. Nyolcvankét százalék állította, hogy „szinte naponta” nézi a nyugatnémet tévét, további tizenkettő százalék mondta, hogy „gyakran”, öt százalék „néha” és csak egy százalék „ritkán”.¹⁴⁴ A kutató 1988-ban arra a következtetésre jutott, hogy a két német állam között minden este „elektronikus újraegyesülés” zajlott.¹⁴⁵ Valójában semmi nem magyarázza, Kelet-Németország miért hagyta, hogy így történjen, hiszen így bőven nyílt alkalom összehasonlítani a fal két oldalán nagyon is különböző életszínvonalat és szabadságszintet. A nyugati szakértők között akad, aki feltételezi, talán így akarták ellensúlyozni, hogy a keletnémet lakosság nem utazhatott szabadon. Az NDK kormányának a minden esti „virtuális emigráció” még mindig sokkal jobb volt, mint a valóságos. Ráadásul technikai szempontból igen nehéz lett volna megzavarni a nyugatnémet adást.¹⁴⁶

Mikor minden összedőlni látszott, a keletnémet vezetés az utazási korlátozások enyhítésével reagált. 1989 októberétől, a prágai követségen történt incidens után a keletnémetek nem utazhattak többé vízum nélkül Csehszlovákiába. November 1-jén visszavonták ezt a rendeletet, ezzel újabb tízezreknek téve lehetővé a távozást. A cseh hatóságok nem voltak túl elégedettek. Ahogyan Frederick Taylor brit történész kifejtette, Csehszlovákia nem akart keletnémet menekülttáborrá változni.¹⁴⁷ Ezért aztán, 1989. november 4-én, cseh nyomásra, a keletnémet hatóságok végre megengedték, hogy a polgárok Csehszlovákiá-

ba és onnan Nyugat-Németországba távozzanak. A rá következő három napon harmincezer keletnémet élt a lehetőséggel, és menekült Nyugatra.¹⁴⁸

Így ismét hatalmas nyomás nehezedett Csehszlovákiára, ami Nyugat-Németországba vezető, zsúfolt sztrádává változott. Ahelyett, hogy az ország keleti feléből a nyugatiba utaztak volna, a keletnémetek előbb Csehszlovákiába mentek, és onnan juthattak el a vágyott Nyugatra. Az NDK-nak ki kellett találnia, hogyan enyhíthet a présen. A keletnémet vezetés egy ideje már dolgozott az új utazási rendeleten, de a Politikai Bizottság úgy vélte, nem szabad elhamarkodottan bevezetni, amíg folynak az olyannyira szükséges anyagi támogatásról szóló tárgyalások Nyugat-Németországgal.¹⁴⁹ A pártvezetés végül kompromisszumos megoldás mellett döntött: 1989. november 6-án nyilvánosságra hozták legalább az új törvény tervezetét. A tervezetben bőven maradt lehetőség az utazási engedély megtagadására. Ráadásul évente csak harminc nap utazást engedélyezett. A pártvezetés még mindig nem volt tisztában azzal, mennyire elkeseredett a lakosság. Ahelyett, hogy hűtötte volna a kedélyeket, az új törvénytervezet újabb heves tüntetéshullámot indított el. A reformok későn jöttek, vagy nem a megfelelő formában.

Ezután a Politikai Bizottság, hogy legalább átmeneti megoldást találjon a csehszlovákiai helyzetre, életbe léptette a törvény végleges emigrációra vonatkozó részét.¹⁵⁰ A tervezet nem engedélyezte az azonnali szabad utazást, hiszen útlevél- és vízumkényszerhez kötötte az ország elhagyását. Útlevele ekkor mindössze négymillió keletnémet állampolgárnak volt, a teljes népesség 16, 7 millió volt. A többségnek tehát útlevélért kellett folyamodnia, és várni, amíg a dokumentum végigjárja a bürokrácia útvesztőit. A keletnémet vezetés ezzel a taktikával akarta megakadályozni a pánikszerű menekülést és lassítani a tömeges kivándorlást. A tervezetet készítő bürokraták arról is meg akartak bizonyosodni, hogy a határőröknek és más hatósági embereknek elég idejük lesz felkészülni a kérvényezőök tömegére. Ezért úgy döntöttek, hogy az új törvényre vonatkozó információt nem engedik kiszivárogni a pártkontroll alatt álló médiába egészen másnap, 1989. november 10-én hajnali négyig.¹⁵¹

1989. november 9-én, a kül- és belföldön fennálló drámai helyzet hatására a tervezet fénysebességgel jutott át a bürokratikus fázisokon, abban a remény-

ben, hogy este hatra el is fogadják – így az útlevél- és regisztrációs hatóságoknak egy egész éjszakája marad a felkészülésre. Egon Krenz délután háromra meg is kapta a tervezetet, és villámgyorsan elfogadtatta a Központi és a Politikai Bizottsággal. Az utazási rendeletet a kormány szóvivője hirdette volna ki, aki tudott róla, hogy a kormány ezt másnapra tervezi. Krenz azonban, eddig ismeretlen okból, november 9-én, délután öt és fél hat között átadta a tervezetet és a vonatkozó sajtónyilatkozatot Günther Schabowskinak, aki a párt szóvivőjeként egy élő nemzetközi sajtókonferenciára készült.

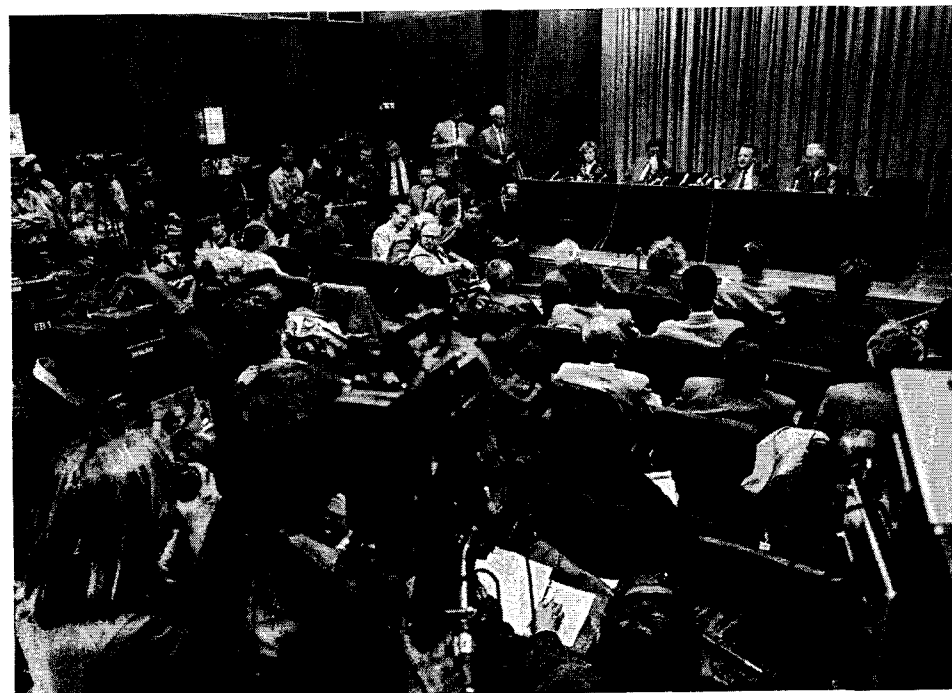
Schabowski nem volt jelen sem a Központi, sem a Politikai Bizottság ülésin, ahol a tervezetet és közreadásának részleteit tárgyalták. Állítása szerint az újságírókkal volt, de ezt egyetlen újságíró sem erősítette meg. Hogy hol tartózkodott 1989. november 9-ének sorsdöntő délutánján, az „rejtély” marad. Viszont, mivel az üléseken nem vett részt, nem tudta, hogy a törvény másnap reggelig nem lép hatályba.¹⁵² Sőt, a tervezet részleteivel sem volt tisztában. Krenz valami olyasmit mondott Schabowskinak, hogy „ez nagy szenzáció lesz” (Schabowski emlékezete szerint), vagy „ez hatással lesz az egész világra” (Krenz emlékezete szerint).¹⁵³ Bármit mondott is Krenz, ezekben a napokban sok kelet-németországi eseményből lett világszenzáció; így aztán, amikor 1989. november 9-én délután hatkor a kimerült Schabowski belépett az unatkozó újságírókkal megtelt konferenciaterembe, nem volt rá felkészülve, hogy történelmet csináljon. Még csak el sem olvasta a tervezetet, míg a világ kamerái előtt fel nem olvasta.¹⁵⁴

Ha tehát számításba vesszük az NDK-s kirakós játék minden darabkáját – a változó szovjet viszonyokat; a hanyatló gazdaságot, a tömegdemonstrációkban és tömeges kivándorlásban megmutatkozó növekvő társadalmi elégedetlenséget, a gyengülő politikai vezetést, a befolyásos nyugati médiát és a rohamtempóban elfogadott új utazási rendeletet – a berlini fal leomlása kevésbé tűnik váratlan eseménynek. Inkább olyan, mint egy elkerülhetetlen vulkánkitörés – ám mégsem így emlékezünk rá.

4

Mitologizálás

Amikor a „berlini fal leomlásáról” beszélek, az olvasó valami látványosat képzelhet maga elé: emberek pezsgőt bontanak a fal tetején, amely majdnem három évtizeden át elválasztotta őket egymástól. A valóságban azonban a fal leomlása így kezdődött:

4.1. Sajtótájékoztató a Nemzetközi Sajtóközpontban, a kelet-berlini Mohrenstrassén, 1989. november 9-én. A pódiumon balról jobbra: Helga Labs, Manfred Banaschak, Günther Schabowski és Gerhard Beil központi bizottsági tagok.

Bundesarchiv, 183-1989-1109-030. Fotó: Thomas Lehmann

A történelmi jelentőségű sajtótájékoztatón készült fotóról nem gondolnánk, hogy ikonikus tárgy lesz (4.1-es ábra). Maga a terem a hetvenes évek iszapszürkéjében pompázik, a szocializmus piros és barna árnyalataival. Zsúfolásig tele van, de a tömeg mégsem izgatott. Kelet és Nyugat újságírói egyaránt jelen vannak. Különböző az ideológiai hátterük, de egyformán kimeríti őket a folyamatosan eszkalálódó válsághelyzet, amelyről szünet nélkül tudósítaniuk kell. Még az előző napi hasonló sajtótájékoztatón hallott hírekkel birkóznak, azzal, hogy a teljes Politikai Bizottság benyújtotta a lemondását. Karl-Heinz Baumnak, a *Frankfurter Rundschau* tudósítójának az érzései valószínűleg sok kollégájáét is tükrözik. Baum a következőket mondja: „Elmegyek a NSZEP (Német Szocialista Egységpárt) sajtótájékoztatójára, meghallgatom Schabowskit, aztán lefekszem aludni. Ha fontos, amit mond, majd holnap megírom a vezércikket.”¹⁵⁵

A Kelet-Németországban bekövetkezett radikális médiareformnak köszönhetően a keletnémet televízió élőben közvetítette az eseményt. Az első bő órában azonban semmi igazán érdekes nem történt. Schabowski este hatkor kapott szót, és ötvenhárom percig beszélt, mielőtt szóba került volna az utazási szabályozásának ügye. Szabadon ecsetelte egy decemberben rendezendő pártgyűléssel kapcsolatos gondolatait: a nyugatnémet újságírók az információs csomag vonatkozó részére csak úgy hivatkoztak: „Parteitagsscheiße” (pártkonferencia-szar).¹⁵⁶ Schabowski hosszan beszélt a szabad választásokról és a párt elszánt reformterveiről is. Végül, este 6 óra 53 perckor Riccardo Ehrman föltette a döntő, bár gyatrán megfogalmazott kérdést.

KÉRDÉS: A nevem Riccardo Ehrman, az olasz sajtóügynökséget, az ANSA-t képviselem. Schabowski úr, ön hibákat említett. Nem gondolja, hogy komoly hiba volt bevezetni az új utazási szabályozást néhány nappal ezelőtt?

SCHABOWSKI: Nem gondolom. (hm) Tisztában vagyunk a népesség (hm) ilyen irányú igényével, hogy utazni szeretnének, vagy elhagyni az NDK-t. Vannak elgondolásaink arról, hogy (hm) mivel álljunk elő, például mindazzal, amit eddig felsoroltam, vagy megpróbáltam felsorolni a TASSZ tudósítójának kérdésére, nevezetesen, a társadalom teljes (hm) megújítása vár ránk,

vagy sok elemének megújítása (hm), hogy az emberek ne így oldják meg a problémáikat.

Több lépésen gondolkozunk, és (hm) nyilván nem változtathatunk meg mindent egyszerre. Több lépésről van szó és arról az esélyről, hogy az emberek az utazási lehetőségek bővítésével szabadulhassanak (hm), fogalmazzunk úgy, a rájuk nehezedő pszichikai nyomástól... mert lehetővé tesszük, hogy jogszerűen távozhassanak, könnyebben elhagyhassák az országot... Sok lépést talán alaposabban meg kellett volna fontolnunk. Sok minden jut tudomásunkra beszélgetésekből, abból, ahogy sokan visszatérnek az NDK-ba, (hm) a beszélgetésekből olyan emberekkel, akik az NSZK-ban hihetetlenül bonyolult helyzetbe kerülnek, mert az NSZK-nak problémát okoz, hogy ennyi menekültnek menedéket nyújtson.

Az NSZK befogadóképessége tehát lényegében kimerült. Már most is több dologgal... vagy nem csak átmeneti nehézségekkel kell számolniuk... (hm) azoknak, akik ott kívánnak letelepedni. (hm) A lakhatás a minimum, amire szükségük van, hogy felépíthessék az egzisztenciájukat. Aztán munkát találni is lényeges, döntő kérdés...

BEIL [A KÖZPONTI BIZOTTSÁG TAGJA], (halkan): ... integráció...

SCHABOWSKI: ... igen, szükséges, hogy integrálódjanak a társadalomba, ami nem megy, ha az ember sátorban vagy szükségszálláson él, vagy munka nélkül tengődik.

Tehát, változtatni akarunk, többek között az utazási törvényen, hogy [megadjuk] az esélyét, az állampolgárok maguk dönthessenek, és oda utazhassanak, ahova akarnak. (hm) Természetesen tudatában vagyunk az utazási szabályozás fontosságának, ami egyébként eddig csak tervezet, nem lépett hatályba.

Ma azonban döntés született, ha jól tudom (Labs és Banaschak, a Központi Bizottság tagjai felé pillant, megerősítést vár). A Politikai Bizottság javaslatára kiemelték egy passzust az utazásról szóló törvény[tervezet]ből, és hatályba helyezték – ahogy mondják, lesz ami lesz –, ez pedig az ország végleges elhagyásáról szóló passzus. Mivel (hm) elfogadhatatlannak tartjuk, hogy egy ilyen irányú mozgás egyik szövetségesünk területét érintse,

hiszen annak az országnak sem kis teher ez. Ezért (hm) ma úgy döntötünk, hogy életbe léptetjük a szabályozást, miszerint a Német Demokratisztársaság minden állampolgára (hm) bármelyik (hm) határátkelön keresztül elhagyhatja az országot.

KÉRDÉS (egyszerre több hang): Mikor lép ez hatályba?

RICCARDO EHRMAN, AZ ANSA RIPORTERE: Útleveél nélkül? Útleveél nélkül? (nem, nem)

KRZYSZTOF JANOWSKI, AZ AMERIKA HANGJA TUDÓSÍTÓJA: Mikor lép hatályba? (kavarodás, lármá) Mikor lép életbe a törvény?

SCHABOWSKI: Hogyan?

PETER BRINKMANN, A BILD ZEITUNG RIPORTERE: Azonnali hatállyal? Vagy mikor?

SCHABOWSKI (... a fejét vakargatva): Tudják elvtársak, ma arról értesítettek (föltetzi a szemüvegét és úgy beszél tovább), hogy ma, valamivel korábban már szétküldték a törvényt. Már ott kell lennie önöknél. Tehát (nagyon gyorsan olvassa papírból):

„I. Minden magánszemély folyamodhat utazási engedélyért, anélkül, hogy a korábbi követelményeket teljesítenie kellene (tehát nem kell bizonyítani az utazás szükségességét vagy családi köteleket). Az engedélyt rövid határidővel kiadják. Az engedély csak egészen különleges esetben tagadható meg. Az útleveélhivatalok és a Köztársaság rendőrségének regisztrációs osztályai megkapták az utasítást, hogy haladéktalanul bocsássák ki a vízumokat az ország végleges elhagyásához, anélkül, hogy az eddig szükséges igazolásokat bekérnék.”

RICCARDO EHRMAN RIPORTER, ANSA: Az útleveél marad?

SCHABOWSKI (hm...) (olvás): „A végleges távozás az NSZK-ba vezető minden átkelőhelyen engedélyezett. Ezek a rendelkezések lépnek a korábbi, átmeneti rendelkezések helyébe, melyek szerint [utazási] engedélyt az NDK konzulátusai adhatnak ki, a végleges távozás pedig a személyi igazolvány birtokában egy harmadik országon keresztül lehetséges.”

(Felnéz) (hm) Az útleveelekre vonatkozó kérdést ebben a pillanatban nem tudom megválaszolni. (Kérdőn pillant Labsra és Banaschakra.) Ez inkább

technikai kérdés. Nem tudom, nos ahhoz hogy mindenkinek legyen útleveele... előbb ki kell ezeket bocsátani. Mi pedig azt akarjuk...

BANASCHAK: A döntő a hirdetmény lényege...

SCHABOWSKI: ... ami...

KÉRDÉS: Mikor lép hatályba?

SCHABOWSKI (a papírjait lapozgatja): Tudomásom szerint a törvény hatályba lép... azonnal, haladéktalanul (egyre lapoz).

LABS (halkan): ... haladéktalanul.

BEIL (halkan): Erről csak a Minisztertanács dönthet.

KRZYSZTOF JANOWSKI, RIPORTER, AMERIKA HANGJA: Berlinben is? (többen egyszerre)

PETER BRINKMAN: Csak az NSZK-t említette, érvényes a rendelkezés Nyugat-Berlinre is?

SCHABOWSKI (gyorsan olvas): „A Minisztérium sajtóosztálya közölte, a Minisztertanács úgy döntött, hogy amíg a *Volkskammer* vonatkozó törvényt be nem iktatja, ez a szabályozás lesz hatályban.”

PETER BRINKMANN, RIPORTER, BILD ZEITUNG: Érvényes ez Nyugat-Berlinre? Csak az NSZK-t említette.

SCHABOWSKI (vállat von, homlokát ráncolva lapozgat): Tehát... (szünet)... ümm, hümm (hangosan olvas): Az NDK és NSZK közötti, valamint a Nyugat-Berlinbe vezető összes határátkelön keresztül lehetséges véglegesen elhagyni az NDK-t.

KRZYSZTOF JANOWSKI, RIPORTER, AMERIKA HANGJA: Még egy kérdés: az azonnali hatálybalépés – Krzysztof Janowski, Amerika hangja – az azonnali hatálybalépés azt jelenti, hogy Csehszlovákián és Lengyelországon keresztül viszont nem hagyhatják el az országot a keletnémetek?

SCHABOWSKI: Nem, erről nem szól a rendelkezés. Azt reméljük, hogy a kívándorlás így majd (hm) szabályozza önmagát, mi ezt szeretnénk.

KÉRDÉS: (sokan egyszerre, kivehetetlen)

SCHABOWSKI: Nem hallottam semmit, ami az ellenkezőjét bizonyítaná.

KÉRDÉS: (sokan egyszerre, kivehetetlen)

SCHABOWSKI: Nem hallottam semmit, ami az ellenkezőjét bizonyítaná.

KÉRDÉS: (sokan egyszerre, kivehetetlen)

SCHABOWSKI: Nem hallottam semmit, ami az ellenkezőjét bizonyítaná.

Azért fogalmazok ilyen óvatosan, mert nem vagyok naprakész a kérdésben, az információt közvetlenül indulás előtt kaptam kézbe.

(Néhány újságíró sietősen elhagyja a termet).

KÉRDÉS: Schabowski úr, mi lesz most a berlini fallal?

SCHABOWSKI: Most hívták fel a figyelmemet, hogy már hét óra. Ez lesz tehát mára az utolsó kérdés. Köszönöm a megértésüket.

(hm) ... Hogy mi lesz a berlini fallal? Az utazással kapcsolatos változásokat már ismertettem. (hm) Az átkelés kérdése a mi oldalunkról... még nem világos, különösképpen nem, ami... (hm) ... az NDK megerősített határát illeti... (hm) ... mi mindig is mondtuk, hogy több tényezőt (hm) kell figyelembe vennünk. A kérdéseket a maguk bonyolultságában kell vizsgálnunk, ahogy Krenz elvtárs a beszédében sorra vette – tekintettel az NDK és az NSZK viszonyára – annak fényében, hogy (hm) biztosítsuk a békés átmenetet az új kezdeményezések közepette.

És (hm) ami bizonyos, hogy az e kérdésekről folytatott vitát pozitívan befolyásolná, ha az NSZK és a NATO is úgy viszonyulna a leszerelés kérdéséhez, mint az NDK és a többi szocialista ország, azaz elfogadnának és végrehajtanának leszerelési rendelkezéseket. Köszönöm szépen.¹⁷

A jelenet ikonikusnak aligha nevezhető. Csillogni sem csillogott, inkább volt szürkés, vagy még inkább szocialista fakóvörös. Schabowski bejelentése szta volt, unalmas, ráadásul hosszúra is nyúlt. A sajtótájékoztató mégis a történelem döntő momentuma lett. A kimerült és hiányosan tájékoztatott Schabowski (4.2-es ábra) óhatatlanul hibázott, de hibái közül is kiemelendő két szarvashiba. Először is nem hangsúlyozta az útlevél és vízum szükségességét, pedig ez lelassította volna a határnyitás *folyamatát*. Másodszor, tévesen jelentette be, hogy a rendelet azonnal, tehát a tervezett 1989. november 10-nél egy nappal előbb hatályba lép, már 1989. november 9-én. Hogyan történhetett ez? Hihetetlenül banális módon. A készületlen Schabowskit zavarba ejtette a „Mikor lép hatályba?” kérdés. Addig lapozgatott a papírjaiban, míg

4.2. Günther Schabowski (1929–2015) keletnémet politikus az 1989. november 9-ei sajtótájékoztatón Kelet-Berlinben.

Mehner-Ullstein Bild/The Granger Collection, New York.

két hasznosnak tetsző szóra talált: „azonnal” és „haladéktalanul”. Mindkét szó szerepelt a dokumentumokban, de *nem* a hatálybalépés napjára vonatkoztak. A dokumentum utolsó mondata világosan utalt a késleltetett bevezetésre (november 9-e helyett november 10-re), de Schabowski e mondatot nem vette észre. Zavaros bejelentése ma szórakoztatónak tűnhet, de akkor drasztikus hatása volt. A határellenőrzésnél nem készülhettek fel a várható tömegre. A határőröknek anélkül kellett szembenézniük a határt megrohamozó tömegekkel, hogy előre tervezhettek volna. Amikor a berlini falat Schabowski megerősített államhatárnak titulálta, tompítani akarta bejelentése szimbolikus erejét. De már késő volt. Ha maga a bejelentés nem is nyitotta meg azonnal a határokat, „teret” adott ennek az értelmezésnek.

Vajon kit terhel a felelősség a Schabowski-sajtótájékoztató zavaros, mégis felemelő végkifejletéért? Talán Riccardo Ehrmant, aki feltette az első kérdést, vagy az őt követő többieket? Netán az újságíróknak azon kis csoportját, amely szervezetlenül ám sikeresen szedte csokorba a kulcskérdéseket? Vagy Günter

Schabowskit, akinek elismerés jár, mert nem hátrált ki a válaszadás elől, holott a törvénytervezettel kapcsolatos ismeretei enyhén szólva hiányosak voltak?

Kollégái szeretetre méltó embernek írják le Ehrmant, az olasz újságíró, aki azonban nem fordít nagy figyelmet a részletekre. Tény és mítosz gyakran keveredik a beszámolóiban.¹⁵⁸ Ehrman szívesen, de játékosan beszél a fal leomlásában játszott szerepéről. Történetének bizonyos építőelemei azonosak maradtak számos variáció után is. Azt állítja, nem talált parkolóhelyet, ezért későn érkezett a konferenciára, így az emelvény tövébe ültették, közel Schabowskihoz.¹⁵⁹ Olykor úgy fogalmaz, „lendületet” adott a történelemnek, amikor föltette az utazási rendelethez vonatkozó első kérdést¹⁶⁰; más, kicsit módosított változat szerint ő csak „jelt adott” a történelemnek.¹⁶¹

Ehrman narratívájának más elemei viszont változnak. Az elmúlt két évtizedben megpróbálta a figyelmet elterelni arról, hogy ő tette fel az első kérdést, és helyette azt nyomatékossította, ő értette meg elsőnek a választ. Hogy hangsúlyozza, milyen hamar fölfogta, mi a tét, Ehrman gyakran elmondja, egy nyugatnémet diplomatával együtt, nyomban Schabowski beszéde után elhagyta a termet. A nyugatnémet diplomata azért rohant el, hogy informálja Kohl kancellárt, Ehrman azért, hogy értesítse az olasz ANSA sajtóügynökséget. Ehrman úgy véli, az ő külön érdeme, hogy képes volt *dekódolni* a helyszínen használt kommunista nyelvet, és azonnal értelmezte és megfogalmazta a saját ügynöksége számára, hogy mi történik: „La caduta del Muro di Berlino” – leomlik a berlini fal.¹⁶²

Ehrman beszámolója folyamatosan változik az egyik kulcskérdéssel kapcsolatban is. Húsz éven át azt állította, első kérdése az utazási rendeletről teljesen spontán, önálló kezdeményezés volt.¹⁶³ 2009 áprilisában azonban felbosszantotta a *Die Welt* egy cikke, ami azt állította, bármit is tett az olasz újságíró, véletlenül tette. Ekkor Ehrman radikálisan új változattal állt elő. Eszerint „tippet” kapott, azaz sugallták neki, hogy éppen az utazási rendeletről kérdezzen a sajtókonferencián. A tipp pedig régi forrásától, Günter Pötschkétől származott, aki a keletnémet ADN sajtóügynökség igazgatója volt. Ehrman szerint Pötschke közvetlenül a sajtótájékoztató előtt felhívta azzal, hogy az utazás szabadságáról kérdezzen.¹⁶⁴ Hogy miért ekkora késéssel fed fel

az információt, azzal indokolta, hogy az újságírónak védenie kell a forrását¹⁶⁵ – Pötschke viszont a vallomás idején már három éve halott volt. Ehrman aztán öt évig ragaszkodott a történetnek ehhez a változatához. 2014-ben, a berlini fal leomlásának 25. évfordulóján újabb narratív bombát dobott a köztudatba: visszavonta, hogy bárki javasolta volna neki a sajtótájékoztatón föltett első kérdést.¹⁶⁶

Ehrman azt is állítja, hogy a következő két kulcskérdést, a rendelet hatálybalépéséről és a nyugat-berlini átkelés lehetőségéről szintén ő tette fel. Ám Peter Brinkman, a *Bild Zeitung* akkori tudósítója ezt az érdemet önmagának tulajdonítja.¹⁶⁷ 2009 szeptemberében Brinkman még egy aláírt feljegyzést is beszerzett Schabowskitól, hogy egyszer s mindenkorra rendezzék a két kérdés ügyét.¹⁶⁸ Schabowski a feljegyzésben focihasonlattal élt: szerinte Ehrman rúgta ki a labdát és juttatta a kapu közelébe, majd Brinkman lőtte be a gólt. „Mindketten elismerést érdemelnek” – vont le a következtetést Schabowski, mint egy tanító bácsi. A *Wall Street Journal* húsz évvel az események után a következőképpen foglalta össze a történeteket: „A világ azt hiszi, hogy Ronald Reagan, Mihail Gorbacsov vagy a békés tiltakozások döntötték le a berlini falat húsz évvel ezelőtt. Ám azok számára, akik ott ültek az első sorban, a kérdésfeltevés Ehrman kontra Brinkmanra szűkül.”¹⁶⁹

A vita intenzitása és hossza komikus, főképp, ha összevetjük a szóban forgó kérdések minőségével. A vitatott kérdések a következők voltak: „Azonnali hatállyal? Vagy mikor?” és a két Nyugat-Berlinre vonatkozó: „Csak az NSZK-t említette, érvényes a rendelkezés Nyugat-Berlinre is?”, illetve: „Érvényes ez Nyugat-Berlinre? Csak az NSZK-t említette.” Az újságíróknak nem volt szükségük előzetes kutatómunkára, és egyik kérdés sem stílusbravúr. Mégis sokan e kérdéseket tekintik sorsdöntőnek.

Ráadásul nem csak Ehrman és Brinkman pályáznak elismerésre a világrengető sajtótájékoztató miatt: Günter Schabowski is beszállt a ringbe. Hogyan értelmezzük tehát Schabowski szerepét az események kibontakozásában? Egy dolog biztos: nem volt tudatában egy élőben közvetített nyugati sajtótájékoztató veszélyeinek. A keletnémet rendszer tapasztalatlan volt az agresszív nyugati sajtókultúrával kapcsolatban, talán Schabowski ezért sem aggódott, hogy

olyan rendeletet kellett ismertetnie, amelyet nem olvasott, és amelyet azon az ülésen fogadtak el, ahol ő meg sem jelent.¹⁷⁰

A sajtótájékoztatón számos olyan kérdést kapott, melyekre válaszolva elmagyarázhatta volna az új utazási rendelet lényeges pontjait. Mint a *Neues Deutschland*, a párt központi lapjának korábbi főszerkesztője, korábban is felkavarhatta volna az állóvizet, ha akarja. Mielőtt Ehrman föltette volna azt a bizonyos kérdést, valaki arról érdeklődött, mi történik, ha a párt egyik reformja sem jön be, és a menekülthullám tovább hömpölyög. Schabowski erre hosszas értekezésbe kezdett a bizalom fontosságáról a válságkezelésben. Vajon miért nem kombinálta ezt a hűségnyilatkozatot az utazási rendelet kihirdetésével? Ha valamit, hát ezt a rendeletet arra találták ki, hogy megállítsa a menekülthullámot. A vázlatból, amelyet Schabowski egy darab papírra firkantott közvetlenül a konferencia előtt, az derül ki, hogy az esemény végén kívánta ismertetni a rendeletet, és ettől semmilyen újságírói sugallat nem tántoríthatta el.

Miért akarta Schabowski a konferencia végére hagyni az utazási rendeletet? Erre legalább három magyarázat lehetséges. Először is: talán azt akarta vele kifejezni, hogy az új törvényt a Minisztertanács és nem a Politikai Bizottság alkotta meg.¹⁷¹ Ez az információ konkrétan szerepel is a jegyzeteiben.¹⁷² Másodszor: ha Krenz valóban utalt arra Schabowskinak, hogy ebből világszenzáció lesz, akkor Schabowski azt akarhatta, hogy a sajtótájékoztató végén robbanjon a „bomba”. Az esemény videófelvételén látszik, Schabowski élvezte a „showman” szerepet, az izgatott újságírók tömegét, és hogy formálhatta a történelmet, ha nem is egészen profi módon. Harmadszor: annak ellenére, hogy tagadta, talán mégis tippet kapott, hogy Ehrmannak adjon lehetőséget az utolsó kérdésekre. Ezt a gyanút erősíti az a megfigyelés is, hogy egy másik újságírót félbeszakított, és Ehrmannak adta meg a szót a kulcsfontosságú pillanatban, hét perccel a tájékoztató befejezése előtt.

Talán hamarabb választ kapnánk a „kinek jár az elismerés?” kérdésre – Ehrmannak, Brinkmannak vagy Schabowskinak –, ha előtte tisztáznánk néhány alapvető dolgot. Először is: Schabowskinak tényleg szüksége volt az újságírói kérdésekre ahhoz, hogy *elkezdjen* az új utazási rendeletről beszélni?

Nem valószínű. Szinte valamennyi addig elhangzott kérdést felhasználhatta volna ugyanerre. Mivel Egon Krenz kifejezetten kérte, hogy beszéljen a rendeletről, nem valószínű, hogy a témát ejteni akarta. Sőt mi több, a jegyzetei arra utalnak, hogy a konferencia végére tervezte be.

Akkor az újságírók szerepe arra korlátozódott, hogy ösztökéljék, hogy alaposabban beszéljen az utazási rendeletről? Nos, igen, arra az újságírók készítették, hogy érintse a hatálybalépés, Nyugat-Berlin és az útlevél kérdését. Ha ezek a kérdések nem hangzanak el, talán nem zavarodik ennyire össze. Ugyanakkor: a hatálybalépés és a törvény alkalmazásának területe nem alapkérdések bármilyen új törvénnyel kapcsolatban? Természetesen azok. A berlini fal írott és elbeszélte történetében azonban ezek a kérdések szokatlanul nagy szerepet játszanak. Talán azért, mert az agresszív újságírói kérdéseknek, különösen, ha magas rangú politikai ellenfélnek szegeznek őket, igen nagy becsületük van a sajtótörténetben.

A félresikerült esettől a mitologizált „eseményig”: a berlini fal ledöntésének médiaváltozatai

Amikor túl nagy figyelmet szentelünk a határozott, nyugati újságírói kérdéseknek, a berlini fal leomlásának erősen félrevezető képét rajzoljuk föl. Az efféle beszámoló túlértékeli az újságírói kérdezői kultúrát, és alábecsüli a másik alapvető újságírói tevékenységet: az *interpretációt*. Amikor az újságírók a sajtótájékoztatón zavart okoztak, ezzel még nem hoztak létre „eseményt”. A berlini fal leomlásának története lépésről lépésre született meg, a média sokórás intenzív és gyakran zavaros értelmezése során.

A sajtótájékoztató után a legtöbb újságíró nem tudta, mit tegyen. Néhányan megrohmozták az emelvényt, hogy pontosabb információt csikarjanak ki Schabowskiból. A legsürgetőbb feladat a sajtóügynökségekre várt. Nekik percek álltak csak rendelkezésre, hogy kibogozzák a sajtókonferencián elhangzottak értelmét. Az első két híradás, a Reutersé este hét óra három perckor és a nyugatnémet Deutsche Presseagentur (DPA) tudósítása este hét óra négy perckor még nem túl világosan fogalmazott: „mostantól” bármely NDK ál-

lampolgar elhagyhatja az országot „bármelyik határátkelő állomásnál”.¹⁷³ Míg a Reuters megemlítette, hogy a rendőrség azonnal kibocsátja az emigrációhoz szükséges vízumot, a DPA került minden technikai részletet. Az ügynökségi jelentések tehát kihagytak ugyan néhány fontos részletet, de még semmilyen interpretációját nem adták az eseménynek.

Az első igazán bátor értelmezés az Associated Press (AP) hírügynökségtől érkezett. Mindössze öt perccel a sajtótájékoztató után az AP bejelentette, hogy „a NSZEP Politikai Bizottságának tagjától, Günter Schabowskitól származó információ szerint” az NDK „megnyitotta a határait”.¹⁷⁴ A cikk címe az volt: „Az NDK megnyitja a határait”. Az AP tehát meghaladta a szigorúan pontos közvetítés követelményét, és értelmezte Schabowski bejelentését. Indirekt módon a két ország szétválasztásának végéhez kötötte a mitikus üzenetet, előre vetítve egy határ nélküli új világ lehetőségét.

Az AP híradásának szerzője, az AP nyugatnémet kirendeltségén dolgozó Frieder Reimold nagyon is tudatában volt annak, hogy közleménye, az egyszerűsítés és általánosítás eszközeivel élve interpretálta az eseményeket. Miatán fontolóra vette, hogy betegye-e a vízum- és útlevél-kötelezettséget a hírbe, úgy döntött, inkább a határ megnyitását hangsúlyozza. „Nem számít, milyen bürokratikus lépéseket vezetnek be közben: hogy engedély kell-e a rendőrségtől vagy útlevél: mindez már nem számít. Csak technikai részletkérdés. Ami számít: mi történik valójában? A legfontosabb, hogy megnyitják a falat.”¹⁷⁵ Egy évtizeddel 1989. november 9-ének történelmi jelentőségű éjszakája után Reimold azt mondta, ma már óvatosabban és körültekintőbben fogalmazna, de az idő kerekét már nem tudja visszaforgatni.

Eltartott egy ideig, mire az AP értelmezése a nyugatnémet televízió híreinek élére került. Az egyik legfontosabb nyugatnémet tévécsatorna, a Zweites Deutsches Fernsehen (ZDF) *Heute* című híradója volt az első sajtótájékoztató után, itt a nyolcadik helyen szerepelt a hír, az AP erőteljes kommentárja nélkül. Az anyag majdnem kimaradt az adásból, mert a ZDF riportere a kulcsfontosságú pillanatok előtt távozott a sajtótájékoztatóról, és a mainzi főszerkesztő bizonytalankodott a bejelentés jelentőségét illetően.¹⁷⁶ A zűrzavart tükrözte, hogy 7.35-kor a Sender Freies Berlin (SFB) – a legnépszerűbb berlini tévé

– adásában Walter Momper, Nyugat-Berlin polgármestere még azt mondta: „minden holnap kezdődik”. Aztán, kisebb ellentmondásba keveredve önmagával, azzal folytatta, hogy mindenki erre a napra, 1989. november 9-re várt.¹⁷⁷

Este 7.41-re a nyugatnémet DPA hírügynökség az AP reménykedő jóslatát („az NDK megnyitja a határait”) valósággá változtatta: „Az NDK NSZK-ba és Nyugat-Berlinbe vezető határa nyitva áll.”¹⁷⁸ Este 7.41-kor, majd 7.56-kor a DPA „szenzációnak” nevezte Schabowski bejelentését. A különböző hírügynökségek jelentései befolyásolták az igen népszerű nyugatnémet esti híradó, a *Tagesschau* este 8-as adását. A *Tagesschau* a határnyitás hírével kezdett, tiszta és egyértelmű főcímmel: „Az NDK megnyitja határait.”¹⁷⁹

A *Tagesschau* főcíme valóban világos és bombasztikus volt, de a híryanag még igen zavaros. A riportot azzal kezdték, hogy a menekülthullám kérdését Schabowski csak a sajtótájékoztató végén említette. Aztán, különösebb magyarázat nélkül egyperces összefoglaló következett a sajtótájékoztatóról, benne a kérdéssel, hogy vajon Nyugat-Berlinre is érvényes-e a szabályozás. Az összefoglaló végén a *Tagesschau* levonta a következtetést: „így tehát egyetlen éjszaka alatt a fal is átjárhatóvá válik”.¹⁸⁰ A meghatározó mondat után azonban egyéb hírek következtek, a berlini fal leomlása nem uralta a híryanagot. Az egyéb témák között szerepelt: a Központi Bizottság ülésezett a válsággal kapcsolatban; a csehországi menekülthullám; a menekültek életszínvonala Nyugat-Németországban; valamint nagyinterjú a Lengyelországba látogató Kohl kancellárral. Aztán a *Tagesschau* részletesen beszámolt a nyugatnémet nyugdíjreformról, az új szegénységi statisztikákról, és még a vonatjegy árának emeléséről is. A külföldi hírek még banálisabbra sikerültek: a török és kínai politika taglalása után áttértek arra, mit esznek a tehenek Hollandiában, illetve az Egyesült Királyságban, majd arra, hogy Bremerhavenben hajók ütköztek. Tehát a Schabowski-bejelentés a főhírek között szerepelt ugyan, ám a *Tagesschau* nem merült el a téma részleteiben. Az adás legvégén egy láthatólag lelkes hírolvasó végre bemondta, hogy a késő esti hírekben, a fél tizenegyes *Tagesshemen*ben további információkat kaphatnak a hallgatók „az NDK-határnyitásról”.

Az ígéret ellenére a késő esti hírműsor nem kezdődött el 10.30-kor. Nem a berlini fal leomlásának okán, hanem mert a VfB Stuttgart-FC Bayer-Mün-

chen focimeccs jelentősen elhúzódott. Csak a féldő utáni kilencperces hírekben szenteltek némi időt a nagy valószínűséggel ikonikus történelmi eseménynek. Végül, miután a foci megkapta, ami kijárt neki, végre a történelem is szóhoz jutott, és a *Tagesthemen* 10.42-kor elkezdődött. A képernyőn a Brandenburgi kapu látszott a következő kommentár kíséretében:

A Brandenburgi kapu ma este. A Berlin kettéosztottságát jelképező szimbólum ideje lejárt. Hasonlóan a berlini falhoz, mely huszonnyolc éven át választotta el Keletet és Nyugatot. Az NDK engedett a lakosság nyomásának: *szabad* az átjárás Nyugat felé.¹⁸¹

A híres nyugatnémet tévébemondó, Hans Joachim Friedrichs a késő esti híreket a következő emlékezetes szavakkal nyitotta meg:

Jó estét, Hölgyeim és Uraim! Az embernek óvatosan kell bánnia a szuperlatívuszokkal. Gyorsan elhasználnának. Ma este mégis merjük kimondani: 1989. november 9-e a történelem nagy napja: az NDK bejelentette, hogy a határai nyitottak. *A Fal kapui szélesre tárva.*¹⁸²

Vajon valóban tárva-nyitva álltak ekkor a kapuk? Biztosan nem. A *Tagesthemen* említett híradása előtti órákban sok minden történt a határon, de a Fal kapui nem voltak „szélesre tárva”. Friedrichs bejelentése vágyálom volt – vagy önbejeljesítő jóslat. A *Tagesschau* este 8-as adása után kezdtek el tömegek gyülekezni az átkelőpontok körül. Addig a pillanatig az NDK határőrei semmilyen utasítást nem kaptak a feljebbvalóiktól. A Központi Bizottság ülése 8.45-kor fejeződött be, kérdésekkel így senkit sem lehetett elérni. Az örök ezért azt tanácsolták a polgároknak, *hagyják el* az átkelőpontokat, és térjenek vissza másnap.

A legnépszerűbb a Bornholmer Strasse átkelőpontja volt, köszönhetően a szomszédságában álló nyüzsgő művésznegyednek, a Penzlauer Bergnek, a maga kávéházaival és értelmiségi közönségével. 9.20-ra körülbelül ötszáz és ezer közötti keletnémet gyülekezett ennél az átkelőpontnál. Az egyre növekvő tömeg nyomására az örök átengedték a „legprovokatívabban viselkedőket”. Kö-

zülük sokan pecsétet kaptak az útlevelükbe, amely megfosztotta őket az állampolgárságuktól.¹⁸³ Este 11.30-ra, körülbelül egy órával Friedrichs bejelentése után, a határőrök már nem bírtak ellenállni a tömeg nyomásának. A Bornholmer Strassén az útlevél-ellenőrzést felügyelő főtiszt elrendelte, hogy „nyissák ki a zsilipkapukat”. Ezzel a döntéssel az *első* kapu valóban szélesre tárult. Rádikális és önálló döntésével a főtiszt a rábízott határőrök életét akarta menteni,¹⁸⁴ de még ez a döntés sem jelentette, hogy minden kapu „szélesre tárult” volna. Fokozatosan nyíltak meg, egyik a másik után.

Amikor Hans Joachim Friedrichs nagyjából 10.42-kor bejelentette, hogy „A Fal kapui szélesre tárva”, telefonos híradásokból annyit tudhatott, hogy *néhány* keletnémetet már átengedtek a határon.¹⁸⁵ Friedrichsnek azonban tudnia kellett, hogy a legtöbb átkelőpont *zárván volt*. Még a Bornholmer Strassénál is csak keveseket engedtek át a bejelentése idején. Mitikus közleménye azonban megjósolta és valószínűleg befolyásolta az eseményeket: nagyjából egy óra múlva a határ valóban megnyílt. Friedrichs történelmi mondata performatív aktus volt,¹⁸⁶ megváltoztatta az ábrázolt és látható társadalmi valóságot. A szélesre tárt kapuk víziója a szabadság metaforája volt, és cselekvésre sarkallta a nézőket.

1995-ös utolsó interjújában a rákbeteg Friedrichs úgy emlegette az ominózus mondatot, „A Fal kapui szélesre tárva”, mint élete legfontosabb kijelentését. Aztán, *ugyanabban* az interjúban még a következőket közölte: „a BBC-nél töltött öt év alatt azt tanultam, hogy távolságot kell tartani, semmivel sem szabad azonosulni, a jóval sem.”¹⁸⁷ Ő maga sem vette észre az ellentmondást a legfontosabb szakmai elve (az objektivitás) és élete legfontosabb mondata között. A veterán újságíró még a halálos ágyán sem tudott megbirkózni a saját értelmező szerepével.¹⁸⁸

Friedrichs nagyívű bevezetője után a *Tagesthemen* élő közvetítést adott Berlinből. Sajnos, a műhold segítségével közvetített jelenet az Invalidenstrasse átkelőhelyéről, Robin Lautenbach tudósításában, erősebb kontrasztot nem is szolgáltatathatott volna Friedrichs szavaihoz: a helyszínen *zárt* kapuk látszótak, nyugodt határőrök, ideges újságírók és egy árva határátkelő sem. Anak a néhány keletnémet állampolgárnak, aki megjelent az átkelőnél, az örök azt tanácsolták, várjon másnap reggelig. (Lautenbach nem mehetett másik át-

kelőhelyhez, a televíziós technológia még nem tette lehetővé, hogy hirtelen alkalmasabb helyszínre váltsa. A *Tagesthemen* bemutatott egy fél órával korábbi felvételt is, ez még nyomatékosabban árulkodott a szavak és a látvány ellentétéről. A videón Lautenbach éppen az erősen őrzött Brandenburgi kapu előtt jelentette be, hogy a berlini fal, „a kettéosztottság és a hidegháború szimbóluma már csak egy emlékmű”.

Lautenbach szenvedései még ekkor sem értek véget. A vízum szükségességét hangsúlyozó és zárt kapukat mutató rövid bejátszás után megint visszakapcsoltak hozzá. Ezúttal egy kicsit szerencsésebb volt. Előkerített néhány szemtanút, akik legalább látták, hogy néhány keletnémet átkelt a falon.¹⁸⁹ Egy nyugatnémet interjúalany, kék melegítőben, beszámolt róla, hogy egy síró keletnémet párt látott 9.25-kor átjönni a Bornholmer Strassénál. A tanú szerint, amikor átértek a nyugati oldalra, mind együtt sírtak. Lautenbach másik két interjúalanya arról számolt be, hogy autós és gyalogos keletnémetek is átkeltek a falon, aztán gond nélkül visszamentek. Ők lehettek azok a *kevesek*, akik a nyomás enyhítése miatt engedélyt kaptak az átkelésre. A legtöbb keletnémet polgár számára azonban ez a kapu is zárva volt. Az Invalidenstrassétól pedig, ahol Lautenbach állt, az örök továbbra is mindenkit hazaküldtek. A közvetített képeken még mindig nem szerepeltek azok a látványelemek, amelyeket általában a berlini fal leomlásával azonosítunk. Nyitott kapuk sehol sem látszottak.

A riportban Lautenbach elmondta, mely kapuknál történt már átkelés: a Bornholmer Strassén, Weddingnél, a Sonnenallee-n, és a Checkpoint Charlie-nál. Interjúalanyaival együtt hangsúlyozta, az átkelés „bonyodalmak nélkül” zajlott. A népszerű esti hírműsorban elhangzó információ valószínűleg sok keletnémetet inspirált, hogy próbálkozzon a határnál. Az interjúkat követően, látható megkönnyebbüléssel, hogy legalább „valamit” szállított a *Tagesthemen*nek, Lautenbach végül visszaadta a hangot a hamburgi stúdióknak.

Friedrichs és Lautenbach bejelentései bővelkedtek a hatásos retorikai eszközökben, mégsem ők adták meg a *Tagesthemen* alaphangját. A *Tagesthemen* leginkább egy különböző stílusokból összerakott patchworkre emlékeztetett. A határnyitással kapcsolatos emelkedett stílus néha iróniába csapott át. Az

adásban megemlítték például, hogy az SFB számos telefonhívást kapott amerikai tévécsatornáktól, azzal kapcsolatban, igaz-e, hogy a falat ledöntötték. Az SFB riportere. Erhard Thomas azt felelte: „Itt még nem tartunk.” Magát a sajtókonferenciát is némi iróniával kezelték: a vonatkozó riportban szerepelt a konferencia utolsó kérdése a fal jövőjével kapcsolatban, és a hírolvasó szájából ironikusan hatott Schabowski mondata: „ami az NDK megerősített határát illeti, a kérdés egyre sürgetőbb lesz az elkövetkező napokban és hetekben”.¹⁹⁰

De hallatszottak a *Tagesthemen*ben szerény és óvatos hangok is. Közvetítették a Kohl kancellárral készült felvételt, amelyben az első, határnyitásra vonatkozó újságírói kérdésre Kohl rendkívül óvatosan válaszolt: „Nem tudom még, mi következik ebből.”¹⁹¹ Az interjút követően viszont a Bundestag reakcióját ismertető rövid videóban „történelmi pillanat”-ról és „hihetetlen bejelentés”-ről beszéltek, és bemutatták, ahogy a Bundestag váratlanul (és a második világháború utáni Németországban szokatlan módon) dalra fakad, és elénekli a nemzeti himnuszt. Helmut Lippelt, a Bundestag Zöld Pártjának képviselője azt mondta: „Örömmel üdvözljük a fal leomlását.”¹⁹²

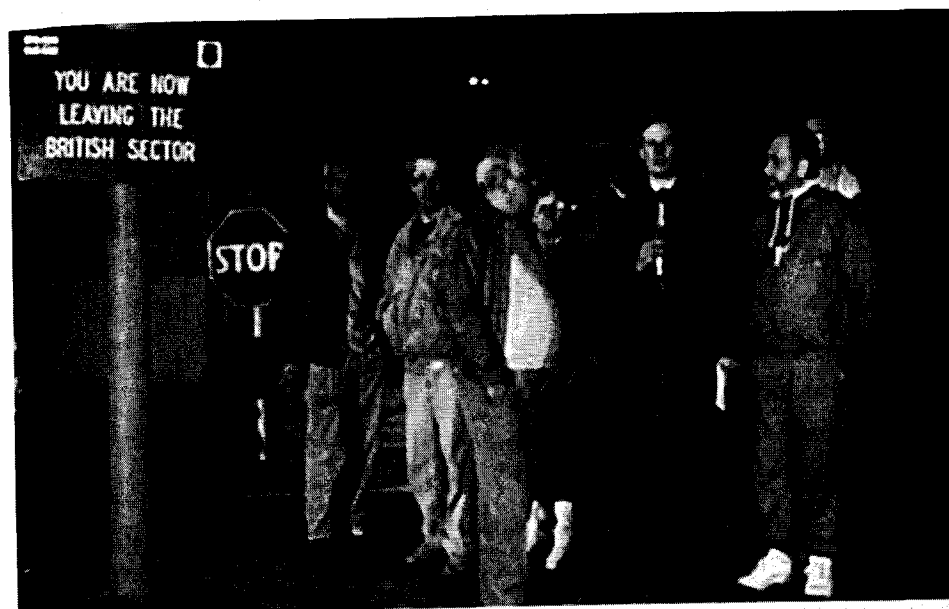
A videófelvétel után a *Tagesthemen* műsorában az SFB csatorna igazgatójának kommentárja következett.¹⁹³ Ugyanazt az emelkedett, metaforikus stílust alkalmazta, amit a bejelentésében Friedrichs, első mondatában erőteljes szimbólumokat használt: „Az NDK épülete már megroggyant egy ideje. Most már a falai is leomlanak.”¹⁹⁴ A kommentárt azonban nem a berlini hírek követték, hanem egy részletes riport a nyugatnémet Észak-Rajna-Vesztfália kulturális hétről, amit a keletnémet Lipcsében rendeztek, ezt egy hosszú interjú követte Észak-Rajna-Vesztfália kormányzójával. A két órával adás előtt felvett interjú elején Friedrichs újra elmondta a kapukkal kapcsolatos mondatát, ezúttal óvatosabban, folyamatos jelenben, nyitva hagyva a mondatot: „a Fal kapuit most nyitják meg éppen mindenki előtt”. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy aki odafigyel, „első kézből tapasztalhatja meg, hogyan formálódik a német történelem”.

A *Tagesthemen* azonban az interjú után sem kapcsolt vissza Berlinbe, hanem újabb hosszú interjút közvetítettek Lipcséből, ezúttal a krónikus orvoshiányról, amelyet a keletnémet emigrációs válság okozott. Szó esett később a nyugatnémet kancellár lengyelországi látogatásáról, a Szovjetunióknak a keletné-

met fejleményekre adott válaszáiról, a kínai kommunista politika változásairól, a jordániai választásokról, az USA és a Fülöp-szigetek közti elnöki találkozóról Washingtonban, a nyugatnémet nyugdíjreformról, a bremerhaveni hajóütközésről és az aznapi focimeccsről. A híradó legvégén mindössze egy rövid riport tudósított egy niedersachseni határátkelőről. A láthatóan frusztrált riportter szinte mentegetőzőt amiatt, hogy a határt még nem rohamozták meg. Azért sikerült meginterjúvolnia két keletnémet állampolgárt, akiket csodamód egyszerű személyigazolvánnyal átengedtek. A riportter hangsúlyozta, a határőrök tömegek rohamára készültek ezen az éjszakán. Aztán utalt rá, hogy valószínűleg másnapig nem indul be ez a roham. Ezután a *Tagesthemen*, Nyugat-Németország legfontosabb késő esti híradója befejezte adását.

A nyugatnémet televízió közvetítése tehát 1989. november 9-ének történelmi jelentőségű éjszakájáról összefüggéstelen volt, sőt, zavaros. A hírek nagy része nem is a berlini falról szólt. Sőt, a berlini hírekben nyitott kapukról beszéltek, de az aktuális képeken zárt kapuk látszottak. A szavak harsányabban szóltak, mint a képek, és olyan jelentést sugalltak, amelyből semmi vagy éppen az ellenkezője látszott a képeken. Mégis, „a kapuk szélesre tárva” elképzeléssel, a nyugatnémet televízió egyszerű és könnyen hordozható interpretációját adta a sajtótájékoztatónak: kortárs mítoszt teremtett. Az emberek mindkét oldalon az átkelőhelyekhez sereglettek, a tömeg egyre nőtt. Elsőnek este 11.30-kor a Bornholmer Strasse átkelőhelye nyílt meg. Az első győzelmet továbbiak követték, míg végül a Brandenburgi kapunál csúcsosodott az eseménysorozat történelmi jelentőségű, nagy ünneplésbe, 1989. november 10-e hajnalán (4.3. és 4.4. ábra).

A média önmagában nem csinál történelmet. A határnyitáshoz szükség volt a kíváncsi és bátor polgárookra, a tehetetlen keletnémet vezetésre és a határőrök önálló döntésére. A kocsimákban, utcán, telefonon folytatott beszélgetések szintén arra készítették az embereket, hogy „teszteljék” a kapukat. Azonban vezető történészek, médiakutatók és újságírók szerint a nyugatnémet média adásainak kétségkívül nagy szerepe volt a berlini fal leomlásában.¹⁹⁵ A berlini fal történetének vezető kutatója, Hans-Hermann Hertle német történész radikális szerepet tulajdonít a médiának az események kibontakozásában:

4.3. A Brandenburgi kapu 1989. november 9–10-e éjjelén.
Peewee–Ullstein Bild/The Granger Collection, New York

4.4. Keletnémeteket üdvözölnek a nyugat-berlini Kurfürstendammon, 1989. november 9-én.
Bundesarchiv-Bundesregierung, 00059615. Fotó: Klaus Lehnartz

...az esemény főhősei, Schabowski és Krenz, Jäger [a főtitst, aki megnyitotta a kaput a Bornholmer Strassén], Ehrman, emigránsok és tiltakozók, magyarok és csehek, Kohl és Gorbacsov, mind hozzájárultak a fal lebontásához, de nem ők nyitották meg. Az átkelőhelyek kapuit és a Brandenburgi kaput azért rohamozták meg tízezrek a keleti és a nyugati oldalon 1989. november 9-ről 10-re virradó éjjel, mert a média erre bátorította őket, ezen belül is leginkább az ARD *Tagesthemen* műsora és Hanns Joachim Friedrichs kommentárja.¹⁹⁶

Több mint négy és fél óra telt el Schabowski élőben közvetített bejelentése és az első határátkelőnél bekövetkező áttörés között. Mi történt ebben a négy és fél órában? A nyugatnémet média értelmezett. Mitologizált újságírói nyelvezettel „a kettéosztottság végéről” beszélt, „szélesre tárt kapukat” emlegetett, és a „leomló fal” archaikus képzetét vizionálta. Nagyon valószínű, hogy ez a metaforikus nyelvezet adott bátorítást a határátkelő teszteléséhez.

Ezekben a történelmi órákban a nyugatnémet média adásai azért hatottak az eseményekre, mert közvetlenül tudtak kommunikálni a keleti oldalal. A mítoszt azonban nem csak Németország formálta. A nemzetközi média is teljesítette a feladatát, és átröpítette a tengerentúlra a mitikus üzenetet. Az NBC-re összpontosítok, mert az ő hírösszeállításuk lett a nemzetközi szintén a legismertebb berlini fallal kapcsolatos anyag. A világ vezető hírszolgáltatói közül egyedül az NBC nyújtott a legelejétől élő közvetítést: a Brandenburgi kapunál időben felszereltek egy olyan kamerarendszert, amely közvetlenül tudott New Yorkba közvetíteni.¹⁹⁷ Az NBC egykori tévébemondója, Tom Brokaw szerint azért jöttek Berlinbe, hogy az általános válságról számoljanak be, nem sejtették előre „a” globális ikonikus eseményt. Brokaw a következőképpen foglalta össze a céljaikat:

A nyugati sajtó csak korlátozottan fért hozzá keleti hírekhez ekkor, de mivel éreztük, hogy a zűrzavar egyre nő, Jerry Lamprecht, az NBC külpolitikai szerkesztője javasolta, repüljek néhány napra Berlinbe, és tudósítsam a *Nightly News* adását, főleg azért, mert akkortájt nálunk éppen nem tör-

tént semmi érdekes. [...] November 7-én az esti géppel indultam Berlinbe, és másnap kezdtem a tudósítást a keleti szektorból.¹⁹⁸

A korai érkezés komoly előnyhöz jutatta az NBC stábját. Ráadásul Tom Brokaw előre egyeztetett egy interjút Schabowskival, közvetlenül a sajtótájékoztató utánra, így az NBC-nek kivételes lehetősége volt arra is, hogy az összezavart pártfunkcionáriusból információt préseljen ki. Az amerikaiak előnyt kovácsoltak az időzónák különbségéből is. Amikor Schabowski este hétkor befejezte a sajtótájékoztatót Berlinben, New Yorkban csak délután egy óra volt, Los Angelesben pedig délelőtt tíz. Az amerikai élő adás tehát meglehetősen nagy közönség előtt és hosszan építhette fel a berlini fal ledöntésének történetét és képi világát.

A jelentés- és mítoszeremtés azonban nem könnyű, még tapasztalt NBC-s újságíróknak sem. Amikor Brokaw a sajtótájékoztató után leült Schabowskival, az amerikai riporter a számára jól ismert szemtől szembe interjú műfajában gondolkodott. A szokásos interjú helyett azonban a beszélgetés szürrealista komédiába torkollott. Brokaw úgy viselkedett, mint egy kedves, de erőszakos New York-i terapeuta, egyértelmű válaszokat igyekezett kapni a kialvatlan keletnémet pártembertől, aki erre képtelen volt. Az eredmény furcsa „tánc” lett kettejük között, Brokaw nagyon lassan tett fel célzatos kérdéseket, Schabowski pedig gondosan kerülte az egyenes választ. Schabowski kerülte azt is, hogy a mitikus „falról” folyjon a beszélgetés. Még energiája fogytán, egy számára nyelvi hátrányt jelentő angol nyelvű beszélgetésben sem adta fel a retorikai (és politikai) harcot:

BROKAW: Schabowski úr, jól értem, amit mond? Az NDK polgárai bármelyik határátkelőt választhatják? Nem kell már ehhez egy harmadik országon átutazniuk?

SCHABOWSKI: Senki nem kényszeríti őket, hogy egy tranzitországon keresztül hagyják el az NDK-t.

BROKAW: Lehetséges, hogy a fal valamely pontján keljenek át?

SCHABOWSKI: Lehetséges, hogy átkeljenek a határon. (Schabowski nagy mosollyal és nyomatékkal hangsúlyozta a „határ” szót.)¹⁹⁹

Schabowski kulcsfontosságúnak tartotta, hogy ne fogadja el a Nyugat „fal”-értelmezését, hanem ragaszkodjon ahhoz, hogy ez a választóvonal rendes határ. Egyszerűen megismételhetette volna Brokaw mondatát, de ki akarta javítani a kettéosztottság nemzetközi szimbólumát („fal”) a terminus technicusra („határ”).

Az esemény jelentősége itt még egyikük számára sem volt tiszta. Nem gondolták, hogy a „fal” hamarosan „leomlik.” Brokaw az interjúban még arra is szakított időt, hogy Schabowski politikai identitásáról érdeklődjön, hogy a masszív válság közepén még mindig kommunistának vallja-e magát. Hogy mit akart ezzel elérni, az nem világos. Valószínűtlennek tetszik, hogy egy keletnémet főhivatalnok éppen neki, egy nyugati televízió riporterének valljon a kommunizmus bűneiről. Schabowski a várakozásnak megfelelően azt hangsúlyozta, hogy még mindig odaadó kommunista, a nézőknek jelezte, hogy ez a sajtótájékoztató is egy folyamatban levő reform része, nem „esemény”, pláne nem globális ikonikus esemény.

Az interjú után Brokaw úgy vélte, eldőlt, hogy a határátkelőket megnyitják, de majd csak egy nappal később.²⁰⁰ A következőket mondta a Brandenburgi kapunál: „Tom Brokaw jelentkezik, a berlini fal tövéből. Ez az este történelmi jelentőségű. A keletnémet kormány most jelentette be, hogy a keletnémet polgárok *holnap reggeltől*, korlátozás nélkül átkelhetnek a falon.”²⁰¹

Brokaw pontosan informálta az amerikai közönséget a hatálybalépés idejéről. Bejelentkezése a Brandenburgi kapu előtt nem zavart össze senkit: a *jövő* realitásairól beszélt. Az esti hírekben aztán megpróbálta szélesebb kontextusba is elhelyezni az új utazási rendeletet, hangsúlyozva a következő évi szabad választásokra vonatkozó ígéret fontosságát. A német közönség azonban – talán szerencsére – az *azonnali* cselekvésre biztató nyugatnémet médiát követte. Brokaw óvatos és pontos jóslata, szigorúan a tényekre szorítkozó korai kommentárja a helyi eseményeket nem befolyásolhatta. Ahogy az este telt, Brokaw boldogan közvetítette a váratlan valóságot: érzelmes és felzaklató jelenetek jutottak el közvetlen vonalon Berlinből New Yorkba, és változtatták meg a történelem menetét. Az NBC különkiadásában sorjázó képek egyre növekvő, euforikus tömeget mutattak a berlini falnál. Új esemény született, a képernyőn egy

csodálatosan békés határnyitás rajzolódott ki, és ragadta meg a távoli Amerika közönségének képzeletét. Nem meglepő, hogy Brokaw húsz évvel a történetek után is ott tartotta az íróasztalán a berlini fal egy darabkáját, ahogy ő fogalmazott, „annak az éjszakának maradandó emlékét: az NBC híradásának győzelméről, de még inkább az embereknek erejéről, akik úgy döntöttek, nem maradnak örökre politikai foglyok”.²⁰²

Az „esemény” felépítése: emlékezetes mítoszok és felelhető tények

Két népszerű hiedelem él a média 1989. november 9-e estjén betöltött szerepével kapcsolatban. Az egyik, hogy a berlini fal ledöntése történelmi jelentősége miatt azonnali és látványos sajtóvisszhangot kapott. Ez a hiedelem nem vág egybe a nyugatnémet televízió aznap esti adásának tényeivel. Néhány odaadó nyugatnémet riporter ugyan emlékezetesen szerepelt, de a közvetítés inkább szavakban és nem képekben tobzódott, míg a médiatartalom nagy részét, még a hírekben is, inkább más témáknak szentelték. A legelismertebb amerikai hírforrás ehhez hasonlóan, fokozatosan építette fel az eseményt, a félresikerült történetből így lett *nagyon lassan* nemzetközi szimbólum.

A második hiedelem szerint a fal leomlása spontán módon következett be – a média tudósított ugyan róla, de nem bátorította. Vagy, még pontosabban, a média csak annyiban felelős az eseményért, hogy az újságírói kérdések vezettek az új utazási rendelet előkészítetlen bejelentéséhez. Az újságírói kérdések jelentőségét azonban eltúlozzák a berlini fal leomlásával kapcsolatban, az újságírói mítoszteremtés és értelmezés jelentőségének rovására. A határátkelőket nem a sajtótájékoztató élő közvetítése után rohamozták meg, amelyen Schabowski az újságírók megismételt kérdésére „kihirdette” az új utazási rendeletet. A roham a határnál később következett be, az intenzív értelmezési kísérletek, a képzelgés és a zűrzavar hosszú órái után.

A média bátorító szerepe a berlini fal ledöntésében azonban nem összehangolt újságírói erőfeszítés eredménye. Az esemény igen eltérő televíziós visszhangot kapott. A még kiszámíthatatlan kimenetelű esemény feldolgozása sokszor ellentmondásos volt. Ha valaki figyelt, akkor viszont az információnál

sokkal többet kapott: sztorit, mesét, mítoszt. Mozaikdarabkáiban, de határozott kontúrokkal. 1989. november 9-én este a mitikus újságírói nyelv egyszerre képviselte és csinálta a történelmet – nem pusztán objektíven és tényekre szorítkozva tudósított. Az adott pillanatban helyénvalónak tűnő, óvatos híradások idővel felejtésre ítéltettek. Ezzel szemben a szélesre tárt kapukról szóló bátor következtetések emlékeztetések maradtak, mert a formálódó történelmet jövendölték meg.

5

Tömörítés

A keletnémet és amerikai időzónák közötti különbség lehetővé tette, hogy az amerikai nyomtatott sajtó részletesen foglalkozhasson a berlini fal leomlásával már másnap, 1989. november 10-én. Az első amerikai főcímek számtalan jelképet tartalmaztak: „A ledőlt szimbólum: a berlini fal többé nem tarthatja a németeket a vasfüggöny mögött (*Wall Street Journal*); „A falnak vége: ezrek örvendeznek a nyitott határnál” (*Seattle Times*); „A Fal többé nem választja el a berlinieket / Ünnepelnek a németek, mert megnyitották a határokat” (*St. Petersburg Times*, Florida); „A berlini fal leomlik, Bush és más vezetők üdvözlik a döntést” (*St. Louis Post-Dispatch*, Missouri).

A *Washington Post* erős főcímmel kezd: „Kelet-Németország megnyitja a berlini falat és a határait: az állampolgárok szabadon utazhatnak Nyugatra”.²⁰³ A lap első oldalán az esemény végsőkéig tömörített vizuális megjelenítése: a Brandenburgi kapu, a berlini fal tetején gyülekező tömegekkel (5. 1-es ábra). A vezércikk nem említi a sajtótájékoztató félresikerült részleteit, az első értelmezések széles palettáját, a zűrzavart. Rögtön az első bekezdésben erőteljesen fogalmaz: „A kommunista Kelet-Németország ma megnyitotta nyugati határait, beleértve a berlini fal átkelőhelyeit, kihirdette, hogy polgárai szabadon utazhatnak vagy elhagyhatják az országot: ez a második világháború óta az – Európa kelet-nyugati kettéosztottságának akár a végét jelentő – eddigi legmegdöbbentőbb lépés.” A cikk nem hangsúlyozta azt sem, milyen szerepet játszott a nyugatnémet média a történések előidézésében; a gyors határnyitás közvetlen okai meglehetősen homályban maradtak: „Miután a [határnyitás] híre elterjedt, ünneplő kelet-berliniek százai özönlöttek el Nyugat-Berlint, akik életükben először látták a városnak ezt a felét, hiszen huszonnyolc éven át Berlint

The Washington Post FINAL
 Friday, November 10, 1989
 No. 340

East Germany Opens Berlin Wall and Borders, Allowing Citizens to Travel Freely to the West

East and West Germans walk on top of the Berlin Wall in celebration early today in front of Brandenburg Gate, which is on the East Berlin side.

Changes Prove to Be Bonus for Gorbachev

By Michael Dobbs
 Moscow, Nov. 9—The Soviet Union's new domestic reforms, for which he made a dramatic declaration at the end of the year, have proved to be a bonus for Mikhail Gorbachev. The changes in the Soviet Union's political and economic system have been a surprise to many Western observers, who had expected a more gradual process. Gorbachev's reforms have been a success, and he has been praised for his leadership. The changes have been a bonus for Gorbachev, and he has been praised for his leadership. The changes have been a bonus for Gorbachev, and he has been praised for his leadership.

Soviets Clear East Berlin Policy Shift

Non-Communist Rule Seen Acceptable

By David Mervin
 Moscow, Nov. 9—The Kremlin has cleared the way for a non-Communist government in East Germany, according to a statement issued today. The statement said that the Soviet Union had no objection to a non-Communist government in East Germany, and that the Soviet Union would support such a government. The statement was a significant shift in Soviet policy, and it was seen as a sign of the end of the Cold War. The statement was a significant shift in Soviet policy, and it was seen as a sign of the end of the Cold War.

Deng Resigns His Last Party Post

Chinese Leader Quits Military Panel but Will Likely Retain Power

By David Mervin
 Beijing, Nov. 9—China's premier Deng Xiaoping has resigned his last post in the Communist Party, according to a statement issued today. The statement said that Deng had resigned his post as a member of the Central Military Commission, but that he would remain in charge of the government. Deng's resignation was a significant event, as he had been the most powerful leader in China for many years. The statement was a significant event, as he had been the most powerful leader in China for many years.

Alzheimer's Toll Heavier

Illness May Affect 4 Million in U.S.

By David Mervin
 Washington, Nov. 9—A new study shows that Alzheimer's disease may affect as many as 4 million people in the United States, according to a report issued today. The study found that the number of people with Alzheimer's disease has increased significantly in recent years, and that the disease is becoming a major public health problem. The study found that the number of people with Alzheimer's disease has increased significantly in recent years, and that the disease is becoming a major public health problem.

Fairfax Planners Urge Cuts In Office, Business Growth

By John W. Anderson
 Fairfax, Va. (AP)—Fairfax County officials are urging a reduction in the size of the county government, and they are also urging business growth. The officials said that the county government is too large, and that it is costing too much money. They said that they want to reduce the size of the government, and that they want to encourage business growth. The officials said that the county government is too large, and that it is costing too much money. They said that they want to reduce the size of the government, and that they want to encourage business growth.

Some on D.C. Council Seek To Void Farrakhan Resolution

By David Mervin
 Washington, Nov. 9—Some members of the District of Columbia Council are seeking to void a resolution that was passed by the council last week. The resolution was a condemnation of the speech given by Louis Farrakhan at the Lincoln Memorial. Some council members said that the resolution was unconstitutional, and that they wanted to void it. The council members said that the resolution was unconstitutional, and that they wanted to void it.

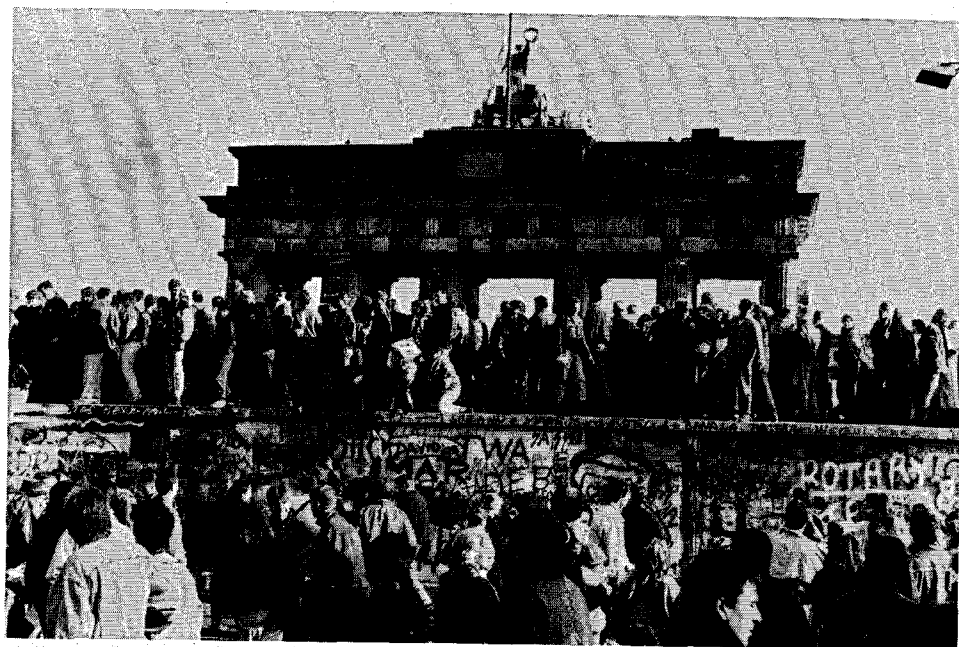
kettéosztotta a majd négy méter magas betonkerítés, ami a „vasfüggöny” egyik legismertebb nevezetessége volt.”²⁰⁴

Egy nappal később a *Washington Post* hírt adott az esemény szovjet fogadtatásáról: „A Szovjetunió örömmel üdvözölte a fal »virtuális lerombolását«, de közölte azt is, hogy nem tolerálná a két német állam újraegyesítését, vagy Kelet-Németország kivonulását a Varsói Szerződésből, azaz a katonai szövetségből.”²⁰⁵ Más megfogalmazásban: „A szovjetek elfogadják a fal leomlását, de az újraegyesítést soha!”²⁰⁶ A *Washington Post*nak tehát csak egy nap kellett, hogy az eseményt a lehető legegyszerűbb mondatokra csupaszítsa, a szabadság rövid narratívájához és jellegzetes képsorhoz kösse.

1989. november 10-én a *Los Angeles Times* a következő főcímben foglalta össze a történeteket: „Omlik a berlini fal”.²⁰⁷ Két fotót mellékeltek, az egyiken egy keletnémet „kalapáccsal üti és bontja a falat”, a másikon fiatalok másznak át a falon, a Checkpoint Charlie-nál. A vezércikk az esemény tömör narratívájával kezdődik: „Keletnémet határőrök kezdték ma bontani a berlini falat, mindössze egy nappal azután, hogy a kommunista hatóságok szélesre tárták az ország börtönjellegű kapuit, és több mint százezer keletnémet polgár özönlött Nyugatra.” Az előző napi unalmas sajtótájékoztató képét, amin a legtöbb újságíró majdnem elaludt, gyorsan lecserélték a „szélesre tárt” mitologizált határkapu emlékeztető képzetével. Egy nappal később a vezércikk már a címében is „a fal leomlását” ünnepelte.²⁰⁸ A középpontban ez állt: „fiatalok másznak át a berlini falon, hogy együtt ünnepeljenek több száz honfitársukkal”.²⁰⁹ A *Los Angeles Times* tehát maximum két napot töltött azzal, hogy könnyen hordozható formába öntse az eseményt.

1989. november 10-én a *New York Times* főcímben hirdette: „Kelet-Németország megnyitja nyugati határait, a polgárok szabadon utazhatnak vagy emigrálhatnak; ezek kelnek át a határon” (5. 2-es ábra). A központi vizuális megjelenítés: „Kelet-berliniek táncolnak a Fal tetején, a Brandenburi kapu közelében”. Az újság vezércikke szót ejtett a médiavisszhang erejéről, de az újságírók értelmezésének nem tulajdonított jelentőséget. „Miután Schabowski közleményét beolvasták a rádióban és a televízióban, az új utazási rendeletet próbálgató kevesekből hamarosan ujjongó tömeg lett, amely az átkelőknél zászlólengető,

5.1. A *Washington Post* címlapja 1989. november 10-én.

5.3. Berliniek ünnepelnek a Brandenburgi kapunál, 1989. november 12-én.

Peters – Ullstein Bild/The Granger Collection, New York

a politikusok és újságírók a mitikus történetnek már nem lehettek részei. Minden csak úgy „történt”, mint a csoda, kidolgozott terv nélkül. Az esemény médianarrációjáról szó sem esett.

A Brandenburgi kapu figyelemre méltó sebességgel – egyetlen rövid nap alatt – lett az esemény ikonikus helyszíne. Természetesen a média épített arra, hogy a német és a nemzetközi képzeletben a Brandenburgi kapunak már a berlini fal ledöntése előtt is meghatározó szimbolikus ereje volt. A neoklasszikus diadalív építését II. Frigyes Vilmos porosz király rendelte el, és a kapu 1791-ben készült el. Az athéni Akropoliszról mintázták. A kapu tetején egy kvadriga áll, a négylovas harci szekeret a Győzelem istennője hajtja. Eredetileg a győzelem és a béke tiszteletére állították, később azonban éppen úgy megtestesítette a vereséget is. Amikor Napóleon 1806-ban meghódította Berlint, a Brandenburgi kapun haladt át, a kvadrigát pedig Párizsba szállíttatta (csak Napóleon 1814–1815-ös bukását követően került vissza). 1989. november 9-ének varázslatos éjszakája után a Brandenburgi kapu újabb jelentéssel gaz-

5.4. Keletnémet katonák a berlini fal tetején, háttérben a Brandenburgi kapu, 1989. november 12.

AGIP – Rue des Archives/The Granger Collection, New York

dagodott: a „nyitottság” szimbóluma lett. Új jelentése azonban ironikus és ellentmondásos. A Brandenburgi kapu, szemben más átkelőhelyekkel, még hat hétig *zárva* maradt 1989. november 9. éjszakájának kivételes, megállíthatatlan eseményei után. Az NDK már az utolsó vasat tartotta a tűzben, a rendszer végső szimbólumát őrizte „foggal-körömmel”, amíg bírta. Ha bárminek, akkor az ellentmondásoknak lett szimbóluma a Brandenburgi kapu, vagy ha úgy tetszik, pontatlan szimbólum volt: a képzeletben és a látvány szerint nyitva, a valóságban zárva (5.3. és 5.4. ábrák).

Az NBC történelmi jelentőségű adása 1989. november 10-én szintén a Brandenburgi kapura összpontosított, miközben varázslatos eseményekről beszélt. Az esti hírekben Tom Brokaw a masszív Fal előtt állva jelentette ki, hogy „a Fal az elnyomás szimbóluma volt, de mostantól a szabadságé lesz”.²¹³ Az NBC mutatta a Fal két oldalán kántáló tömeget. „A Falnak vége!” Brokaw váratlan és békés változásról beszélt, amit Berlinben boldogan ünnepeltek.

Egészen váratlanul történt: végre megnyitották a falat. Amit gondolatban ezerszer lejátszottunk, most végre megtehetjük.²¹⁴

Brokaw beszámol a város ünnepi hangulatáról, de hallgat az esemény előidézőiről. Nem említi a média szerepét. A Fal váratlanul „megnyílt” – a miért és a hogyan már nem érdekes.

Ha az esemény kiemelése a kontextusból elkerülhetetlennek tűnik is, az újságírók szerepének elhallgatása már elgondolkodtatóbb. Az amerikai média vajon miért nem értékelte a média szerepét az esemény formálásában? Miért nem büszkélkedtek, hogy nyugat-európai kollégáik közvetlen módon befolyásolták az események menetét mindössze egy nappal korábban? Inkább úgy döntöttek, hogy az újságírói szerepről sem vesznek tudomást, nem ismerik el, milyen hatalmat jelent egy értelmező közösség tagjának lenni. Mintha nemcsak a politikusokat, de az újságírókat is „ki kellett volna szerkeszteni” a narratívából ahhoz, hogy az esemény „varázslatos” és „forradalmi” jelzőket kaphasson. Minden más esetben veszélybe került volna az alapüzenet, hogy *mindennapi* emberek képesek radikális változtatásra.

Az egyik válasz, hogy az újságírók ekkor még maguk sem voltak teljesen tisztában azzal, hogy milyen mértékben alakították az eseményeket. Ha így van, akkor is utalhattak volna Schabowski sajtótájékoztatójának esetlegességére. Az interpretáció hatalmának megértéséhez talán időre volt szükség, de nem beszélni a véletlenszerűségről, az unalomról, ügyetlenségről döntés kérdése.

Az olvasók egy része talán másként, kritikusabban vélekedik a berlini fal leomlásának sajtóvisszhangjáról. Talán azt mondják, a média legjobb esetben is torzított; egy távoli esemény stratégiai jelentőségű nyugati félreértelmezésével állunk szemben, mindez szép példája annak, amit Barbie Zelizer médiakutató az „emlékezet kannibalizálásának” nevez.²¹⁵ Hogyan reagált tehát a helyi nyugatnémet média a fal leomlására, a kontextus és az ellentmondások teljes tudatában? Különbözött-e lényegi dolgokban a „távoli” amerikai sajtóvisszhangtól?

1989. november 10-én a nyugatnémet sajtó még a megfelelő nyelvezetet kereste az előző napi történések megfogalmazásához. Mivel minden késő este kezdődött, a legtöbb sajtóterméknek egy napra volt szüksége ahhoz, hogy

megtalálja a megfelelő szókinccset és hangütést. November 11-re azonban az írott és az elektronikus média verbális és vizuális terminológiában, eszközeiben már komoly hasonlóság mutatkozott. 1989. november 10-én a *Die Welt* még óvatos főcímben szögezte le: „A NSZEP megnyitja a nyugati határt: senkit nem akadályoznak a távozásban”²¹⁶ – a képillusztráción Krenz és Schabowski a Központi Bizottság épülete előtt. Másnapra ugyanez az újság már Walter Mompertől, Nyugat-Berlin polgármesterétől idézett főcímmel jelent meg: „A németek most a legboldogabbak a világon” – a címdalra pedig a berlini fal ledöntésének jellegzetes képanyaga volt látható. A november 11-i szám címlapjára egyetlen politikusnak sem sikerült beférkőznie.

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) nyelvezetében is hasonló változás ment végbe 1989. november 10. és november 11. között. A főcím 10-én még bonyolultan fogalmaz: „Az NDK megnyitja határait a Szövetségi Köztársaság előtt”.²¹⁷ Ezzel szemben november 11-én a FAZ tömör, általános és egyetemes közleményt ad ki a szabadságról: „Nem oszthat meg minket többé sem fal, sem szögesdrót”.²¹⁸ Az 1989. november 10-i főcím még a hírügynökségek első szavaival közvetít, helyhez köt (lásd „NDK”, „Német Szövetségi Köztársaság”). Ám a november 11-i főcím már emelkedettebb tónusban szól, a kettéosztottság közös, univerzális emberi tapasztalatáról üzen. A mondat – „Nem oszthat meg minket többé sem fal, sem szögesdrót”²¹⁹ – érzelmi töltete a szabadságról szól, a nemzetközi térben, jelentésben és visszhangban jócskán túlterjed Berlin határain.²²⁰

1989. november 10-én a *Süddeutsche Zeitung* címlapján semmilyen információ nem szerepelt a történelmi jelentőségű eseményről. November 11-én viszont annál erősebb szimbolikus nyelvezettel és képanyaggal jelent meg az újság (5.5. ábra). A főcím: „Az NDK megrepeszti a Falat” az AP híryanagából, Frieder Reimoldtól származik (ő a szerzője a híres „Az NDK megnyitja a határait” közleménynek is még 1989. november 9-én). Ezúttal Reimold a keletnémet vezetésnek arra a döntésére utalt, hogy további átkelőpontokat nyit meg. A *Süddeutsche Zeitung* a címlapon fotót hozott a falat elfoglaló, ünneplő tömegről. Az alcímben az állt: „A fal senkit nem választ el többé: reggelig ünnepeltek mindkét oldalán a berliniek a Brandenburgi kapunál.” A címlapon szere-

5.2. A Süddeutsche Zeitung címlapja 1989. november 11-én.

pelt még vasstagbetűvel Willy Brandt ikonikus mondata: „Berlin élni fog, a fal ledől.” A nyelvezet itt is a nemzetközi térben is értelmezhető mozzanatot hangsúlyozza: a fizikai kettéválasztás megszüntethető.

A nyugatnémet bulvárlap, a *Bild Zeitung*, a rá jellemző vasstagbetűvel és bombasztikus főcímekkel gyorsabban rátalált a tömör szövegezésre. Már 1989. november 10-én egyszerűen azt közölte: „Sikerült! A Fal megnyílt!”²²¹ A címlap képanyagában aznap nem szerepelt semmi különleges, de 1989. november 11-re a *Bild Zeitung* is a Brandenburgi kaput választotta jelképes helyszínnek.

1989. november 10-én a nyugatnémet írott sajtó nem méltatta a nyugatnémet televíziót, sőt nem is utalt rá, hogy az adásokban használt mitikus nyelvezetnek komoly szerepe lehetett. Az újságírók legfőljebb a sajtótájékoztatón feltett rámenős kérdéseikért kaptak elismerést. A *Berliner Morgenpost* például azt írta, hogy „három perccel a sajtótájékoztató tervezett befejezése előtt Schabowski, újságírói kérdésre válaszolva, mintegy véletlenül jelentette be a szenzációt: „Az NDK megnyitja polgárai előtt a nyugati határt.”²²² Hogy a nyugatnémet televízióknak talán szerepe lehetett abban, hogy az emberek kimentek „tesztelni” a határt, azt megint nem említette senki. Ugyanaz a *Berliner Morgenpost* riporter még egy nappal később is azt hitte, hogy a nyugatnémet televízió mindössze annyit ért el: Berlin „téma lett” az egész világon; szerepét a Fal ledöntésének előkészítésében ez a cikk sem említi.²²³

A nyugatnémet tévécsatornák gyakran kapcsolak előben a helyszínre 1989. november 10-i különkiadásaikban. A *Tagesschau*, amely 9-én még sajátos stílusjegyet produkált, 1989. november 10-ére megtalálta a megfelelő hangot. „Nyitott határok”, hirdette a sárga főcím, és a mosolygó hírolvasó a Brandenburgi kapun ünneplőket mutató háttér előtt ismertette a legújabb fejleményeket. Lelkes és részletes beszámolókat adott a fal megnyitása után emigrálókról vagy rövid látogatásra érkezőkről. De arról, hogy egy nappal korábban mindez hogyan kezdődött, nem esett szó.

Váratlan, kirobbanó csodáról beszéltek, hőökről – a média szerepéről viszont nem. Arról értekeztek, hogy emberek egyre növekvő számban mennek át az átkelőhelyeken, eleinte még államilag kibocsátott személyigazolvánnyal, majd minden papír nélkül. A hangsúly a „hétköznapi” emberekre került, öle-

lésre, mosolyra, könnyekre. A politikusok csak akkor kaptak némi figyelmet, ha a már kibontakozott eseményeket kommentálták. Walter Momper kijelentése, hogy a német emberek a legboldogabbak, a középpontba került, kétszer is leadták. Egy nappal korábbi jóslata viszont: „Minden holnap kezdődik” már is kikopott az emlékezetből. 1989. november 10-én Willy Brandt – aki a berlini falhoz kötődő minden emléket megtejesztett azzal, hogy 1961-ben, a fal építésekor Nyugat-Berlin polgármestere volt – kijelentette, hogy hite szerint „embereket szögesdróttal és halálsávval szétválasztani ellentmond a történelem menetének”. Azt nem részletezte ő sem, egy nappal előbb miként „dőlt le” a berlini fal.

Az emelkedett nyelvezet az elnyomás és felszabadítás egyszerű és könnyen alkalmazható szimbólumaival dolgozott. A híryanagyokból eltűnt az előző nap minden sutasága, zavara, bizonytalansága. Véletlen, félreértés, sőt „kudarc” – ez nem fért volna a nagyszabású narratívába, tehát kimaradt. Az eseményt nem a maga kontextusában, egy reformfolyamat részeként, hanem elszigetelten vizsgálták. A *Tagesschau* nem emlékeztette a nézőket, hogy Kelet-Németország már egy ideje új utazási rendelet bevezetését tervezi, nem esett szó arról sem, hogy ez a rendelet hogyan illeszkedik Kelet-Németország megújulással kapcsolatos tágabb terveibe.²²⁴ A tényeket, folyamatokat és ellentmondásokat félretolták, hogy hangsúlyt kapjon a történelmi „esemény”. A kevés kivétel egyike Richard von Weizsäcker felszólalása volt, aki „megfontoltságra és felelős viselkedésre” intett mindenkit. Mindkét oldalt arra emlékeztette, hogy lépésről lépésre kell eljutni a szabadsághoz. Ám még ő is alkalmazta a szimbolikus nyelvezetet, amikor azt mondta, „a szabadságot nem lehet befalazni”. A másik óvatos állásfoglalás Helmut Kohl kancellártól származott, aki a schönebergi városháza előtti beszédében „nyugalmat” és „önuralmat” emlegetett. Hogy a nyugatnémet közönség véleménye messze nem volt egységes, azt jól mutatta, hogy a kereszténydemokrata Kohl beszéde alatt jócskán hallatszott az ellenzék soraiból fütty és pfújolás.

A *Tagesshemen* is a *Tagesschau* szókészletét alkalmazta. A Nyugat-Berlinbe látogatókkal készült interjúkra összpontosított. A nap szava a „Wahnsinn!” (Örület! Döbbenet!) lett, ezt minden interjúban elismételték. A *Tagesshemen*

mutatta a Fal leomlását ünneplő, a fal részeit kalapáccsal püfölő tömegeket. Az eseményt azzal harangozták be, hogy „az emberek” legyőzték az őket három évtizeden át elválasztó akadályt.

A tévémondó Hans Joachim Friedrichs háttérképként a Brandenburgi kaput, a falon és a fal körül gyülekező tömeget használta. A *Tagesshemen* beszámolt arról is, hogy reggelre a kapu keleti oldalán határőrcsapatok helyreállították a rendet. Miközben a nyugati oldalon még tömegek ünnepeltek, a keleti oldalon barátságos, de határozott örök emlékeztettek mindenkit az újonnan szerzett utazási szabadság korlátaira. A ZDF esti hírműsora, a *Heute* szintén a Brandenburgi kaput mutatta háttérnek. A hírolvasó Volker Jellaffe a Brandenburgi kaput megszálló euforikus tömeget ábrázoló kép előtt beszélt.

Miközben a Brandenburgi kapu olyan elvont fogalmak központi szimbóluma lett, mint a „kettéosztottság” vagy „szabadság”, a híryanagy az esemény földhözragadtabb részleteire is fókuszált. A televízió és az írott sajtó is kiemelte, hogy a legtöbben rövid látogatásra mentek át Nyugat-Berlinbe, vásárlási céllal. Üdvözlésül ugyanis minden keletnémet száz márkát kapott, amit a látogatóközpontokban vagy a kijelölt bankokban vehettek át. Miután hozzájutottak ehhez a szerény összeghez, első útjuk gyakran a Kurfürstendamm (Ku'damm) üzleteibe vezetett, ahol nem győzték csodálni a választékot. Akadt, aki apró ajándékokra költötte a kevéske pénzt, mások eltették, mert ki tudja, mit hoz a jövő. Míg a Brandenburgi kapura összpontosító adások a Kelet és Nyugat közösen megélt, ünnepi tapasztalatára hagyatkoztak, a rövid bevásárlóutakról szóló riportok a különbséget jelezték: mind a kommunizmus és a kapitalizmus, mind a kelet- és nyugatnémetek között.

A Brandenburgi kapu és a Ku'damm lett a két legfontosabb, szimbolikus helyszín, reprezentálva a berlini fal bukásának két legfontosabb üzenetét: „vége a német kettéosztottságnak”, „a kommunizmus gazdaságának általános veresége”. A kettő azonban rögtön ellentmondásba is került egymással: a közös öröm afölött, hogy a Brandenburgi kapunál egy csodálatos éjszakára lanyhult az ellenőrzés, nem párosult hasonlóan közös tapasztalattal a Ku'dammon. Itt a gazdasági egyenlőtlenség strukturálta a tapasztalatot, és erősebb kettéosztottságot fedett fel Kelet és Nyugat között, mint amit bármely betonfal okoz-

hat. A nyugatnémet újságok gyakran egy és ugyanazon oldalon hozták le az ellentmondó képeket. A *Bild Zeitung* például 1989. november 15-én egymás mellé tette a csellista Mstislav Rostropovichnak a berlini falnál rögtönzött előadásáról készült fotót és egy cikket, amely arról szólt, hogy a szerény összegért is hosszan sorban állnak a keletnémetek. De még a bevásárlásokról szóló történetek is elkaptak foszlányokat a felemelő „eseményből”. Például négy nappal a berlini fal leomlása után érkezett a hír az első „Nyitott Fal-kisbaba” születéséről.²²⁵ A keletnémet kisbaba váratlanul született meg egy nyugat-berlini juharfa alatt, miután a szülei körülnéztek a Ku'dammon.

Két szimbolikus tárgy testesítette meg a legjobban a kommunizmus bukásának gazdasági üzenetét: a „kapitalista” banán és a „kommunista” Trabant, becenevén „Trabi” (5.6. ábra).²²⁶ Ez a két, természetében igen különböző tárgy úgy állt ellentétben egymással, hogy közben ellensúlyozták egymást: a Nyugaton hozzáférhető, Keleten gyakorlatilag elérhetetlen banán a nyugati bősé-

5.6. Günther Fielmann vállalkozó banánt oszt a keletnémet látogatóknak 1989. november 15-én.
Ullstein Bild/The Granger Collection, New York

get jelképezte, a Trabi egyszerű vonalaival és a hosszú várólistákkal a központilag szabályozott gazdaságot és korlátozott hozzáférést a javakhoz. Miközben a Brandenburgi kapu és a Ku'damm lettek a szimbolikus helyszínek, a banán és a Trabant a szimbolikus tárgyak, a médiában Willy Brandt töltötte be a szimbolikus személy szerepét. Szimbolikus erejét növelte Ted Kennedy látogatása, amely felidézte John F. Kennedy 1961-es berlini látogatásának híres képanyagát, amelyen ugyancsak szerepelt Willy Brandt.

Tíz lelkes nap után, nagyjából 1989. november 19-étől a nyugatnémet sajtó kezdett arra fókuszálni, hogyan tér vissza az élet a hétköznapiakba. Az újságírói nyelv is visszaállt a megszokott objektivitásra, a tényszerű stílusra. A gyakran felmerülő témákhoz tartozott például, hogy hol parkolnak le több ezer keletnémet autót Nyugat-Berlinben, hogyan szabályozhatnák a feketepiacot, hogyan kezdjenek tárgyalásokba Kelet és Nyugat politikusai. Egyetlen témával – az esemény szimbolikus helyszínének, a Brandenburgi kapunak a várva várt megnyitásával – kapcsolatban azonban továbbra is megmaradt az emelkedett tónus.

Újságírók százai táboroztak a kapunál, a világ minden tájáról, hogy készen álljanak a végleges megnyitásra. Valószínűleg a minden újságíró állandó rettegése mozgatta őket: „Mi van, ha nélkülem történik meg?” A félelmet talán az a frusztráció is gerjesztette, hogy sokan máris elmulasztották az első lépést, november 9-én a Fal ledöntésének pillanatait. Ezúttal az újságírók hagyományos médiaeseményre vágytak: a berlini fal előre eltervezett, jól előkészített temetésére.

Nemcsak fizikai jelenlétükkel szorgalmazták a nyitást, de hatalmas főcímekkel és erős képanyaggal is, már a Fal leomlása óta. Gyakran beszámoltak saját magukról is. 1989. november 17-én például a *Bild Zeitung* közölte, hogy a rossz időjárás ellenére mintegy hétszáz nemzetközi újságíró táborozik a kapu körül. A bulvár lap sok amerikai újságírót is megkérdezett: milyen érzés a várakozás?²²⁷ 1989. november 15-én a *Tagesthemen* késő esti híradójában még egy ironikus kommentár is elhangzott, hogy manapság az újságírók csak várakoznak, aztán „riportot készítenek a várakozásról”. Végül, majdnem hat hét várakozás után, 1989. december 22-én, a Brandenburgi kaput megnyitották. Hagyományos médiaesemény volt, Kelet- és Nyugat-Németország közösen szervezte,

5.7. „Berlin legszebb ajándéka. A Brandenburgi kapu a keleti oldalon, tegnap délután, közvetlenül három óra előtt: ezrek várnak a nyitás pillanatára.”
Berliner Morgenpost, December 23, 1989, 3.

rengeteg lehetőséget hagyva a média képviselőinek az áhítatos narrációra (5.7. ábra). A sors iróniája, hogy máig a fal zavaros és váratlan ledöntése számít a berlini fal okozta társadalmi trauma szimbolikus feloldásának – sokkal inkább, mint a berlini fal jól szervezett nemzetközi temetése.

Mind a „helyi” nyugatnémet, mind a „globális” amerikai médiában lélegzetelállító gyorsasággal tömörítették 1989. november 9-ének ellentmondásos fejleményeit egyszerű kifejezésbe („a berlini fal leomlása”, „a berlini fal megnyitása”), a „szabadság” és a „kettéosztottság” rövid narratívájába, és találtak hozzá jellegzetes képsorokat: ünneplő tömeget a Brandenburgi kapunál, vagy a Fal más részein, illetve Nyugat-Berlin más helyszínein. A berlini fal leomlásának történetét megfosztották az esetlegességétől és kezdeti sutaságától. A nyugat-

német televízió valószínűsíthető befolyását háttérbe szorították, hogy hangsúlyozzák a hétköznapi állampolgárok erejét. Hogy a keletnémet vezetés három hete már dolgozott az új utazási rendeleten, nem lett a történet lényeges eleme. Az „esemény” szimbolikus figurákban, tárgyakban és helyszínekben testesült meg. A berlini fal leomlását kiemelték a kontextusából, hogy könnyebben hordozhatóvá tegyék. Az esemény egyszerűsített szókészlete, narratívája, képanyaga készen állt, hogy utazzon az időben, térben és a médiában.

6

Ellen-narráció

Vajon elmesélhető egészen másképpen a berlini fal története? Elvben igen. A keletnémet vezetés az ellen-narráció és a részleges elhallgatás közül választhatott. A berlini fal leomlása esetében a sikeres ellen-narrációhoz szimbólumokban gazdag történetre lett volna szükség, amely a nyugati média mitologizált narratívájával szembeszáll. Hasonlóan a nyugati narratívához, az ellentörténetnek is egyetlen egyszerű mondatba kellett volna sűrítenie az eseményeket, és hozzá tömör narratívát, jellegzetes képsort társítania. Csak így lehetett volna megakadályozni azt, hogy a berlini fal leomlásának mitologizált, emelkedett története utazni kezdjen időben, térben és a médiában.

A másik, talán kevésbé ambiciózus opció, amit részleges elhallgatásnak nevezek, a „hétköznapi” mesélni a „kivételes” helyett. Daniel Dayan és Elihu Katz a *Médiaeseményekben* már ír erről a narratív módszerről.

Ugyanazt a nyilvános eseményt egyik országban kezelheti a média eseménynek, a másikban hírnek. Így ugyanannak a dolognak kétféle szövegezése lát napvilágot: a hétköznapi (ha hírnek tartják) és a különleges (ha médiaeseménynek). Ha hírnek kezelünk egy történést, akkor eseményjellegétől fosztjuk meg, tagadjuk az esemény célját, tehát azt, hogy átélhető legyen. A hír eltávolítja az eseményt. Hidegen vizsgálja ideológiai tartalmát, a nézőtől megtagadja a lehetőséget, hogy „sodródjon” a történetekkel.²²⁸

A politikai vezetés befolyása alatt működő keletnémet média a részletek elhallgatását „választotta”, meg sem kísérelte, hogy ellen-narratívát alkosson. 1989. november 9-ét a keletnémet média mindössze a hosszú politikai reformfolya-

mat egyetlen adminisztratív lépéseként ábrázolta. Az újságírók kerültek az antifasiszta narratívát, amely a nacionalizmus és az újraegyesítés veszélyeire hívta volna fel a figyelmet a német kontextusban.²²⁹ Ahelyett, hogy újjáélesztették volna az „antifasiszta védősánc” mitikus narratíváját, a tényszerű, objektív riport stílusát alkalmazták, ami a mitikus nyugati narratívával szemben eleve vesztségre volt ítélve. Bizonyos szempontból a narratíva gyengesége a narrátor gyengeségét tükrözte.

1989. november 9-én Günter Pötschke, a keletnémet ADN Hírügynökség igazgatója televízió követte a Schabowski-konferenciát. Az első reakciója: „Azt hittem, rosszul látok, rosszul hallok!”²³⁰ Mielőtt felhívhatott volna bárkit is, már csörgött a telefonja. A kormányzóvivő keregte, aki hozzá hasonlóan alig bírt megszólalni a döbbenettől. Együtt döntöttek úgy, hogy a törvény eredeti hatálybalépésének napja helyett elfogadják Schabowski „értelmezését”, az azonnali hatálybalépést.²³¹ Este hét óra négy perckor, mindössze négy perccel Schabowski konferenciája után, az ADN minden keletnémet ügyfelének kiadta a maga sajtónyilatkozatát, amit az eredeti terv szerint csak másnap bocsátott volna ki. Így, ahelyett, hogy javították volna Schabowski tévedését, a teljes keletnémet média az utazási rendelkezés azonnali hatályát kommunikálta.

Kelet-Németország legfontosabb esti hírműsora, az *Aktuelle Kamera* hét óra harminckor, fél órával a Schabowski-tájékoztató után kezdődött. Az első hír a decemberben összehívandó pártkongresszusról szólt. Az utazási rendelkezések változása a második helyre szorult, a főcím „Utazás: a Minisztertanács új rendelete” volt. A tévébemondó egy terjedelmes részletet olvasott fel a rendelet nehezen érthető, jogásznyelven írt szövegéből. A keletnémet média hagyományainak megfelelően az *Aktuelle Kamera* bemutatta, de nem értelmezte a felmerülő híreket. A Schabowski-konferenciával kapcsolatos bejátszás kihagyta Schabowski beszédének az új utazási rendelettel kapcsolatos részét, helyette az új választási törvényről szóló monoton elemzését vágta be. Aztán a bemondó gyorsan áttért a következő hírre. Az esti műsor legvégén, úgy a huszonnyolcadik percben, az *Aktuelle Kamera* végül visszatért az új utazási rendelet témájához, hosszan idézett a sajtótájékoztató anyagából. Leadta az utolsó kérdést, „Schabowski úr, milyen jövőt jósol a berlini falnak?”, majd Schabowski válaszát:

(Hm)... Hogy mi lesz a berlini fallal? Az utazással kapcsolatos változásokat már ismertettem. (hm) Az átkelés kérdése... a mi oldalunkról... még nem világos, különösképpen nem, ami... (hm)... az NDK megerősített határát illeti... (hm)... mi mindig is mondtuk, hogy több tényezőt (hm) kell figyelembe vennünk. A kérdéseket a maguk bonyolultságában kell vizsgálnunk, ahogy Krenz elvtárs a beszédében sorra vette – tekintettel az NDK és az NSZK viszonyára – annak fényében, hogy (hm) biztosítsuk a békés átmenetet az új kezdeményezések közepette. És (hm) ami bizonyos, hogy az e kérdésekről folytatott vitát pozitívan befolyásolná, ha az NSZK és a NATO is úgy viszonyulna a leszerelés kérdéséhez, mint az NDK és a többi szocialista ország, azaz elfogadnának és végrehajtanának leszerelési rendelkezéseket. Köszönöm szépen.²³²

Az elhangzott részlet után a nézők magukra maradtak. A csatorna nem elemezte „az NDK megerősített határával” kapcsolatos változásokat; az *Aktuelle Kamera* áttért az időjárásra, majd szokás szerint nyolc órakor véget ért.

Az 1989. november 9-én este hét óra négy perckor kiadott sajtónyilatkozata és 1989. november 10. hajnali két óra hat perc között az ADN keletnémet hírügynökség hallgatásba burkolózott. Egyetlen rövid, kiegészítő hírt adott ki este tíz óra ötvenötör, amelyben részletezte, az állampolgárok mely hivatalokhoz folyamodhatnak vízumért.²³³ A háttérben az állhatott, hogy a politikai vezetés folyamatosan ülésezett, így az ADN este tízig semmilyen hivatalos útmutatást vagy utasítást nem kapott, tíz órakor pedig azt tanácsolták neki, inkább hallgasson.

A keletnémet televízió önmagához képest így is „forradalmian” viselkedett: este tíz óra felé közeledve *kétszer* is megszakította az adást, hogy az ADN közleményét beolvassa a megzavarodott nézőknek. A tényszerű információ azonban olyan kurta volt és olyan későn jött, hogy eddigre már esélye sem volt a nyugati média erős, mitikus *sztorijával* szemben. Végül, november 10-én, hajnali két óra hat perckor az ADN szerkesztői, akik még mindig nem kaptak világos útmutatást a politikai vezetőktől, rövid közleményt adtak ki, amely mintapéldánya lehetne az elhallgatott részletekkel dolgozó, minimalista narrációnak:

Számos NDK állampolgár kelt át a határon [Nyugat-]Berlinbe az utazási rendelet ma esti kihirdetése után, és pusztán a személyigazolványukat kellett bemutatniuk a határőröknek. A többség jelezte, hogy néhány óra múlva visszatér. Nyugat-Berlin polgárai szintén rövid látogatásokat tettek az NDK-ba.²³⁴

1989. november 10-én az *Aktuelle Kamera* hírműsor rögtön az adás kezdetekor bejelentette: „több tízezer ember élt az új utazási rendelettel”, hozzá a határnál álldogáló Trabantok hosszú sorát mutatta. A tévébemondó mögötti főcím-ben ez állt: „Neue Reiseregung” (új utazási rendelet). Az esti hírekben ezúttal hosszú bejelentést tett a belügyminiszter, az új törvény logisztikai részleteit ismertetve. Rövid filmbejátszásokkal illusztrálták, milyen összehangoltan és barátságosan dolgoznak a határőrök a különböző átkelőpontoknál. Az egyik bejátszásban keletnémet utazók virággal köszöntötték a határőröket. A rövid interjúkból az is kiderült, hogy a keletnémetek mindössze villámlátogatásra mentek Nyugat-Berlinbe, aztán gyorsan visszatértek a hazájukba. Nemzetközi reakciók is elhangzottak az „új utazási törvénnyel” kapcsolatban, közöttük a nyugatnémet elnöké. A híradó vége felé a bemondó visszakanyarodott a „nap híréhez”, nevezetesen az „új utazási rendelet”-hez, a vonatkozó riport pedig a vízumot kiadó hivatalokról szólt. A műsor legvégére illesztett bejátszás pedig a Brandenburgi kapunál aznap délután kettő tájt gyülekező tömeget mutatta: főleg fiatalokat, akik „változatos beszélgetésbe” bonyolódtak az örökökkel. A riport a barátságos beszélgetésre fókuszált. Egy másik bejátszás, amelyet ugyanaz a riportert készített, de délután hat órakor rögzítettek, a nyugatnémet fiatalokat mutatta, szintén a Brandenburgi kapunál. A riportert a tömeg alkoholfogyasztását taglalta, és azt, hogy kalapáccsal rongálják a falat. A délután kettő és hat között eltelt négy órában a riportert hangneme jelentősen megváltozott: az utóbbi jelenetet már nem dialógusnak értelmezte. A tömeg direkt elítélése azonban ellentmondásos lett volna, a riportban inkább egyensúlyra igyekeztek törekedni, hogy se pozitív, se nyíltan bíráló hang ne bukkanjon fel. Ezek az óvatos záró beszámolókon kívül az egész esti hírműsorban egyetlenegyszer sem került elő többé a fal témája.²³⁵

A párt központi lapjának, a *Neues Deutschland*-nak a beszámolója szintén összefoglalható néhány rövid bekezdésben. 1989. november 10-én, az eseményt követő napon, a *Neues Deutschland* az „új utazási rendelet” keretébe foglalta a történeteket. A címlapon mindössze a rendelet hivatalos sajtóanyaga állt, a következő címmel: „Az NDK kormányának szóvivője az új utazási rendeletről”. A közleményt egyetlen mondat vezette be, a szóvivő közölte, hogy a rendelet azonnal hatályba lép, és érvényes mindaddig, amíg az új utazási törvénycsomagot el nem fogadják.

A szerkesztők lehetőségeit persze szűkítette, hogy az esemény az előző nap végén bontakozott csak ki. Ám egy nappal később, 1989. november 11-én, amikor számtalan látványos fotó állt volna rendelkezésre, a *Neues Deutschland* még mindig csak a belügyminiszteri közlemény írott változatát hozta a címlapon. Mellette a fotón egy határátkelőn éppen átjutó Trabant és a felirat: „Nagy a forgalom az átkelőpontoknál.” Az újság belsejében a vonatkozó cikkek részletezték, milyen gyorsan és bürokráciamentesen lehetett vízumhoz jutni.

Hétfőn, november 13-án, a vasárnapi szünet után, a *Neues Deutschland* címlapon hozott egy cikket, „Százazrek éltek az NDK-ban az új utazási rendelettel” címmel.²³⁶ A csatolt fotón Kelet- és Nyugat-Berlin polgármeistere találkozik éppen. Négy nappal az esemény után még mindig sehol egy emblemikus fotó a Fal leomlásáról a párt legfontosabb lapjának címlapján. 1989. november 14-én rövid vezércikk (egy ADN sajtóközlemény) utalt a történelmi eseményre, a címe: „Majdnem egymillió NDK-polgár utazott az NSZK-ba”.²³⁷ 1989. november 15-én a *Neues Deutschland* készen állt rá, hogy új téma után nézzen.

A keletnémet napilap, a *Berliner Zeitung* hasonlóan minimalista stílusban számolt be az eseményről. 1989. november 10-én csak a hivatalos sajtóközleményt hozta a címlapján, mellette apró, dőltbetűs részt szentelt az utazáshoz szükséges dokumentumoknak: vízum és útlevelel az ideiglenes ott tartózkodáshoz, személyigazolvány a végleges távozáshoz. Egy nappal később a *Berliner Zeitung* a határnyitást a következő címen kommentálta: „NDK polgárok százazrei indultak turistaútra Nyugat-Berlinbe”. Az alcím: „Emlékeztet nap – A többség visszajön – A bizalom növekszik” (6. 1-es ábra). Az újság vonatkozó cikkei arról értekeznek, milyen rövid időre szólnak a látogatások, és milyen

6.1. „NDK-polgárok százezrei indultak turistaútra Nyugat-Berlinbe”

– a Berliner Zeitung címlapja 1989. november 11-én.

bürokráciamentesen végbevihetők. Az egyik cikk tömören összefoglalja a hírnagyot: „Múlt csütörtök este óta az NDK állampolgárok átkelhetnek Nyugat-Berlinbe, minden bürokratikus akadály nélkül kiadott vízummal vagy perséttel a személyi igazolványukban.”²³⁸

1989. november 13-án, a *Berliner Zeitung* vezércikke „Lebontják a berlini falat?” címmel nyugatnémet neonácik őrjöngéséről számolt be a Brandenburgi kapunál.²³⁹ November 15-én a vezércikk „Majdnem hatmillió vízumot adtak ki 1989. november 9. óta” címmel jelent meg.²⁴⁰ 1989. november 16-ára, mint a *Neues Deutschland* oldalairól, a *Berliner Zeitung* címlapjáról is eltűnt az „új utazási rendelet”.

Az új utazási rendelet története tehát mindössze egy hétig élt a keletnémet médiában, de később rövid időre újjáéledt a Brandenburgi kapu megnyitása kapcsán. És most először, a keletnémet újságírók is emelkedett hangnemben kezdtek beszélni a határnyitásról, nyugatnémet kollégáikhoz hasonlóan. Képsoraik is alkalmazkodtak a Nyugathoz, hozták a Brandenburgi kapu és a körülötte ünneplő tömegek számos fotóját. A főcímek lelkesen számoltak be a történelmi napról, hangsúlyozva, hogy a jól tervezett „esemény” Kelet és Nyugat közös szervezésének eredménye volt (6. 2-es ábra).

A keletnémet vezetés és média perspektívájából 1989. november 9-e csak az új utazási rendelet bevezetésének dátuma, nem esemény, amit a Nyugat tévesen mégis eseményszámba vett. Ugyanakkor 1989. december 22-én a Brandenburgi kapu megnyitása „esemény”-nek számított *mindkét oldalon* (6. 3-as ábra). A Brandenburgi kapu megnyitása jól szervezett és általánosan elfogadott ünnepélyes médiaesemény volt, valahogy mégsem ágyazódott be a nemzetközi emlékezetbe. Talán túlságosan is szervezett volt, vagy túl hivatalos: hiányzott belőle a meglepetés és a varázslat. A politikai színtér szereplői irányították, nem lehetett az egyéni vagy kollektív bátorság sikertörténetének feltüntetni. Az esemény nem szolgált újabb látványelemekkel sem, csak ráerősített a Brandenburgi kapu eleve erős szimbolikus szerepére. A berlini fal jól szervezett temetésének idején már más események foglalkoztatták az újságírókat és a közönséget. A forradalom Romániában, a bulgáriai tüntetések, vagy Helmut Kohlnak a közelgő német egyesítésre utaló, történelmi jelentőségű látogatása a keletné-

6.2. „A Brandenburgi kapu nyitva áll – szimbóluma lett az Európa közepén végbemenő komoly változásoknak. Péntek estére jutottunk el idáig. A Brandenburgi kapun mostantól mindkét irányba áthaladhatnak a látogatók. Hans Modrow, Helmut Kohl, Erhard Krack és Walter Momper együtt érte el mindezt” – ez áll a *Neues Deutschland* címlapján, 1989. december 23–24-én.

6.3. Helmut Kohl nyugatnémet kancellár (a mikrofonnál) és Hans Modrow keletnémet miniszterelnök együtt nyitják meg az átkelőhelyet a Brandenburgi kapunál, 1989. december 22-én. Bundesarchiv, 00000928. Fotó: Klaus Lehnartz

met Drezdában. Talán mindez segít megmagyarázni, hogy végül az esetleges 1989. november 9-e miért árnyékolhatta be a tökéletesen eltervezett 1989. december 22-ét.

A szovjet médiavisszhang figyelemre méltó hasonlóságot mutatott a keletnémettel. 1989 sorsdöntő évének novemberében és decemberében a *Pravda*, a párt központi lapja, minden második számában közölt valamilyen hírt Kelet-Németországról. 1989-ben a *Pravda* minden nap megjelent, még vasárnap is, és a nyomda megközelítőleg tízmillió példányban hozta ki. Októberben hatról nyolcra emelték az oldalak számát. A keletnémet drámának talán illett volna kellő visszhangot kapnia a központi szovjet lapban, de nem így történt. A Kelet-Németországgal foglalkozó kurta cikkek a lap hátsó traktusába kerültek, a 4-5-6-7. oldalra. A szovjet pártvezetés nyilvánvalóan nem akart büszkélkedni egyik szocialista szövetségének fokozódó válsághelyzetével.

Összesen háromszor fordult elő, hogy a keletnémet helyzetről szóló hír mégis a címdalra landolt: 1989. november 2-án cikket szenteltek Egon Krenz és Mihail Gorbacsov találkozásának. November 15-én „üzenetben üdvözltek” az új keletnémet miniszterelnököt, Hans Modrowt. December 5-én pedig a *Pravda* beszámolt Gorbacsov és Modrow megbeszéléséről. Ám a nyomtaték mindhárom esetben a Szovjetunió szerepére került, nem a keletnémet eseményekre. A cikkek arra is utaltak, hogy a történések alakulását nem az emberek tömegei befolyásolják, hanem a magas rangú politikusok. Az 1989-es keletnémet forradalom vizuális megjelenítése még minimalistábbnak mondható. 1989 novemberének és decemberének két viharos hónapjában a *Pravda* mindössze két képet tartott közlésre érdemesnek Kelet-Németországgal kapcsolatban. Az első november 2-án jelent meg és Egon Krenzt (az új keletnémet pártvezetőt) mutatta, a Gorbacsoval közös sajtótájékoztatón. Ez volt az egyetlen NDK-val kapcsolatos fotó, amely 1989 november–decemberében a *Pravda* címlapjára kerülhetett. A második fotó a hatodik oldalon jelent meg, 1989. november 20-án, rajta az NDK új miniszterelnöke, Hans Modrow. A cikkben, amelyet illusztrált, Modrow pályáját, a miniszterelnöki székig vezető útját ecsetelték.

Ami az 1989. november 9-i sajtóviasshangot illeti (a berlini fal leomlását), a *Pravda* ennek a „nem-eseménynek” három rövid cikket szentelt a hatodik oldalon, november 11-én. Az első a párt Központi Bizottságának ülését taglalta. A második cikk két rövid bekezdésben közölte, hogy Helmut Kohl nyugatnémet kancellárnak meg kellett szakítania lengyelországi látogatását a német-német határon uralkodó „drámai helyzet” miatt. A harmadik cikket „Átvágták a gordiuszi csomót” címmel az első cikk alá tördelték, szerzője a *Pravda* berlini tudósítója volt. A cikk mindössze háromszáz szóban fejtette ki, hogy a keletnémet Minisztertanács döntésének köszönhetően a keletnémet állampolgárok akár rövid látogatás, akár emigráció céljából átkelhetnek a határon Nyugat-Németország vagy Nyugat-Berlin felé. A cikk hangsúlyozza, hogy a rendelet a parlament által elfogadandó új törvény hatályba lépéséig van érvényben. A cikkíró szerint számos keletnémet élt a lehetőséggel, és látogatott el Nyugat-Németországba, ki a saját autóján, ki tömegközlekedéssel. A legtöbbben néhány óra elteltével vissza is tértek.

A cikk kiemelte, az utazással kapcsolatos döntés a keletnémet vezetés szándékait tükrözi, mégpedig azt, hogy szakítani akarnak az avított, dogmatikus gondolkodással, és megfelelni a két német állam jelentette kihívásoknak. A cikkíró szerint a vezetés attitűdjében bekövetkezett változás oka a Gorbacsov-féle „új gondolkodás”. Az „új gondolkodás” volt Gorbacsov pártpolitikai szlogenje, az elv, amely szerint globális témákat új szemszögből kell megközelíteni. A cikk kiemelte, hogy a korábbi merev gondolkodás komoly veszteségeket okozott Kelet-Németországnak, beleértve a kétszázézer keletnémet polgár kivándorlását. Az emigrációs hullámot a nyugatnémet politikusok és a nyugatnémet média propagandacélokra használták fel. Azzal tehát, hogy most a gordiuszi csomót átvágták, az emigrációs hullám többé nem használható fel Kelet-Németország ellen. A keletnémet sajtóhoz hasonlóan a *Pravda* ezen a ponton szintén utalt Schabowski hírhedt sajtótájékoztatójára és az utolsó újságírói kérdésre – „Mi lesz most a berlini fallal?” – adott zavaros és homályos feleletére.

A határnyitást tehát úgy interpretálták, mintha Kelet-Németország döntése lenne és a pártvezetés megújulási szándékát jelezné. A *Pravda* egyrészt elrejtette a Kelet-Németország politikai viharaira vonatkozó cikkeket (sokadik oldalon és apróbetűvel hozta őket), másrészt bagatellizálta a „berlini fal ledöntésének” jelentőségét (a „berlini fal ledöntése” mint elnevezés persze sohasem jelent meg a *Pravda* oldalain). Az újság azt akarta sugallni, hogy a keletnémet vezetők irányítják az országban a reformfolyamatokat. A vezetés semmiképpen nem lehetett a történelem szemlélője, hát még áldozata.

A keletnémet és a pártkontroll alatt álló szovjet média 1989. november 9-ét úgy tüntette fel, mintha egyetlen momentuma lenne egy komplex és következetesen eltervezett reformfolyamatnak. Az „új utazási rendelet” így lett egy láncolat darabja, nem önálló esemény. Ez az értelmezés sem volt kevésbé pontos, mint a Nyugaté, sőt talán *pontosabb* volt. A keletnémet és a szovjet médiaviasshang ugyanis nem fosztotta meg a határnyitást a tágabb társadalmi, politikai és kulturális kontextustól. Helyette beágyazta a társadalmi tevékenységek és körülmények hálózatába. Ugyanakkor 1989. november 9-ének eseményeit a keletnémet vezetők perspektívájából a közönség kedvezőbb fényben láthatta, és amit más szemszögből esetlegesen vett volna, így tervezettnek és szándékosnak tarthatott.

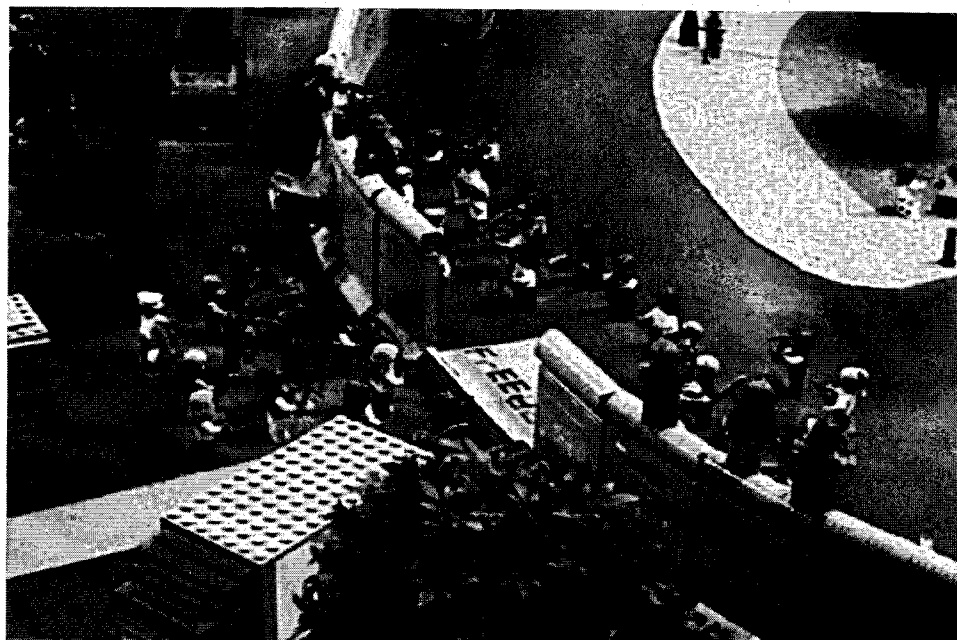
Azért akadt hasonlóság is abban, ahogy Kelet és Nyugat 1989. november 9-ről beszámolt. Különböző okból, de mindkét fél úgy döntött, a kínos Schabowski-konferenciát nem helyezi a tudósítások középpontjába. A nyugatnémet média talán narrációs okokból tett így, hogy a napból egyetlen összefüggő esemény lehessen. A keletnémet és szovjet tudósítók viszont politikai okból cselekedtek hasonlóan – az ő újságírói gyakorlatukban az új utazási rendelet azonnali hatását egyszerűen nem tekinthették egy politikai bizottsági szóvivő hibájából eredőnek. A hasonlóságokon túl a keleti és nyugati narratíva közötti legfontosabb különbség az emlékezetesség szintjében volt. Az objektív és szigorúan tényyszerű keletnémet és szovjet médiavisszhang kevés tápot adott a társadalmi emlékezetnek. A keletnémet és a szovjet média elhallgatásos stratégiája szorványos anyagot kínált a kutatóknak is, ezért viszonylagosan rövid ez a fejezet. Ezzel szemben a nyugati narratíva az egyszerű kifejezésbe sűrített történettel, a rövid narrációval és a jellegzetes képsorokkal nagy visszhangot keltő társadalmi mítoszt hozott létre, amely készárúként hordozható lett időben, térben és a médiában.

7

Újrafeldolgozás (remediáció)

Egy negyedszázad telt el 1989. november 9-e óta. Kelet-Németország és a Szovjetunió eltűnt a világtérképről, a mai társadalmak új, globális konfliktusokkal küzdenek, és a berlini fal csak az emlékezetünkben létezik. Berlin mai látogatói gyakran térnek be a Potsdamer Platzra. A tér története rövid összefoglalója Berlin reményeinek és tragédiájának: a valaha élénk és modern tér a második világháborús bombázások után egyszerre csak ott állt letaroltan és üresen, aztán még ketté is vágta a berlini fal. A német újraegyesítés után űr tátongott a helyén, aztán nemzetközi befektetők és sztárépítésszek kísérleti terepe lett. Mára felhőkarcolók otthona, kereskedelmi és kulturális központ. A Potsdamer Platz alatt, a Sony Center szórakoztatóközpont alsó szintjén található a berlini Legoland Discovery Centre. A Legoland külön helyiséget szentel Berlin történetének, itt a város jellegzetességeinek miniatűr modelljeit állítják ki. Többek között a berlini falét (7.1-es ábra). A Lego-elemekből összerakott modell egyetlen falat ábrázol, körülötte apró figurákból álló tömeg, a kezükben kalapács. A tömeg vegyes: nők és férfiak, szőkék és barnák, változatos öltözetben. Háttérben a Brandenburgi kapu. A Lego-figurák azt kiáltozzák: „Die Mauer muss weg!” (A Falnak vége!), aztán lesik a csodát. Amikor a látogató megnyom egy gombot, a berlini fal, e masszív kolosszus, mely közel három évtizedig kettéválasztotta a német nemzetet, egyszerűen leomlik. Amint ledől, a *Baywatch* sztárja, David Hasselhoff angolul elkezd énekelni: „A szabadságot keresem / hosszú ideje már / a szabadságot keresem / és nem állok meg.”

A jelenetben ott van minden, ami a globális közönség számára emlékeztetéssé tette a berlini fal leomlását. Mindenekelőtt a fal, mely kettéválaszt egy közösséget. A jelenet azt sugallja, vakmerő és erős tömeggel állunk szemben.

7.1. „A berlini fal ledöntése” a berlini Legoland Discovery Centre-ben.

Fotó: Diseri Dóra, 2015

E tömeg váratlanul, a pillanat tört része alatt mindent megváltoztatott, majd önfeledt ünneplésbe fogott. Az alakok túl aprók ahhoz, hogy egyéni vonásokat hordozzanak, ők „az” emberek. Nyilvánvaló, ki az ellenségük: „a” fal. A politikusok, a média és más „zavaró” figurák egyszerűen nincsenek jelen. Csak a Brandenburgi kapuról tudható, hogy Berlinben vagyunk, ettől függetlenül a jelenet szinte bárhol és bármikor játszódhatna a világon.

A jelenet címe egyszerű, könnyen megjegyezhető kifejezés: „a berlini fal ledöntése”. A szabadság rövid narratívája kifejeződik a Hasselhoff-dalban és a falra mázolt graffitiben. Maga a Lego-modell reprodukálja a jellegzetes vizuális megjelenítést: a berlini falat, a tömeget, a Brandenburgi kaput. A jelenet egyszerű és könnyen hordozható. A berlini fal sokrétű történetének és 1989 viharos eseményeinek ismerete *nélkül* is érthető a „globális” látogató számára, aki azonnal átérzi a kettéválasztottság legyőzésének eufóriáját. Amikor a Lego-építményre nézünk, jelentős promóciós erőfeszítést látunk, a társadalmi emlékezet láthatóvá tett aktusát, miközben megtapasztalhatjuk a sokszor

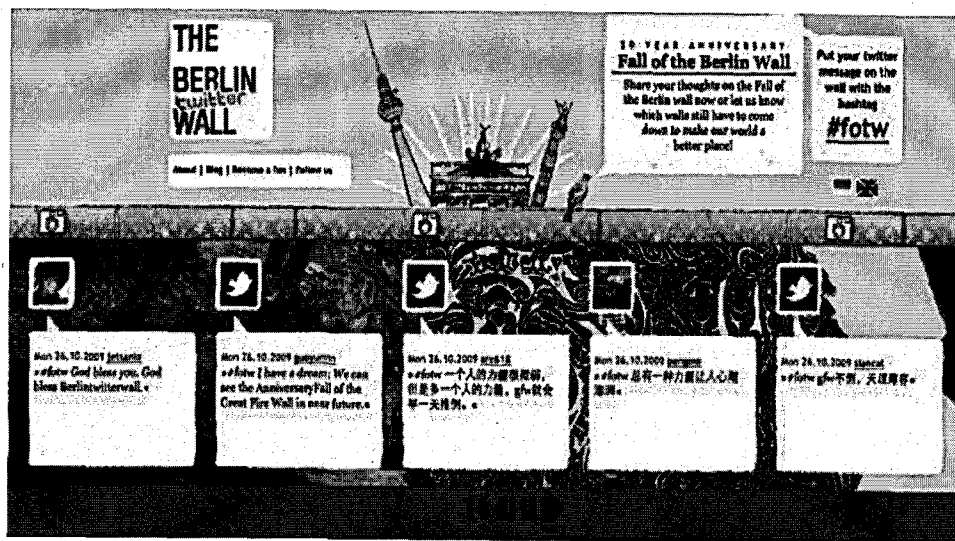
hosszú sorban álló látogatók komoly érdeklődését is, akik várakozni is hajlandók, hogy megnyomhassák a „gombot”.

„A berlini fal ledöntése”-nek Lego-változata látszólag csak játékszer, banális megemlékezés, valójában az esemény globális emlékezetének lényegi megjelenítése.²⁴¹ Közvetíti a berlini fal népszerű üzenetét: a masszív elválasztófalét, amelyet az összefogás egyetlen nap alatt „ledönthetett”. Ez a különlegesen hatásos megjelenítés azonban csak egy a sok példa közül arra, hogy a berlini fal leomlásának univerzális mítosza milyen hatásos módon kelhet át időn, téren, és médiumon. Ebben a fejezetben négy különböző utat mutatok a globális ikonikus esemény továbbélésére: az újrafeldolgozást, az újrajátszást, a birtokbavételt és a megemlékezést.

Újrafeldolgozás: a berlini fal ledöntése mint analógia

Újrafeldolgozás akkor történik, amikor az esemény megnevezése, narratívája vagy vizuális helyszíne részben vagy egészben felidéződik, más, látszólag hasonló eseményekkel összefüggésben. A Fal leomlásának huszadik évfordulóján a nonprofit Kulturprojekte Berlin GmbH a német állam finanszírozásában létrehozta a „berlini Twitter-falat”, ami 2009. október 20-tól november 15-ig működött (7.2-es ábra). A projekt arra bátorította a Twitter mikroblog felhasználóit, hogy „osszák meg gondolataikat a berlini fal leomlásával kapcsolatban, vagy tudassák, hol vannak még ledöntendő falak a világon, hogy egy jobb világban élhessünk”. A beérkező „tweet”-eket egy honlapon tették közzé.

Érdemes a közlemény nyelvezetét alaposan megvizsgálni. Nem azt kéri: „Ünnepeljük együtt a modernkori német történelem kulcsfontosságú eseményét!” Nem. Helyette könnyen hordozható készárut varázsol az eseményből. A projekt felhasználta a „berlini fal leomlása” kifejezést, ugyanakkor elérte, hogy az online emlékmű *minden*, világon ledöntendő falra figyelmeztessen. A közlemény önmagában teret ad az absztrakciónak, ám a Twitter-felhasználók tovább fokozták az üzenet egyetemességét. A berlini Twitter-fal villámgyorsan az elválasztófalak elleni általános tiltakozás felületévé vált, legyenek ezek valóságosak vagy virtuálisak, és létezzenek Mexikótól Izraelen át Indiáig bárhol.

7.2. A „Berlini Twitter-fal” online emlékmű, 2009.

A szervezők azt állítják, 1,4 millió felhasználóhoz jutottak el. A körülbelül 7500 tweetből negyven százalék kínaiul íródott, harmincegy százalék pedig angolul; németül mindössze tizenhárom százalék.²⁴² Sokan követelték a kínai nagy tűzfal „ledöntését”. Egyvalaki Ronald Reagan híres 1987-es beszédére is utalt: „Kérjük, Hu Jintao urat, döntse le a nagy tűzfalat!” A berlini Twitter-fal népszerűsége pedig arra készítette Kínát, hogy mindössze hat nappal később blokkolja ezt az oldalt is, ami sajátos politikai pikantériát kölcsönzött az évfordulós projektnek.

Természetesen nem minden bejegyzés vonatkozott a kínai nagy tűzfalra. Néhány tweet az esemény rövid narratívájára, a szabadságra utalt: „Szabad Facebookot, szabad Google-t, szabad életet!” Mások a szabadság üzenetét juttatták el a társadalmi élet látszólag olyan távol eső területeire, mint az oktatás – „Für bessere Bildungschancen! Die Herkunft darf nicht über die Zukunft entscheiden!” („Egyenlő esélyeket az oktatásban! A társadalmi háttér nem határozhatja meg az ember jövőjét!”) – vagy a klímaváltozás: „Még sok falat kell ledöntenünk! Pl. a cégek tudatlanságát a klímaváltozással és a társadalmi viszályokkal kapcsolatban.”

A Twitter-használók egy része a fal történetéből idézett híressé vált mondatokat: „Senkinek nem áll szándékában Twitter-falat építeni”, utalt valaki

Walter Ulbricht szavaira. Mások felidéztek, hogyan hallottak először a Fal leomlásáról: „emlékszem, hogyan némult el Tom Brokaw, miközben a diákok bontani kezdték a falat, én pedig arra gondoltam, hogy az életemben már nem lesz atomháború”. Megint mások tágabb médiakontextusba helyezték az eseményt: „Kilencéves voltam, amikor leomlott a berlini fal. Ugyanakkor kaptam meg az első rövidhullámú rádiómat. A világ hirtelen kitágult számomra.”

A berlini Twitter-fal jól illusztrálja, hogy a berlini fal leomlásának mítosza hogyan csupaszodik le, és egyben emelkedik a helyi kontextus fölé. A projekt megmutatja, miként használható fel újra egy esemény radikálisan különböző kontextusokban. Az újrafeldolgozás során az esemény megnevezése, narratívája és képi megjelenítése könnyen hordozhatóvá válik, és eljuthat a világ minden csücskébe.²⁴³

Újrajátszás: falbontás Los Angelesből Jeruzsálemen át Berlinig

Amikor megemlékezünk a berlini fal leomlásáról, egy tárgy megsemmisítését idézzük fel. Paradox módon leginkább úgy emlékezhetünk meg tárgyak dekonstrukciójáról, ha újraépítjük őket. Kínos ötletnek tűnhet hamis berlini falakat építeni, majd lebontani, de ez a sajátos „csoda” mégis újra meg újra megtörténik, megtestesítve és újraélesztve a berlini fal ledöntésének mítoszáit. Az új berlini falak építése és bontása indulhat kereskedelmi, politikai vagy történeti céllal: néhány kezdeményezésben többféle motiváció keveredik.

2009-ben egy apró kaliforniai magánmúzeum, a Wende Museum úgy döntött, Los Angelesnek kell egy berlini fal. A Wende Múzeum Justinian Jampol történész gyűjteményéből nőtt ki, és a hidegháború Kelet-Európából és a Szovjetunióból származó tárgyi emlékeinek megőrzését szolgálja. A múzeum honlapja a Berlinton mért távolságával határozza meg az intézményt: „A múzeum Los Angeles-i helyszíne biztosítja a függetlenséget és a szükséges kritikai távolságot Európa kurrens vitáitól, egyben segít megkérdőjelezni a múlttól és a jelenről alkotott prekonceptióinkat.”²⁴⁴ A Wende Múzeum, távol Európától, szokatlan helyszín arra, hogy a berlini fal leomlásának globális emlékezetét megformálja. A huszadik évfordulón a Múzeum mégis nagyszabású „Fal-pro-

jekt”-et indított számos médiafelület és a köztéri művészet segítségével. Figyeljük a címet: nem „*Berlini Fal-projekt*”. A Wende Múzeumot alapító Jampol tudatosan arra törekedett, hogy a berlini fal leomlásának története utazhasson időben, térben és a médiában:

Amikor elindítottuk a *Fal-projektet*, azt mondtuk, figyelem, ez a program nem megemlékezés és nem emlékmű, hanem Los Angelesnek szól: azt teszi láthatóvá, mi történne, ha Los Angelesét osztanák egyszer csak ketté: keleti és nyugati részre.²⁴⁵

A Fal-projekt két részből állt: „Fal a Wilshire bulvár mentén” és „Fal a Wilshire bulváron át”. Az előbbihez az eredeti berlini fal tíz darabját hozták Los Angelesbe, és megalkották belőle a „Berlinen kívüli leghosszabb berlini falat”.²⁴⁶ Ezzel a projekttel a Wende Múzeum lekörözte a washingtoni Newseumot, mely addig a leghosszabb faldarabbal dicsekedhetett. Nagyon kevés maradt meg az eredeti berlini falból, ami tehát rendelkezésre áll, ritka értékes, legyen kiállítva bárhol is a világon. Már a tíz eredeti faldarab Los Angelesbe utaztatása is nehéz logisztikai feladat lehetett, de a múzeum nem érte be ennyivel: meghívott néhány helyben élő művészt, Marie Astrid Gonzalezt, Farrah Karapetiant és Kent Twitchellt, valamint a legendás, Berlinben élő francia „falfestőt”, Thierry Noirt, hogy a tíz darabból négyet dekoráljanak, míg a berlini street artist, Bimer kapta az ötödik falrészletet. A további öt darabot meghagyták eredeti formájában. A Los Angeles-i éppen csak ismertté váló művészek és a már híres, nemzetközi térben dolgozó berlini falművészek csapata az eseményt helyhez kötötté és egyetemessé is tette. A változó és változatlan szegmensek egyszerre sugalltak folyamatosságot és megújulást (7.3-as ábra).

A Wende Múzeum megemlékezésének másik formája a „Fal a Wilshire bulváron át”: a háromórás esemény során a 25 méteres „hamis”, stilizált elválasztó sorompót rituálisan lebontja a hatalmas ünneplő tömeg. A fal a forgalmas sugárutat 2009. november 8-án egy egész napra lezárta, majd éjfélkor látványosan ledöntötték. A résztvevők közül néhányan hazarohantak a műfal darabjaival, azaz olyan fokon váltak a mítosz részeseivé, ahogyan azt a szerve-

7.3. „Fal a Wilshire bulvár mentén”: a berlini fal tíz darabja Los Angelesben.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2014

zők nem is képelték, tehát meg sem akadályozhatták. A német televízió élőben követte az eseményt. A nemzetközi sajtó a világ legkülönbözőbb csücskeiben taglalta a hírt, Észtországtól Costa Ricán át Malajziáig, a remény egyszerű és univerzális üzenetét közvetítve.

Két ismert „wallartist” (falművész), Shepard Fairey és Thierry Noir is növelte az esemény hírértékét. Fairey hamis falra festett képei az izraeli elválasztófalat vonták párhuzamba a berlinivel, míg Noir munkája a Mexikó és az USA közötti kerítést/falat idézte. Még az esemény előtt a *Los Angeles Times*-nak adott interjúban Fairey kifejtette, hogy a „festménye háború- és bezártságellenes” lesz, míg Noir közölte: az ő mondanivalója az, hogy „egyetlen fal sem állhat örökké”.²⁴⁷ A Wende Múzeum projektje így az évfordulós ünnepséget nemzetközi keretbe helyezte, és univerzális jelentését („a kettéosztottság vége”, „nincs szükség falakra”) hangsúlyozta. A Fal-projekt az egység és szabadság üzenetére összpontosított és háttérbe szorította az összetett kelet-európai történelmi kontextust.

Los Angeleshez hasonlóan Berlin is a fal rekonstruálásával és ledöntésével ünnepelte a huszadik évfordulót. Az eredeti falból alig állt valami rendelkezésre, tehát szükség volt egy frissen emelt falra. Majdnem ezer hatalmas dominóval rakták ki az útvonalat másfél kilométer hosszan, a Reichstagufer-től a Brandenburgi kapun át a Potsdamer Platzig. A legtöbb dominót az 1989 után születettek díszítették, köztük ötszáz iskolai osztály tanulói. Politikuskok is aláírásukkal látták el a faldarabokat, többek között a dél-afrikai szabadság-ikon Nelson Mandela, a korábbi nyugatnémet külügyminiszter, Hans-Dietrich Genscher és Mihail Gorbacsov, korábbi szovjet államfő.

A „Mauerreise – a Fal a világban” projekt részeként a Goethe Intézet is küldött díszítésre néhány dominót diákoknak, értelmiségieknek és hét olyan ország művészeinek, ahol még állnak elválasztó falak: Korea, Ciprus, Jemen, Mexikó, Izrael–Palesztina és Kína. Cipruson a görög és török graffitiművészek a határon találkoztak, hogy együtt fessék meg a dominóikat. A Francia Intézet szervezésében „MUR|MURS|MAUER|ECHO” címmel rendezett eseménysorozatban pedig német és francia diákokat hoztak össze, hogy workshop keretében együtt tervezzenek dominókat, az újra megtalált német–francia politikai összhang jegyében.

A dominó-projektet a „Szabadság-fesztivál” zárta Berlinben a fal leomlásának huszadik évfordulóján, 2009. november 9-én, több mint 15 000 résztvevővel.²⁴⁸ Az esemény sűrű programjában szerepelt sok-sok látványosság, többek között a legvégén a dominófal *ledöntése*. Amíg a „dominóelméletet” az USA hidegháborús narratívájában annak kifejezésére szokás használni, hogy a kommunizmus hogyan *terjedt* egyik országról a másikra (ha az egyik ország „el-esik”, a szomszédos országok is dőlnek, mint a dominó), itt a metafora éppen a *kommunizmus* rendszerének bedőlését jelképezte.

A huszonötödik évforduló ünneplésére Berlin megint falat emelt, ezúttal fényinstalláció formájában (7. 4-es ábra). A LICHTGRENZE (fényhatár) projekt keretében több ezer megvilágított, héliummal töltött léggömb jelképezte a berlini falat, és testesítette meg a projekt könnyen hordozható üzenetét: „a falak nélküli világ reményében”. A látogatók végigsétálhattak a fal vonalán vezető úton, és „átérezhették” a kettéválasztás romboló erejét.

A Szabadság-fesztivál programja

Este 7:00 óra: A Berlieni Állami Zenekar koncertje Daniel Barenboim vezényletével (Wagner, Schönberg, Beethoven és Goldmann művei)

Este 7:30: Nemzetközi politikusok és egykori NDK-s polgárjogi aktivisták vonulnak át a Brandenburgi kapun, majd mondanak beszédeket

Este 7:45– 8:30

Ledől az első dominó

A Brandenburgi kapunál játszik Jon Bon Jovi

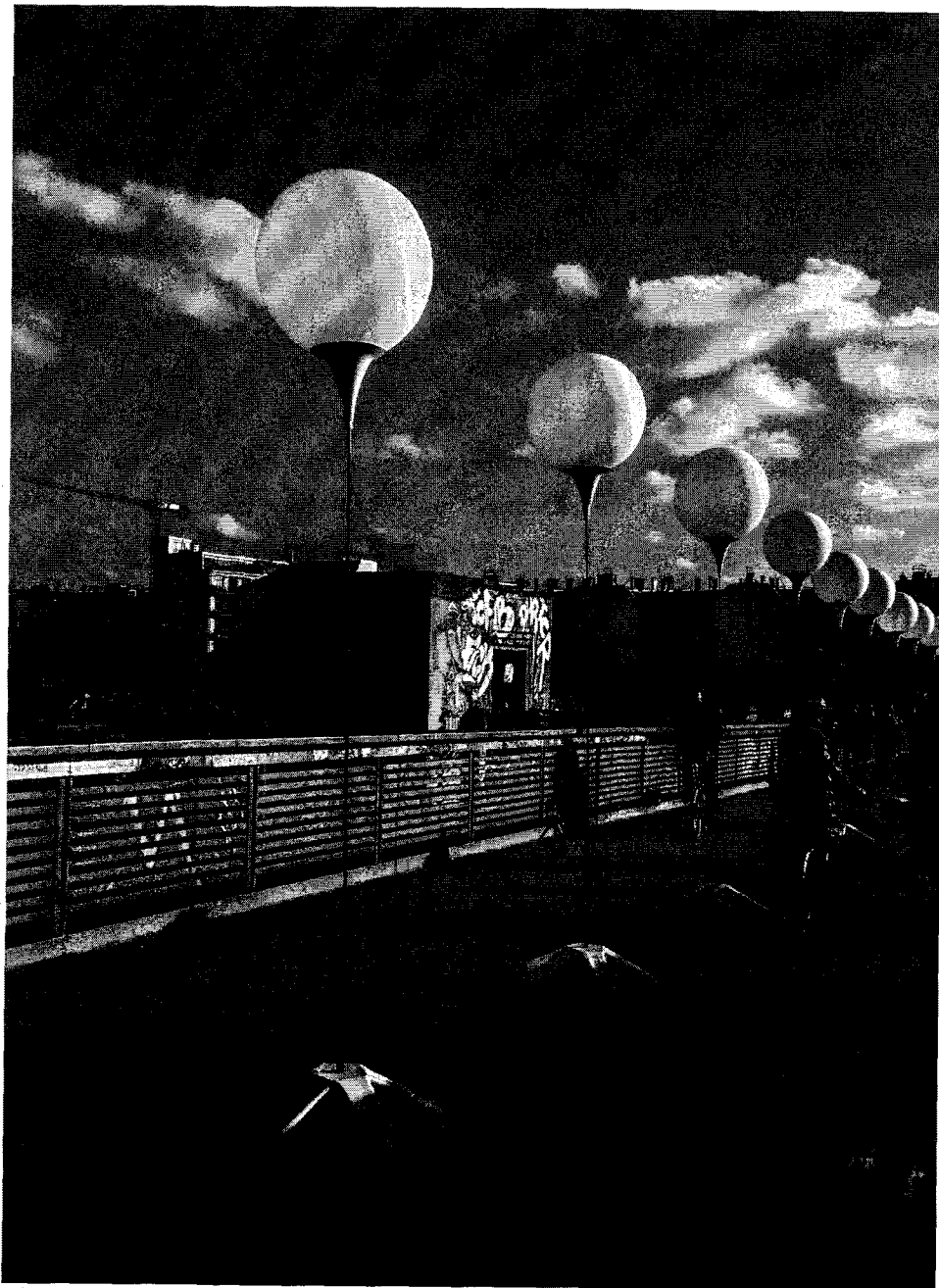
Beszélgetés Mihail Gorbacsoval és a korábbi német külügyminiszterrel, Hans-Dietrich Genscherrel

Este 8:30: Ledől az utolsó dominó, és tűzijáték kezdődik a Brandenburgi kapu fölött

Minden léggömbnek volt egy patrónusa. A patrónusok a német társadalom legkülönbözőbb rétegeiből érkeztek, akadtak köztük lelkészek, alkalmazottak, iskolások, alapítványok képviselői vagy egyszerűen olyanok, akik a fal felállításának napján születtek. Minden patrónus mellékelte a maga léggömbjéhez egy üzenetet. Az üzenetek nagy része a remény, szabadság és felszabadulás nemzetközi narratívájába helyezte a berlini fal ledöntésének történetét. A különböző egyházi közösségek képviselőiben például ezt írta valaki:

A csodák adják az emberi történelem szépségének legjavát. Ilyen csoda a berlini fal ledöntése is. Ezért nem örültség még többet remélni: az Izrael és Palesztina közötti, vagy az Európát körülvevő falak leomlását.
(Jürgen Kaiser)

Azt kívánom, hogy az elkövetkező huszonöt évben még több fal omoljon le az emberek fejében. Milyen szép is lenne egy homofóbia nélküli világ!
(Astrid Kuhna)

7.4. Néhány léggömb a berlini fal leomlásának huszonötödik évfordulójára létrehozott LICHTGRENZE projektből.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2014

Belfášt, Nicosia, Jeruzsálem, Moszta, Mitrovica, figyelem! A városok és országok erőszakos szétválasztása nem tarthat örökké. Berlin ezt bizonyította be. (Petra Kahlfeldt)²⁴⁹

A megvilágított gömbök, a hozzájuk tartozó történetek és üzenetek lenyűgözték a látogatókat. A gömbök segítségével végigkövethették, merre húzódott a fal, és maguk elé idézhették, milyen elviselhetetlen az élet egy fallal önkényesen kettéválasztott városban. 2014. november 9-én, a fal lebontásának pontos fordulónapján, a Brandenburgi kapunál zajló látványos fesztivál zárta a hétvégi eseménysorozatot. A Staatskapelle Berlin és az Állami Operaház énekkara adta elő az évforduló megünneplésére Beethoven *Kilencedik szimfóniájának* negyedik tételét (az *Örömdát*) Daniel Barenboim vezényletével. Eközben a léggömböket, patrónusaik üzeneteivel együtt fölengedték, hogy a felszabadulást szimbolizálva az égbe tűnjenek. A szervezők arra kérték a résztvevők tömegeit, hogy meséljék el a világnak, amit láttak, és használják a #falofthewall²⁵ vagy a #fotw25 hashtaget a Facebookon, a Twitteren vagy az Instagramon. Minden egyes üzenet megjelent egy honlapon, virtuális léggömbökhöz rögzített „üzenet” formájában. A szervezők elmondása szerint a léggömb-projektet azt kívánták közölni, hogy „a berlini fal ledöntése továbbra is *a remény globális szimbóluma*, hogy eljőhet egy békésebb világ, az igazságtalanság és a diktatúrák legyőzhetők.”²⁵⁰ A tünékeny fényből épített, rekonstruált berlini fal tehát könnyen érthető nyelven „szólt” a helyi és a globális közönséghez egyaránt. A tervezők úgy akarták elmesélni a berlini fal leomlásának történetét, hogy földrajzi és kulturális határon is átíveljen.

Nem mindenki értékelte a hivatalos ceremóniák üzenetét és megvalósításának formáját. Napokkal a huszonötödik évforduló hivatalos ünnepsorozata előtt egy performance art csoport eltüntette Berlin szívéből néhány fehér keresztet, amelyek a berlini fal áldozataira emlékeztek. A *Fehér Keresztek Emlékművét* 1971-ben, a tizedik évfordulón állították az önmagukat Berliner Bürger-Vereinnek nevező csoport tagjai. A csoport keresztet emelt azok emlékére, akiket agyonlőttek a határőrök, mikor át akartak jutni a falon. Eredetileg a keresztet azt a helyet jelezték, ahol meghaltak az áldozatok, de az új-

egyesült Berlinben folyó állandó építkezések miatt az emlékművet többször helyezték.

2014 novemberének elején a fehér keresztet váratlanul eltűntek Berlinből megjelentek Európa kerítésein, ott, ahol menekültek rendszeresen veszítik életüket. Keresztet kerültek a magas határkerítésre Marokkó és a spanyol Melilla között az észak-afrikai parton; e kerítést a Marokkó és az Európai Unió közötti illegális migráció és csempészet megakadályozására állították. Fehér keresztet emeltek a bolgár határon 2014-ben, pontosan huszonöt évvel a berlini fal ledöntése után felhúzott kerítésnél is. A kerítés a Szíriából Törökország felé át menekülők beáradását korlátozza.

A „fehér kereszt” akció szervezője, a Zentrum für Politische Schönheit a következőképpen határozta meg magát: „a politikában emberi nagyságot és szépséget kutató rohamcsapat”. A berlini csoport tagjai performansz-művészek, vezetőjük Philipp Ruch filozófus és színházigazgató. Online közleményükben az állt: „Míg Berlinben léggömbök emelkednek a levegőbe, és nosztalgikus, kábító beszédek hangzanak el, a német civil társadalom a politikai szépséget kereső aktussal bontja le Európa külső falait.” Hozzáadték azt is, hogy „az európai vasfüggönynek is le kell hullania”.²⁵¹ Berlinben, a fehér keresztet helyén eddig egy felirat fogadta a látogatókat: „Itt senki sem gondolkodik.”

A hivatalos Berlini fal emlékmű igazgatója, Alex Klausmeier élesen reagált: „Minden egyes kereszt a fal egy-egy áldozatának állít emléket, megteszt egy sorsot, a menekülésre készítő motivációs rendszert, életet. Akik azt szeretnék elérni, hogy az emberi méltóságot mindenki tartsa tiszteletben – amit saját szívünkben támogatunk –, talán tiszteletben tarthatnák a fal áldozatainak személyes méltóságát.”²⁵² Klausmeier túl radikális lépésnek tartotta, hogy Berlini fal emlékmű darabjait a máshol álló falak elleni tiltakozáshoz használják föl. Nem fogadta el az esemény univerzalizálását, legalábbis nem ilyen módon. Válasza azt mutatja, milyen elkerülhetetlenül ütközik az emlékezés egyetemes és egyetemes formája.

Valódi berlini fal hiányában a kettéosztottság borzalma egyre nehezebben élelhető valóság, különösen az újabb nemzedékek és a nemzetközi nagyközönség számára. A „mű-falak” imitálják a „valóságos” tapasztalást, színpadias le-

7.5. A Westin Grand Berlin előtt az eredeti berlini fal egy darabja; a felirat arra figyelmeztet, hogy „a falat megrongálni tilos”.

Fotó: Diseri Dóra, 2015

bontásuk pedig reményt igyekezik sugallni. Az ilyen projektek lehetőséget adnak az esemény rekonstruálására, miközben Berlin turistalátványosságai még ma is azzal küzdenek, hogyan is idézzék meg a berlini fal leomlásának emlékét. E küszködésnek a nyoma látható ma is a Brandenburgi kapunál, ahol performansz-művészek Leninnek, Darth Vadernek vagy szovjet katonának öltöznének, de nehéz dolguk van, ha a fal leomlását akarják bemutatni. A globális vizuális kultúra meséi mintha elhódítanák a berlini fal leomlásának vizuális jelentőségét, legalábbis az utcai performanszok esetében.

Néhány berlini megemlékezésen ezért a fal eredeti darabjait használják fel, hogy rekonstruálhassák az eseményt. 2009-ben a Westin Grand Berlin, a német főváros szívében álló hotel „Berlini fal omlása” csomagot kínált vendégeinek, az eredeti fal egy részének lebontásában való részvétel ígéretével (7.5. ábra). Az ajánlat két szállodai éjszakát foglalt magában, plusz egy kalapácsot és vésőt, hogy könnyebb legyen hozzájutni a szuvenírhez: a fal egy darabjához.

7.6. „THE WALL MUST FALL” (Dőljön a fal!):
mozaik az Aida palesztin menekülttáborban, az izraeli falnál.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2014

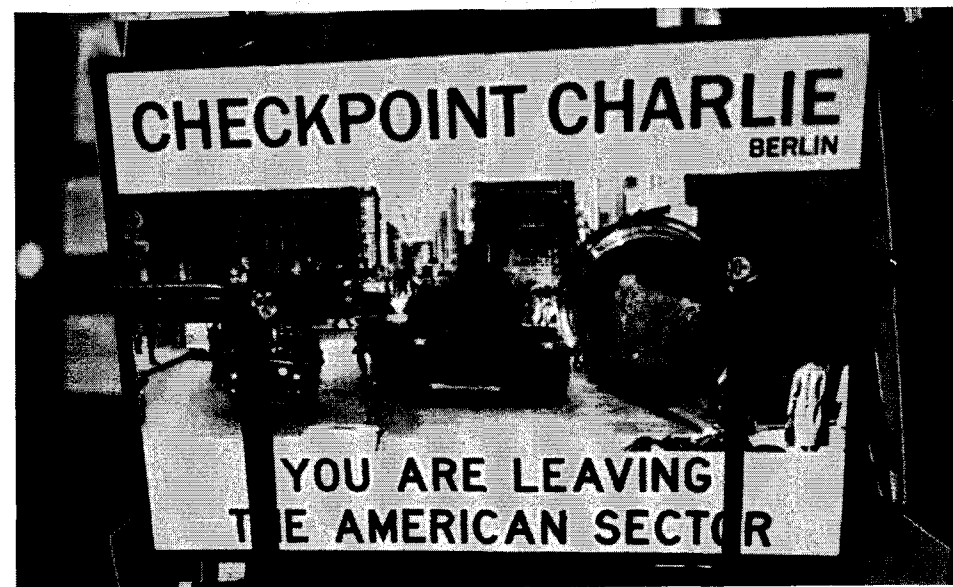
Tartozott még hozzá berlinifal-térkép, fűszeres kolbász és egy pohár pezsgő. Abban a városban, ahol egyébként oly fontos a kulturális örökség és a történelmi emlékezet, turisták 200 euróért tönkretehetnek egy kulcsfontosságú történelmi emléket, és koccinthatnak az élményre pezsgővel. A berlini fal ledöntése mint társadalmi mítosz tehát kivételesen hatásos: a műemlékek hagyományos védelmén mindig felülkerekedik az 1989-es rombolás látványa, a pusztítás és a „szabadság” együttese.

Míg Los Angelesben és Berlinben előbb újra kellett építeni az elválasztó falat, hogy rekonstruálják a fal lebontását, a világ más részein ma is állnak válaszfalak, melyeket időnként rituálisan megpróbálnak lebontani. Az izraeli elválasztófal különösen gazdag esettanulmányt kínál. A válaszfalakon megjelenő graffiti azonnal a berlini falat idézi. A válaszfallelles tiltakozók pedig megpróbálják föleleveníteni a berlini fal ledöntésének jellegzetes képsorait. A huszadik évfordulón palesztin aktivisták és támogatóik eljátszották a Ramallah

közelében álló kalandijai menekülttábor melletti izraeli válaszfal ledöntését. Ők is felmásztak a „fal” tetejére, hogy felidézzék az egykori jellegzetes képet. Kampányüzenetük a „Stop the Wall!” (Le a fallal!) címet viselte, és közvetlen kapcsolatot teremtett a berlini fal és az izraeli elválasztófal között: „Ma van a berlini fal lebontásának huszadik évfordulója, egyben első napja az ellenállás hetének, a palesztin apartheid-fal és a világ minden hasonló elválasztófala ellen.”²⁵³ Hogy összeköthessék Kelet-Németország emigrációt akadályozó és Izrael terrorizták elleni falának történetét, a tiltakozók szükségképpen kizártak számos kontextusbeli különbséget: céltól vagy helytől függetlenül minden elválasztófal egyetemes társadalmi jelentésére utaltak (7.6-os ábra).

Birtokbavétel: a berlini fal megérintése

A berlini fal történetének újrafeldolgozásán és újrajátszásán kívül az emberek gyakran a fal darabjainak birtoklásával emlékeznek a falra.²⁵⁴ A fal apró darabkái Berlin legtöbb ajándékboltjában kaphatóak, de számos internetes áru-

7.7. Képeslap a berlini fal egy darabjával.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2015.

7.8. A berlini fal újrafestett darabjai a Máltai Szeretetszolgálat kertjében, Budapesten, Magyarországon. A Szeretetszolgálat 1989-ben több ezer keletnémetnek adott menedéket. Az egyik Nyugatra tartó menekült a Trabantját is otthagya.

Fotó: Sonnevend Péter, 2013

házban is kelendő cikkek. Többnyire a hitelességüket igazoló dokumentum is tartozik hozzájuk. Előfordul, hogy a faldarabokon a fal történetének híres idézetei szerepelnek, például az egykori keletnémet főtitkár, Erich Honecker egy-sorosa még 1989-ből: „a fal még száz év múlva is állni fog”.

A berlini falra képeslapokkal is emlékeznek: a fal egy darabkája gyakran beágyazódik a fal történetére jellemző képbe. A műanyag tokocskába bújtatott apró, lecsipentett faldarab (7.7-es ábra) közvetve a történelmi jelentőségű nap-ra, 1989. november 9-re is utal. A képeslapokon azonban a berlini fal képanya-ga gyakran beárnyékolja a berlini fal leomlásának képanyagát.

A berlini fal nagyobb darabjai is föllelhetők szerte a világon, a honolului Hawaii Community Schooltól a pennsylvániai Nemaquin Woodland Resor-tig, vagy éppen a brüsszeli Európa Parlamentig.²⁵⁵ Megtalálhatóak plázákban, követségeken, múzeumokban, parlamentekben, elnöki könyvtárakban és isko-

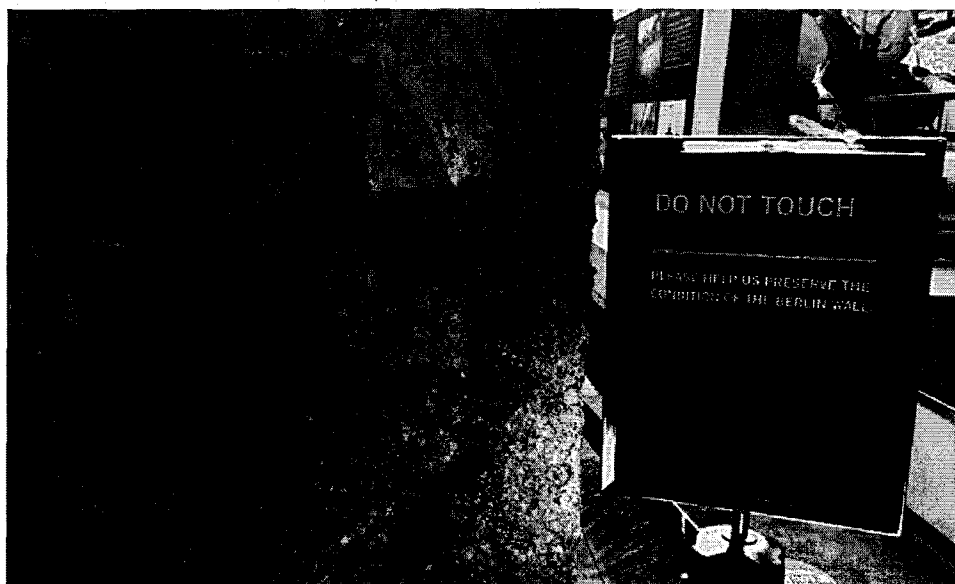
lákban is. Gyakran nyilvános helyeken, felügyelet nélkül látogathatók, a láto-gatók kegyére bízva. A „közönség” olykor tovább rombolja a faldarabokat, más-kor művészek értelmezik őket újra. Például Budapesten a fal két darabja egy közparkba került, ahol egy névtelen művész pirosra festette mindkettőt (7.8-as ábra). Tulajdonosuk a Szabad Demokraták Szövetsége, amely egy ideig koalíci-ós partnere volt a posztkommunista Magyar Szocialista Pártnak. A vörös fes-tékkel talán ezt akarták valakik jelezni, de a pontos okok máig nem ismertek. A fal leomlásának tizenötödik évfordulóján a darabokat biztonságosabb hely-re vitték, a Máltai Szeretetszolgálat kertjébe. E faldarabok történetében is ösz-szezsap a berlini fal megőrzésének a vágya a ledöntésének játékos felidézésével.

A faldarab érintése vagy birtoklása így lesz szekuláris rítus, de maga a gya-korlat arra is emlékeztethet, ahogy vallásos ikonokkal bánunk. A kiállított ber-lini faldarabok hidat képeznek a jelen és a történelmi múlt között, egyszerre fi-zikai és metafizikus értelemben. Ezek a szent tárgyak egylényegűek azzal, amit képviselnek, hasonlóan a vallási kegytárgyakhoz. A berlini falat nemcsak val-lási, de művészi „aura” is övezi, a Walter Benjamin-i értelemben, leválasztó-dik a mindennapi használatról, kiállítási tárgy, mely magán viseli és megjele-níti a történelem látható és tapintható jegyeit. Ha megérintjük vagy birtokba vesszük a berlini fal egy darabját, megszentelt térbe lépünk, és egyaránt átéljük a történet varázsát és a hozzá tartozó traumát.

Az érintés mégsem problémamentes módja annak, hogy a berlini fal leom-lásának mítoszához kötődjünk. A berlini fal ledöntése globális ikonikus ese-mény, jelképe a kettéválasztottság legyőzésének, a falak lebontásának és da-rabjaik szétszórásának. Ugyanakkor szeretnénk megőrizni az eredeti berlini falat mint emléktárgyat is. Ám minél többször „érintjük” meg a berlini falat, annál kevésbé valószínű, hogy hosszú ideig velünk marad. A berlini fallal kap-csolatos elvárások ütközése különösen szembeűnő a falnak szentelt kiállításo-kon. Például a Washington DC-ben található Newseum Berlini Fal Galériája arról szól, hogyan hatottak a hírek és információk Kelet-Németország bukásá-ra. Sok évvel a berlini fal leomlása után a Newseum kiállítása varázslatos, „vá-ratlan” eseményként mutatja be a berlini fal ledöntését, melyet pezsgővel, ka-lapáccsal és vésővel ünnepeltek:

1989. november 9-én a keletnémet hatóságok váratlanul engedélyezték a nyugatra utazást. A hír gyorsan terjedt. A berliniek mindkét oldalról átmásztak a falon, táncra perdültek a tetején, énekeltek és pezsgőt bontottak az örömteli újraegyesülés tiszteletére. Sokan kalapáccsal és vésővel bontották a nemrég még félelmetes válaszfalat. Valamivel több mint huszonnyolc év után a fal leomlott.

A Newseum honlapja szerint a Berli Fal Galériában látható az eredeti betonfal nyolc 3,6 méter magas darabja – Németországon kívül ez a legnagyobb kiállítás az eredeti, érintetlen faldarabokból. (Az érintetlen kitétel fontos, mert különben a korábban említett Wende Museum nyerne.) A kiállítótérben az „eredeti” faldarabok mellett egy jókora tábla figyelmezteti a látogatót: „Megérinteni tilos! – kérjük, segítsen megőrizni a berlini fal eredeti állagát!” (7.9. ábra) A kiállítás a fal leomlásáról szól, de korlátokat állít a fal további bontása elé. Pontosabban, a rombolás mítoszát szavakba foglalja, a történet a képzelet-hez szól, és nem cselekvésre sarkall.

7.9. A Berli Fal Galéria a Newseumban, Washington DC-ben.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2014

Megemlékezés: médiaemlékezet, emlékművek és kiállítások

A negyedik módja az esemény utaztatásának a nemzetközi térben a megemlékezés: a globális ikonikus esemény megjelenítése újságcikkekben, emlékműben, kiállításon. Míg újrafeldolgozás, újrajátszás és birtokbavétel közben viszonylag könnyű marginalizálni az esemény kontextusát, a közvetlen megemlékezésben a történet helyszíne kiemelt szerepet kap. A helyi megemlékezésnek meg kell birkóznia a „makacs” tényekkel, az erős személyes emlékekkel és a konkrét helyszínekkel – ezek mind hajlamosak a játékos mítoszteremtés útjába állni. Az egyszerűsített és az összetett emlékezés összecsapása jól érzékelhető az esemény idővel kibontakozó német sajtó- és médiavisszhangjában.

Az első évfordulón a német újságok csak korlátozottan emlékeztek meg a fal lebontásáról, inkább a német egyesítés hírével voltak elfoglalva. A német médiának meg kellett küzdenie az 1938-as náci pogrom, a Kristályéjszaka emlékezetével is. Mindkét esemény november 9-én történt, de nyilvánvalóan egészen más tónusban lehetett csak megemlékezni róluk. Ráadásul 1918-ban e napon kiáltották ki a Német Köztársaságot, 1923-ban pedig ezen a napon ért véget Münchenben a Sörpuccs is. Az első évfordulón a média mind a négy eseményről beszélt: a torlódás nehezítette a megfelelő hangnem megtalálását. Ahogy az évek teltek, egyre erősödött a berlini fal ledöntésének emlékezete. A későbbi évfordulókon egyre kevésbé kellett versengenie a többi eseménnyel: a tizedik évfordulón a többi már alig említették, a huszadikon még kevésbé. A berlini fal történetét viszont egyre erősödő médiafigyelem kísérte. A növekedés mérhető az eseménynek szentelt címoldali hírek számában és méretében is, vegyük például a *Berliner Morgenpost* címoldalait 1990, 1999 és 2009. november 9-én (7.10., 7.11. és 7.12. ábrák).

A versengés a többi történelmi eseménnyel mégis megakadályozta, hogy a berlini fal leomlásának napja nemzeti ünnep legyen Németországban. Kohl kancellár tanácsadói nem leltek orvosságot a Kristályéjszakával való „ütközésre”.³⁵⁶ Ehelyett október 3-a, a német egyesítés napja lett az új nemzeti ünnep – tehát nem az egyesítés szimbolikus, hanem a jogilag hitelesített napja. Az évfordulók alkalmával a sajtó újra és újra előveszi a kérdést, ne legyen-e no-

7.10. „Heute vor einem Jahr: Das Ende der Mauer“ („Ma egy éve: Vége a falnak”),
a *Berliner Morgenpost* címlapja 1990. november 9-én.

7.11. „Berlin feiert den Jahrestag des Mauerfalls“ („Berlin a Fal leomlásának
évfordulóját ünnepli”), a *Berliner Morgenpost* címlapja 1999. november 9-én.

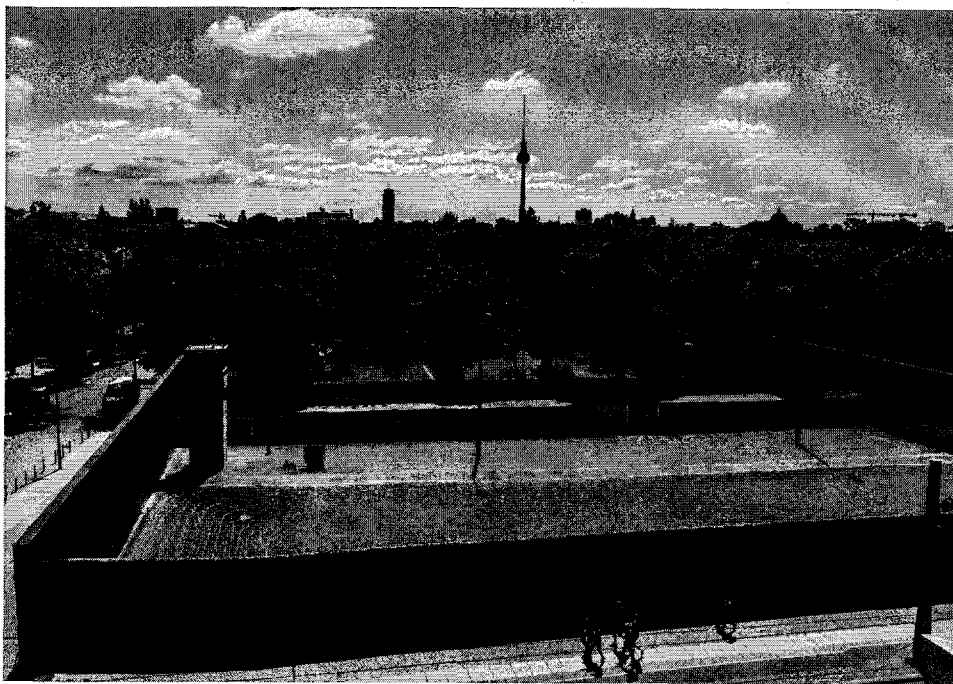
7.12. „Revolution für die Freiheit” („A szabadság forradalma”),
a Berliner Morgenpost címlapja 2009. november 9-én.

vember 9-e is nemzeti ünnep. Néhányan azzal érvelnek, hogy „a nemzeti emlékezés napja” elnevezés tükrözhetné milyen sokféle esemény történt a német történelem eme sorsfordító napján, és egyben rákényszerítené Németországot, hogy történelmének minden színárnyalatára emlékezzen. Mások viszont lehetetlennek tartják, hogy megfelelő hangnemben lehessen megemlékezni egy sor eseményről, a nacionalista pogromtól a nemzeti egyesülés euforikus ünnepéig. Ezért a „berlini fal leomlása” mindmáig nem ünnepelhető jól megszervezett nemzeti ünnep keretében.

A megemlékezés így is talált magának megfelelő kifejezési formát. A sajtómegemlékezések, a kiállítások és emlékművek egyaránt igyekeznek tömören vázolni a berlini fal leomlásának történetét a nemzetközi és a helyi közönség számára. Az emlékműveknek azonban meg kell küzdeniük a város legfőbb paradoxonával: „[Berlinből] akkor lett turistalátványosság, amikor legfontosabb műemlékét ledöntötték.”²⁵⁷ A berlini fal ráadásul nem épült biztos alapokra, így a nyomában nem maradt régészeti lelőhely. Más szóval, „ha a fal eltűnik, akkor örökre eltűnik”.²⁵⁸

Mikor a berlini fallal kapcsolatos emlékhelyeket létrehozzák, a történészek, archiválók, kurátorok és múzeumigazgatók gyakran szembesülnek a „hely” hatalmával is, ami ellenáll az általánosítás gyakorlatának.²⁵⁹ Minden egyes kísérlet, amellyel formát kívánnak adni a berlini fal helyén támadt űrnek, elkerülhetetlenül szembekerül azoknak az embereknek a nagyon élénk személyes emlékeivel, akik nemcsak a szimbólumot látják benne, hanem megtapasztalták masszív választófal szerepében.²⁶⁰ A nemrégiben alapított Berliini fal emlékmű is mutatja az összeütközés nyomait a mélyen traumatizált kommunikatív emlékezet és a hivatalos kulturális emlékezet között.²⁶¹ Az emlékmű világosan látatja, mennyi feszültség, frusztráció és szépség kötődik egy új emlékhelyhez, történelmileg „terhelt” helyszíneken.

A Berliini fal emlékmű a Bernauer Strassén áll. Ott, ahol a hatvanas évek elején a legtöbb fotó készült a berlini falról. A képeken menekülni vágyók ugranak ki a hamarosan befallazandó ablakokból, szülők integetnek a túloldalról a gyermekeik esküvőjén, és menekülők ássák a remény alagútjait a berlini hátsáv alatt. Ez a történelmileg túlterhelt utca ad helyet a Berliini fal emlékmű-

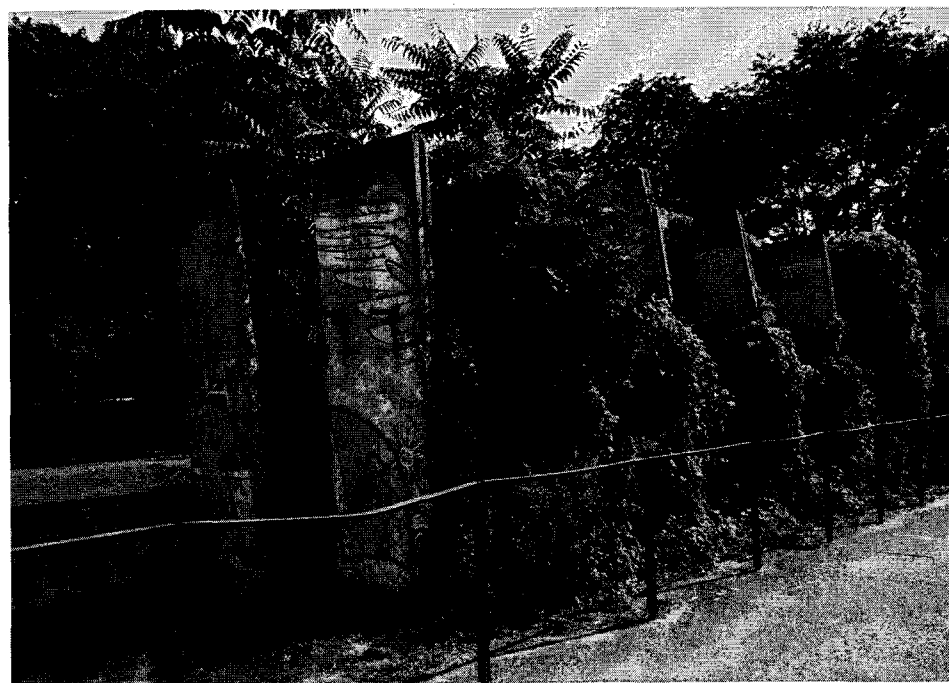

7.13. Kilátóterasz a Berliini fal emlékműnél, ahonnan a rekonstruált „halalsávra” látni.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2015

nek, ami jó másfél kilométer hosszan fut az eredeti határsáv mentén. Az emlékmű építése 1997. november 9-én, a fal leomlásának nyolcadik évfordulóján kezdődött. Az első részét 1998. augusztus 13-án, a fal felállításának harminchetedik évfordulóján nyitották meg. 2003 óta az emlékmű része egy kilátóterasz, ahonnan a látogatók a határinSTALLációk hosszú sorára látnak rá (7.13-as ábra), 2004-ben pedig új kiállítás nyílt itt, mely elbeszéli a fal és Kelet-Németország politikai átalakulásának történetét. Az emlékmű minden újabb eleme heves viták keresztüztüében született meg.

A látszólag végtelen vita lényegében egy alapvető probléma körül forgott. Egyesek végleg le akarták rombolni a falat (a berlini fal leomlása után az övék volt a harsányabb hang), mások viszont azt szerették volna, ha a társadalmi emlékezet számára megőrzi a falat (ma már ez a csoport az erősebb). Az egyik legerőteljesebb falat ellenző hang a közeli keletnémet Zsófia-templomhoz tartozó evangélikus gyülekezettől származott. A gyülekezet lelkésze azt követel-

7.14. A berlini fal eredeti részei. A Zsófia-templom lelkésze mozdította el őket, mikor a második világháborús bombázások áldozatainak állítólagos tömegsírait kereste. Ezek a faldarabok ma már a Berliini fal emlékmű részei. A berlini fal örökségéről folytatott parázs vitáknak is emléket állítanak.

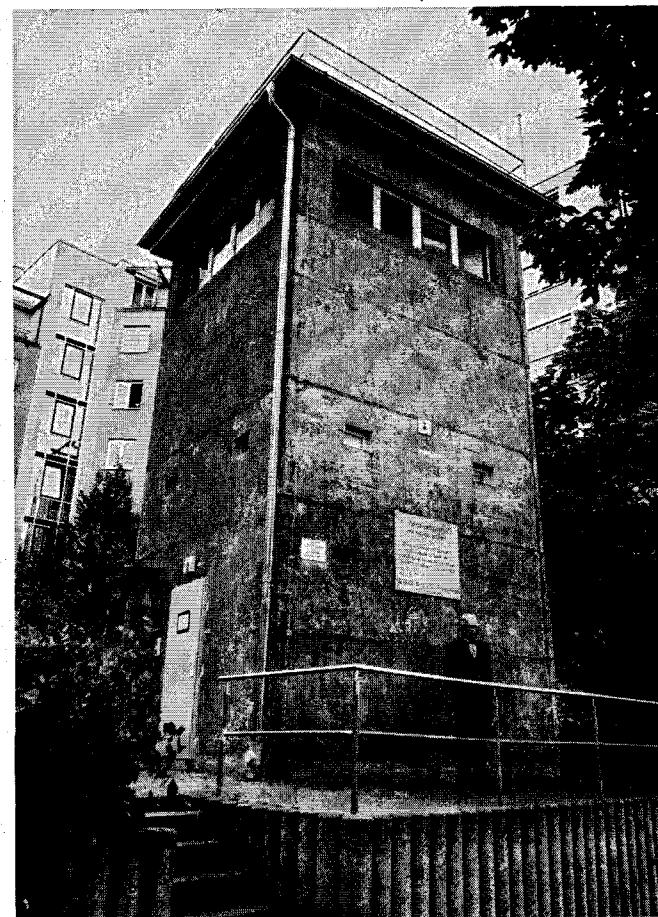
Fotó: Sonnevend Júlia, 2015

te, hogy a parókiához tartozó temetőt, mely a határsáv része lett, adják vissza. 1997-ben aztán anélkül, hogy bárkivel egyeztetett volna, meg is szervezte, hogy az addig viszonylag érintetlen falrész harminckét alkotóelemét eltávolítsák (7.14-es ábra). A lelkész meg akarta védeni a második világháborús tömegsírokat, melyek feltételezése szerint a falsáv alatt húzódtak, azonban a későbbi feltárás nem találta a nyomukat.²⁶² A lelkész radikális álláspontja és lépései sokakat véleményük megváltoztatására készítetett, így végül támogatták a Berliini fal emlékmű létrehozását. Idővel a parókia falelles hangjai is elhalkultak.

Nem minden egyházi közösség osztotta a Zsófia-templom álláspontját. Egy másik közeli egyházi intézmény, a Megbékélés Háza váratlanul a berlini fal maradványainak egyik legkomolyabb védelmezője lett. Álláspontjuk an-

nak fényében különösen megdöbbentő, hogy Kelet-Németország 1985-ben felrobbantotta a „halálsáv” útjában álló épületüket: a leomló templomtorony képe nagy nemzetközi felháborodást keltett. Manfred Fischer lelkész azonban e súlyos trauma ellenére is a berlini fal megőrzésének egyik legkomolyabb támogatója lett, olyannyira, hogy egyenesen testével védte a falat a bulldózerek elől. A berlini fal megőrzésével az áldozatok emlékét akarta őrizni, és emlékeztetni az új generációkat, akiknek nem lehet pontos képük a megosztás borzalmairól. Amikor 2013-ban Fischer elhunyt, az újságok mint „Mauerpfarrer”-ről (a fal lelkészéről) emlékeztek meg róla.²⁶³

A Berlini fal emlékművön kívül sok más emlékmű, múzeum és művészeti projekt is emlékeztet a falra. 2006-ban Berlin város tanácsa elfogadta a részletes „Terv a berlini fal emlékének megőrzésére” dokumentumot.²⁶⁴ A szisztematikus tervezés folyamatát Alexandra Hildebrandt, a Checkpoint Charlie-nál álló Mauer Múzeum igazgatójának igen vitatott 2004-es projektje indította el. A múzeumot a férje, az emberjogi aktivista Rainer Hildebrandt alapította 1962-ben. Eredetileg egy kis lakás méretű kiállításról volt szó, melyet az újonnan épített berlini falnak szenteltek, de a kissé kaotikus magánkiállítás idővel az emlékezés egyik központi helyszíne lett. 2004-ben, a fal leomlásának tizenötödik évfordulóján Alexandra Hildebrandt váratlanul úgy döntött, „Szabadság emlékmű”-vet állít a múzeum tövében. Az emlékmű az eredeti berlini fal 120 elemét ötvözte 1077 kereszttel a német–német határ áldozatainak emlékére. Az emlékművet olyan helyen emelte, ahol *sosem* állt fal. Ideiglenes „művészeti installációnak” szánta, ami 2004 végéig maradt volna a helyén, de pillanatok alatt akkora siker lett, hogy jóval hosszabb ideig fennmaradt. Végül sok vita után 2005. július 5-én mégis lebontották. Az emlékmű támogatói a keresztekhez láncolták magukat, tüntetéseket szerveztek, és minden létező módon próbálták megakadályozni a keresztek lebontását. E vitatott emlékmű története mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy Berlin városának megfelelő emlékezeti helyszínekkel kell szolgálnia egyre növekvő számú látogatója számára. A megoldást, ahogyan az a „Terv a berlini fal emlékének megőrzésére” című dokumentumban állt, a tanács „decentralizált emlékhelyek” sorával kínálta, közöttük szerepelt a két megmaradt őrtorony, a Keleti Galéria, a Potsdamer

7.15. A „Kieler Eck Őrtorony – Günter Litfin emlékére”. A képen az épület előtt Jürgen Litfin áll, a berlini fal első áldozatának testvére.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2015

Platz falmaradványai, és a Könnyek palotája is.²⁶⁵ A berlini fal emlékét így az emlékhelyek egész *hálózata* őrzi. Felkeresve ezen egymástól messzi, sokféle elszórt emlékhelyeket, a látogató elképzelheti, hogy milyen volt a hétköznapi élet a fal „árnyékában”.

Különösen megindító példa a „Kieler Eck Őrtorony – Günter Litfin emlékére” (7.15. ábra). A központi pályaudvartól pár perc sétára található egy hajdani keletnémet őrtorony, amely ma magánemlékmű: Günter Litfin és a berlini fal többi áldozatának emlékére. Günter Litfin volt az első menekülő, akit

a lezárt határon, 1961. augusztus 24-én lelőttek. A fiatal szabó Nyugat-Berlinben vállalt állást, hogy támogassa a családját. Tíz nappal a határkerítés felállítását követően egy keskeny csatornán át akart úszni Nyugat-Berlinbe: már majdnem átért, amikor a keletnémet határőrök néhány pontos lövéssel leterítették. Ma a testvére, Jürgen Litfin igazgatja az emlékhelyet, közel a Humboldt kikötőhöz, ahol a fivére halálát lelte. A masszív, magas épület magányos emlékeztető az új építésű rózsaszín és fehér lakóépületek között. Ehhez hasonló harcálláspontok kötötték össze és irányították a haláláv őrtornyait. Eredetileg harmincegy állt belőlük Berlinben, de csak kettő maradt meg. Jürgen Litfin, akit a *Lonely Planet* nemrégiben „a történelem szókimondó tanújának” nevezett, 2003. augusztus 24-én nyitotta meg az emlékhelyet, pontosan negyvenkét évvel a testvére halála után. Naponta vezet körbe csoportokat a kiállításon és a toronyban, gyakran káromkodva, amikor az egykori NDK kerül szóba. A keletnémet rendszer bukása után a polgárjogi aktivista Joachim Gauck segítségével Jürgen Litfin áttanulmányozta testvére gyilkosainak aktáit. Az akták alapján tárgyalás is volt 1997-ben, ami – mint a berlini fallal kapcsolatos esetekben máskor is – enyhe ítélettel végződött. Amikor aztán Joachim Gauck német elnök lett, Jürgen Litfin az egyik legmagasabb állami kitüntetést kapta meg tőle a fal leomlásának huszonötödik évfordulóján. Csekély ír a soha be nem gyógyuló sebre, melyet testvére elvesztése jelentett.

Néhány emlékmű ugyan nem volt része a stratégiai várostervezésnek, mégis a berlini fal népszerű emlékhelyévé vált. Az egyik ilyen „A fal” körkép, Yadegar Asisi alkotása, 2012-ből. A hatvan méter hosszú és tizennégy méter magas körpanoráma a Checkpoint Charlie-nál kedvelt turista helyszín. A nézőt arra invitálja, hogy a komoly határellenőrző rendszert egy képzelt ház állványzatáról figyelje, mintha a nyolcvanas évek egy átlagos napján tenné. Asisi ekkor ugyanis Berlinben élt, körképe mégsem egyetlen nap vagy hely pontos ábrázolása, inkább sűrítése az emlékezet időpillanatainak és helyszíneinek. Mint a berlini fal vizuális megjelenítési formáinak zöme, ez is a nyugati nézőpontot tükrözi. A látogatók a nyugati városrészből, Kreuzbergből néznek át a keleti Míttebe.

Talán sokak megütközésére Asisi a mindennapi életet ábrázolja: néhányan autót szerelnek, punkok együtt lógnak a haverokkal, családok bútort szállíta-

nak az új lakásukba. Mindenki úgy él a határ mentén, mintha a kettéosztottság lenne a *normalitás*. Mielőtt a körkép elé lépnek, a látogatók eredeti videókat láthatnak 1961-ből, amelyeken a berliniek még kétségbeesetten tiltakoznak a frissen emelt kerítések és falak ellen. Míg az előcsarnokban vetített filmekben sűrő, mérges tömegek látszanak, a körképen semmi sem maradt a kétségbeesés pillanataiból. Talán csak a turisták jelenléte, a kilátóterasz és a berlini falat fotózó látogatók jelzik, hogy mindez aligha „normális”. Asisi így ír az érzéseiről a körkép prospektusában: „Megrémít a »Milyen volt az élet a fal mentén?« kérdésre adható válasz: normális. Meg kell értenünk valahogy ezt a normalitást.” Asisi körképét is ideiglenesnek szánták, de mára olyan szervesen a város szövetébe épült, hogy talán sokáig ott is marad. A látványos és tragikus körkép váratlanul rajongóra talált a híres berlini fal-szerző, Peter Schneider személyében is, aki az egyik legújabb könyvében, tőle ritkán hallható dicsérettel illeti: „[a körkép] olyan remekül ábrázolja az egykori határvédelem drámaiságát, hogy a fal leomlása után épült minden más emlékmű elhalványul mellette”.²⁶⁶

A számos magánemlékhely között jópár önkényes vagy egyenesen bizarr is akad. A legjellemzőbb példa talán a berlini nagy médiacég, az Axel Springer tevékenysége. Axel Springer, a cég alapítója, az újraegyesítés elszánt harcosa volt: 1959-ben egy kivételesen magas, aranyszínű kiadóépületet állíttatott fel közvetlenül a szovjet megszállási övezet mellett, amint mondta, azért, hogy a szabad világnak legalább egy világítótornya álljon ott. Emeleti irodája pont a halálávra nézett. Évtizedekkel Springer halála után az Axel Springer AG, mely harminchat országban sugároz adást, ad ki újságot vagy online publikációt, továbbra is erőteljes érdeklődést mutat a berlini fal leomlásának emlékezte iránt. Miközben az anyagi eszközei megvannak rá, hogy új emlékművek létrejöttét támogassa, nem feltétlenül ért a kényes esztétikai döntésekhez (7.16-os ábra). A magánemlékhelyek így gyakran keltenek ellenérzést azzal, hogy nem felelnek meg a hivatalos történelmi vagy esztétikai elvárásoknak, ám így is hozzájárulnak a berlini fal emlékének hosszú távú fennmaradásához.

A decentralizált emlékhelyek arra ösztönzik a berlini látogatót, hogy kövesse a fal „nyomát”, kösse össze az adott pontokat, és képzelje el, milyen hatást gyakorolhatott a választófal a városban élők életére és lelkére. Mivel hivatalos

7.16. Az *Egyensúly* Stephan Balkenhol alkotása (2009) az Axel Springer-épület alapkövetételének ötvenedik évfordulójára. A szobrot az eredeti berlini fal darabjai keretezik. Dr. Mathias Döpfner, az Axel Springer AG főigazgatójának esztétikai értelmezése szerint „a falon egyensúlyozó férfi a kettéosztottság építészeti struktúrája fölötti győzelmet jelképezi; a falon átmászni halálos bűnnek számított a tűzparancs éveiben. Ugyanakkor a szobor arra is emlékeztet, hogy a kivívt szabadság felelősségteljes megőrzése láthatatlan és változó viszonyulást – egyensúlyozást – kíván.” (Axel Springer, „50 év”)

Fotó: Sonnevend Júlia, 2014

és magánemlékhelyek hálójáról van szó, a bonyolult szövevény sokat elárul a fal megőrzésében (vagy lebontásában) érdekelt motivációjáról is. A decentralizáció mint szervezőelv azt is jelzi, hogy a berlini falhoz kötődő események túl frissek még ahhoz, hogy egységes emlékezetkultúrájuk legyen.

Remediáció: az események utazása időben, térben és a médiában

A fal leomlásának története nagyon sikeres „utazó”, de bizonyos körülmények mégis megakadályozhatják, hogy egyetemes érvényű legyen. Ilyen körülmények a személyes emlékek ereje, az egyéni és közösségi frusztráció, a szellemi tulajdon kérdése, az ideológiák versengése, és a más történelmi események, ellenszegülő kereskedelmi érdekek jelenléte. A mitologizáció, az általánosítás és az egyszerűsítés aktusai kétségkívül csalódást okoznak sokaknak, akik átélték a politikai átalakulás zavaros, ellentmondásos, mélységesen személyes teljességét. Ugyanakkor az újrafeldolgozás, újrarájátszás, birtokbavétel és megemlékezés segítségével az esemény egyszerűsített és általánosított története hozzáférhetővé válik a nemzetközi és/vagy fiatal nagyközönség számára, akik péntekenként fapados járatokkal özönlenek Berlinbe. A Berlini fal emlékmű látogatóinak mintegy hatvan százaléka huszonöt év alatti, és igen nagy számban külföldi.²⁶⁷ Ezek a fiatal felfedezők egy átbulizott éjszaka után látni akarják a berlini falat, „élve vagy halva”, és Berlin köteles nyújtani nekik „valamit” a falból. A helyiek közül is sokan találnak békét, megnyugvást vagy okot a büszkeségre az esemény szakralizálásában, mitologizálásában. A globális ikonikus esemény olyan, mint a bekeretezett esküvői fénykép vagy mint a gyászbeszéd: a múlt megszépített változata. A mítoszból idővel emlékezet lesz, a történelemből, az életből azt mutatja, amire vágyunk, amit szeretnénk. A mitikus történetek sűrített, egyszerűsített formájukban velünk maradnak, a bőrünk alá kúsznak, és segítenek a világ feltérképezésében.

8

Mítoszok határok nélkül, avagy mire jó egy globális ikonikus esemény

*...az események nem a világ történései, hanem változásai annak a keretnek,
melyen keresztül fölfogjuk a világot és cselekszünk.*

Slavoj Žižek: *Event*²⁶⁸

A berlini fal ledöntésének története gyakran viszonyítási pont kortárs eseményekkel kapcsolatban, legyenek azok forradalmak, társadalmi konfliktusok vagy a kettéválasztás egyéb módjai. A berlini fal emlékezete a legkülönbözőbb kontextusokban merül föl, például Észak- és Dél-Korea konfliktusában, Kína internetpolitikája kapcsán vagy a szíriai menekültválság esetében. Az emberek újrahasznosítják az esemény megnevezését, narratíváját és jellegzetes képsorait; újrátstírozzák a híres jeleneteit, meg akarják érinteni az esemény tárgyait, és gyakran megemlékeznek róla évfordulós cikkekben vagy múzeumokban. Az esemény terjesztése és remediációja során valamit elérünk – de pontosan mit? Hogyan változtat meg bennünket egy-egy globális ikonikus esemény? Mit nyerünk azzal, hogy megértjük, miként formálódik? Három módját vizsgálom annak, hogyan hatnak a globális ikonikus események az egyénekre és a társadalmakra: 1. mint gondolkodási keret; 2. mint eljövendő események előképe; 3. mint a késő modernitással történő szembenézés eszköze.

A globális ikonikus esemény mint a gondolkodás kerete: a kettéosztottság új „falai”

2014-ben a Los Angeles-i Getty Múzeum konferenciát szervezett *New Walled Order: The Aesthetics and Politics of Barriers* címmel az elválasztófalak és keríté-

sek esztétikájáról és politikájáról. A konferenciára politológusokat, várostervezőket, fotósokat, építészeket és médiatudósokat hívtak meg, hogy együtt járjanak annak a végére, a modern társadalmak miért építenek még mindig különféle válaszfalakat. Az első kerekasztal-beszélgetés témája a berlini fal volt, majd két további követte az Izrael–Palesztina és az USA–Mexikó közötti falakról. Már a konferencia témája és címe is az „elválasztófalak” mindegyikén átívelő kategóriájának létezésére utalt. Az okok, amiért e falakat emelték – és a lényeges különbség közöttük – kevésbé látszottak fontosnak a szervezők számára, mint a lehetőség, hogy az összes ilyen „fal” talán egy fogalmi „kalap” alá vehető.

Bár a fal archaikus médiumnak tűnhet globalizálódó világunkban, a falak építése mégis világszerte rendkívüli népszerűségnek örvend. A berlini fal leomlása óta legalább negyven országban emeltek új falakat. *Több* elválasztófal áll ma, mint 1989-ben. Néhány példa: a Sharm El-Sheikh körüli kerítés a terrorizmus megállítására, Brunei limbangi határa mentén az illegális bevándorlás megakadályozására, a kazah–üzbég határsorompó a drogcsempészet és az illegális bevándorlás ellen, az India és Banglades közötti kerítés a terrorizmus, drog és az illegális bevándorlás fékezésére, az USA és Mexikó közti kerítés a drogcsempészet és az illegális bevándorlás megakadályozására, Szaúd-Arábia kerítése az Iszlám Állam ellen az iraki határon, és Magyarország migrációellenes kerítése. Alexandra Novosseloff francia politológus szerint „a mai falak újdonsága az, hogy már létező határokon épülnek, válaszul a globalizáció keltette új kihívásokra és félelmekre – azaz olyan kérdésekre, mint a terrorizmus, a szegénység, a szervezett bűnözés és a migrációs folyamatok”.²⁶⁹

A fogalmi kapcsolatot az egyes elválasztó kerítések között a nemzetközi ikon, a berlini fal teremti meg. A berlini fal mitikus története láthatóan *nem* akadályoz minket abban, hogy új falakat építsünk, de közös szókincset és közös fogalmi keretet ad, mikor e problémáról beszélünk. A berlini fal ledöntése mint globális ikonikus esemény ellentmondásos keretbe ékeli a falakat, és kilátásba helyezi, hogy a végén mind „leomlanak”. A berlini fal tehát gyakran összehasonlítási alapot kínál, amikor jelenkori falakat vitatnak meg. Maurice Sherif francia fotós például – aki 2006 és 2011 között az amerikai oldalról

aprólékosan dokumentálta az USA és Mexikó közötti fal minden részletét –, könyvét a következő összehasonlító megjegyzéssel kezdi:

Elkerülhetetlen az összehasonlítás a 155 kilométeres berlini fallal. A még épülő amerikai fal mintegy 3000 kilométer hosszú lesz. A berlini fal átlagos magassága 3–6 méter, míg a jelenlegi amerikai fal maximális magassága 8 méter.²⁷⁰

Sherifnek a berlini fal ad alkalmat, hogy az amerikai fal túlzásait kiemelve. Más szóval, a berlini fal mentális képe teszi még elfogadhatatlanabbá az amerikai falat.

A berlini fal emlékezete meghatározza az alapszókincsünket is, ha korunk elválasztófalairól beszélünk. E globális ikonikus esemény például arra készítette a politikusokat, hogy országaik elválasztófalait „kerítés”-nek, átmenetinek és áthatolhatónak nevezzék. A választófalak ellen tiltakozó aktivisták pedig, a berlini falra emlékezve, állandó és áthatolhatatlan „falról” beszélnek. A berlini fal tehát keretet és szókincset ad az elválasztófalak osztályozásához. Falakat soha többé, kerítéseket talán. E hagyománnyal aztán látványosan szembe ment Donald J. Trump 2016-os amerikai elnöki kampányában, amikor a „We will build a wall!” (Falat fogunk emelni!) ígéretét nyújtotta választóinak a mexikói bevándorlás megfékezésére. Mindkét elnevezés („fal”, „kerítés”) komolyan veszi a történelmet, ugyanakkor mégis történelmietlenek. A berlini fal létezésének huszonnyolc éve alatt a tervezés négy különböző fázisán esett át, beleértve a kezdeti momentumot, amikor „mindössze” néhány méter drótkerítésből állt. Mégis mind a négy fázisra a „fal” szót használták. Egy elválasztó kerítést tehát nyugodtan nevezhetünk „fal”-nak. Ennek a fordítottja is igaz: egy masszív falat is nevezhetünk kerítésnek, legfeljebb kevesen bíznak meg az ítélőképességünkben.

A berlini fal ráadásul egyedi történelmi helyzet terméke volt: *egyetlen* közösséget osztott ketté. A mai választófalak gyakran mély szimbolikus és társadalmi határvonalakat tükröznek. Ha valaki váratlanul lebontaná az izraeli–palesztin falat, akkor sem valószínű, hogy izraeliek és palesztinok boldogan

borulnának egymás nyakába, „újraegyesülésről” végképp nem beszélhetnénk. Még a kevésbé konfliktusos helyzetekben sem *azonos* közösséget vágnak ketté a falak. Ha egy varázslatos napon ledőlne az USA és Mexikó közti fal, a két ország nyilvánvalóan akkor sem egyesülne, és valószínűleg az illegális emigráció kérdése sem kerülne le a napirendről. A berlini fal leomlásának ikonikussá váló története fontos mesét mond a kontextusukból kiemelt történetek előnyeiről és kihívásairól. A berlini fal ledöntése egyfelől inspiráló globális társadalmi mítosz a világ szabadságharcosai és aktivistái számára, *gondolkodásforma* a kettéosztottság mai változatainak kezeléséhez. Másfelől jelenlegi, egyszerűsített változata alkalmazhatóvá teszi az eredetitől egészen eltérő kontextusban. A dekontextualizálás folyamatában hordozhatóbbá válik a történet, miközben persze banalizálódik is. Minden egyes globális ikonikus eseménynél törekedni kell a kényes egyensúly megőrzésére, és minden alkalom radikálisan más lesz.

A globális ikonikus esemény mint eljövendő események „előképe”

A globális ikonikus esemény lehet eljövendő események „előképe” is. E pillanatban minden elválasztófal a berlini falon kívül a fal *leomlására* is utal. A berlini fal leomlása tehát azt az előképet sugallja, hogy az elválasztófalak nagy valószínűséggel leomlanak, bármilyen okból építették is őket. Az izraeli választófalra festett graffiti például kereken kimondja: „végül minden fal leomlik”, „bontsd a falat”, „dőljön a fal!” (8.1. ábra). A graffitisok néha szándékosan német nyelvű mondatokat vesznek át a berlini fal történetéből, például Honecker szavait 1989 januárjából, hogy „a fal még száz év múlva is állni fog”.

A berlini fal ledöntése mint előkép például erősen befolyásolta Ferenc pápa váratlan látogatását az izraeli falhoz 2014 májusában. A pápa Jordániából, és nem Izraelből érkezett Palesztinába: ez már önmagában is szimbolikus döntés volt. Azután előre nem tervezett látogatást tett az elválasztófalnál, hogy az utóbbi évtizedben fokozatosan épülő masszív betonalkotmány alatt imádkozzon. Azon a falrészen, amelynél Ferenc pápa megállította az autóját, graffiti borította be az egész területet: „Szabad Palesztinát!”, „BDS (utalás a „Boycott, Divestment, Sanctions” – bojkott, jogfosztás, szankciók – mozgalomra), vagy

8.1. „Végül minden fal leomlik” – graffiti az izraeli elválasztófalán.

Fotó: Sonnevend Júlia, 2014

éppen rossz helyesírással: „Betlehem ojan, mint a varsói gettó”. A pápa csendben megállt a falnál, tenyere a graffitis felületen, homlokát a betonnak támasztotta, és imádkozott. A jelenet megrengette a hagyományos és új médiát egyaránt. A közösségi médiában fénysebességgel terjedtek a vonatkozó fotók, és kommentátorok serege igyekezett értelmezni, ami történt.

A Vatikán szóvivője, Federico Lombardi atya megpróbált beavatkozni a médiaörületbe és értelmezni az esetet. „[Én nem tudtam,] hogy meg szeretne ott állni. Előző nap tervezhette el... erőteljesen ki akarta fejezni, hogy része kíván lenni a mások szenvedésének... elmélyült spirituális pillanat volt ez a *kettéosztottság szimbóluma* előtt.”²⁷¹ A graffitivel telefirkált izraeli elválasztófal azért válhatott a kettéosztottság szimbólumává, mert a berlini falról készült tragikus, majd reményteli fotókra emlékeztetett. Ferenc pápa egy olyan ikonból építkezett, mely már bevésődött a kozmopolita memóriába, és arra utalt,

hogy minden kettéosztottság magában hordozza a saját kudarcát. Ferenc pápa szimbolikus akciója azonban egy válságzónában történt, ahol rengeteg fal áll különböző történelmi időkben, és mindnek ezer értelmezése kering. A palesztinok számára az izraeli elválasztófal elsősorban nem azért elviselhetetlen, mert fal épült ott, hanem mert eltér a fal útvonala az 1949-es „zöld vonaltól”. Újabb földrablásnak tartják. Eközben a legtöbb izraeli számára – már ha általánosíthatunk – a „kerítés” a terrorizták elleni védekezés lehetséges formája. Ferenc pápa tehát bonyolult és konfliktusos értelmezési térbe lépett, és egyetlen értelmezést akart csak hangsúlyozni: „a kettéosztottság végét”.

A közösségi médiában olyan gyorsan és erővel terjedt a hír, hogy Benjamin Netanjahu elnök a Twitteren kényszerült válaszolni: „Elmagyaráztam a pápának, hogy a biztonsági kerítés építésével megakadályoztuk, hogy a palesztin terror még több áldozatot szedjen.” A miniszterelnök nem véletlenül beszélt „kerítésről” és nem „falról”. A berlini fal képzetét mindenáron el akarta kerülni. A pápa beavatkozása óriási diplomáciai zűrzavart keltett, így Ferenc pápa gyorsan beiktatott még egy látogatást egy másik „falnál”. Ezúttal egy emlékműnél, melyet 1998-ban állítottak a terrorizmus áldozatainak Izraelben, a nemzeti temetőben, közel a modern cionizmus atyjának, Theodor Herzl-nek a sírjához. Az emlékmű falán azoknak a neve szerepel, akik 1851-től napjainkig áldozatul estek a terrorizmusnak Izrael földjén (az államalapítás előtt és után). Az izraeli kormányfő sajtóhivatala szerint: „a látogatás ötlete izraeli hivatalnokoktól származik, akik az elválasztófal szimbolikáját ellensúlyozni képes szimbolikát kerestek.”²⁷² Biztos, ami biztos, a pápa még felkeresett egy harmadik falat is, a Siratófalat, a zsidók szent helyét a jeruzsálemi óvárosban – ez az a fal, ahová szinte minden Izraelbe érkező ellátogat. Az utóbbi két fal a történelem sok-sok évét jelképezi, mégsem sikerült a segítségükkel felkelteni a globális média figyelmét. Mindhárom fal felkeresése szinte komikusnak hatott, kérdésessé tette, volt-e bármelyik látogatásnak kifejezésre érdemes mély és messzire ható jelentése, vagy csak egyik reklámesemény jött a másik után.

Ez az eset is illusztrálja, milyen erőteljes mítosz a berlini fal leomlása: elmentételezése vagy komoly előképe a jelenkori elválasztó falaknak. Az üzenet egyszerű, könnyen hordozható: nevezetesen, bármilyen erősnek is látszik egy

elválasztófal a *jelenben* – a *jövőben* biztosan leomlik. Ahogyan azonban néhány kommentátor a pápa látogatása ürügyén megjegyezte, falakból közvetlen-mény-formáló globális fegyvert gyártani, különösen egy konfliktusokkal terhelt közegben, igencsak kockázatos. Gal Beckerman médiakutató szerint:

Egy ellenőrzőpontot nehéz drámaian bemutatni. De a fal mégiscsak fal. Lenyűgöző, kolosszális építmény, csak egy állam képes a felállítására, csak egy állam ragaszkodhat a létezéséhez. Meg lehet dobálni. Üres váson, melyen kifejezhető, milyen megnyomórító és antihumánus az államhatalom, különösen, ha vonakodó állampolgárokat kényszerít valamire. [...] Nem számít, hogy ezt a falat tulajdonképpen nem volna szabad egy másikkal összevetni. A fal az fal. Azt a részét, melynél Ferenc megállt, graffiti borította. Éppen a feje felett, fekete festékszóróval és nyelvíleg hibásan az állt: „Betlehem ojan, mint a varsói gettó.” Legtöbbünk számára ez abszurd és taszító. Hogyan lehet a nácik zsidók bezárására, majd tömegmészárlásra állított falait párhuzamba vonni a Betlehem körüli betonfallal? A pápa mégis éppen itt állította meg az autóját.²⁷³

A pápa éppen itt állította meg az autóját, mert e szimbolikával terhelt fal segítségével kívánta közölni a világgal, hogy minden – fizikai és szellemi – választófalnak le kell dőlnie. *Előképek* használta a berlini fal leomlását, és előrevetítette, hogy Isten és az ima hatására az Izrael és Palesztina közötti válaszfalak egyszer leomlanak. Felhasznált még egy globális ikonikus eseményt, a holokausztot, hogy még erőteljesebben hangsúlyozza, a falak léte elfogadhatatlan. Ez a két kivételesen súlyos ikonikus esemény adott a pápa látogatásának globális visszhangot. Egy ellenőrzőpont soha nem ébresztett volna hasonló szintű média érdeklődést. Az előkép használatával azonban Ferenc pápa figyelmen kívül hagyta a bonyolult izraeli-palesztin konfliktust, magát a falat állította a középpontba és tekintette tétnek, nem pedig két nép kívánságát megtestesítő *egyetlen* tárgynak, két népének, akik ugyanazt a szent földet akarják birtokba venni. Látogatása a jelentőségteljes és a banális határán billegett, az értelmezők pedig kiválasztották a nekik megfelelő és kényelmes oldalt.

A globális ikonikus esemény mint a késő modernitással történő szembenézés eszköze

Végezetül: a globális ikonikus esemény hasznos eszköze lehet a szembenézésnek a késő modernitással. Számos társadalomtudós érvel azzal, hogy korunkat a bizonytalanság jellemzi. Az emberek sokat kockáztatnak: az identitásuk képlékeny, ahogyan a történetük és a fogalmaik is, a bizonytalanság különböző módzatait élük meg, zavart a „felgyorsult társadalmakban”.²⁷⁴ E tudósok közül sokan kiemelik azt is, hogy a kockázattársadalmakban az egyének számára fontos maradt a társadalmi kötődés. Zygmunt Bauman lengyel szociológus például a bőségben élők zárt közösségeit és a nagyon szegények gettóit elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a falak mögött mindkét esetben erős közösség formálódik.²⁷⁵ Hozzá hasonlóan Ulrich Beck német szociológus is azzal érvelt, hogy a kockázattársadalmakban gyakran van igény társadalmi kötődésre, ha nem is a hagyományos „család” vagy „háztartás” formájában.²⁷⁶ A kockázat modernkori megjelenése tehát képlékeny, cseppfolyós, „likvid” kapcsolatokat hoz létre, de ugyanakkor megteremti az igényt az összefogásra is.

Mi köze van a kockázattársadalom, a likvid vagy második modernitás elméleteinek, a közösség utáni szívós vágyakozásnak a globális ikonikus eseményhez? Bizonytalan korunk egyik legkorábbi és igen hatásos írása: Ulrich Beck könyve, *A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba* a csernobili katasztrófa évében, 1986-ban jelent meg. Csernobil megingatta a nukleáris energiába vetett bizalmat, és a modernitás lényegére utaló jogos kérdésekre készített. Beck a megnövekedett „kockázatot” egy második, reflexív modernitás ismervének látta, olyan környezetnek, ahol a régi struktúrák és a modernitásról vallott korábbi meggyőződések nem működnek, és a reflexív alanyoknak állandó veszéllyel kell szembenéznük. 2007-ben Beck egy újabb fontos könyvvel állt elő: a *Weltrisikogesellschaft* című munkában azt vizsgálja, hogy a huszonegyedik századi társadalmakban milyen túlsúlyba kerül a kockázat: terrorizmus, klímaválság, pénzügyi válságok. Másokhoz hasonlóan ő is úgy látta, hogy a kockázat még mindig korunk legfőbb irányító eleme. Ugyanakkor az állandó

kockázatok és bizonytalanság közepette az egyének és társadalmak megtanulnak megbirkózni ezekkel a kihívásokkal is.

A legfontosabb események, amelyek a globális közönség figyelmét megragadják, gondolatainkat arra a korra terelik, amelyben élünk. Felvetik a kérdést, hogy miképpen lehetünk boldogságra egy olyan világban, ahol minden folyamatosan változik. A globális ikonikus eseményből így lesz társadalmi mítosz a késő modernitásban, amikor a hagyományok már nem annyira mérvadóak és új, kötődést jelentő narratívákra van szükség. A globális ikonikus esemény archaikus elemei (fal, árvíz, katasztrófa, támadás) valamilyen ultramodern elemmel kombinálódnak (új média, high-tech megfigyelés, nukleáris technológia, összetett határellenőrző rendszer). Pontosan ez a kombináció teszi lehetővé, hogy a jelen kockázattársadalmához szólhassanak. A globális ikonikus események segítségével az emberek túlélnek és formálják a modern és a premodern összeütközéseit. A globális ikonikus esemény segít nekik az eligazodásban, ha valamely helyi vagy globális kihívással néznek szembe.

Vegyük például, milyen nemzetközi érdeklődés övezte az Iszlám Állam 2014-es és 2015-ös videóit. A hipermodern digitális média egyesült bennük ősi, halálos félelmekkel. A videójelenetek egyszerűsége megragadta az emberek képzeletét a világ legkülönbözőbb pontjain. A nézők látták a Guantanamo narancssárga színét viselő túszoikat, egy világvégi sivatagban, közvetlenül a lefejezésük előtt. Máskor egy foglyul ejtett jordán pilóta jelent meg a képernyőn, ketrecbe zárva, amint rettegve figyeli a közeledő tüzet, aminek élve martaléka lesz. Ezek a jelenetek megcsúfolják a legrosszabb rémálmainkat. Ugyanakkor éppen úgy tervezték őket, hogy egyszerű üzenetük könnyen értelmezhető és továbbítható legyen. A videókat hatékonyan terjesztik a globális digitális hálózatokban és platformokon. E videók egyszerre premodernnek és szupermodernnek, az a dolguk, hogy megvárjanak a tájékozódásban, vagy új szemszögből láttassanak dolgokat. Amikor manapság eltűnődünk a globális kihívások széles skáláján, a politikai extrémizmustól a klímaváltozásig, az egyenlőtlenségtől az állandó digitális megfigyelésig, a globális ikonikus események hasznos útikalauzaink lehetnek. A jelen kihívásairól e tartós kulturális repertoár segítségével gondolkodhatunk. Mivel a globális ikonikus esemény egyszerre ősi és modern, folytonosságot kínál a mai korban is.

A három említett kategória – gondolkodási keret, előkép és eszköz a késő modernitás kezelésére – könnyen alkalmazható számos globális ikonikus eseményre. A Titanic elsüllyedése, a D-day, India és Pakisztán létrejötte, a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombomba, a mészárlás a Tienanmen téren, szeptember 11-e: ezek a globális ikonikus események megadják gondolkodásunk keretét, amikor Földünk állapotáról van szó, lehetséges jövőbeni események előképét vetítik, és eszközül szolgálnak, ha korunk kihívásaival birkózunk (hívjuk e kort akár késő modernitásnak, szuper modernitásnak, második modernitásnak, reflexív modernitásnak, vagy bármi másnak). Ezek az események, alapfokon, mind felteszik a kérdést haladás és tradíció, technológia és természet, remény és kétségbeesés kapcsolatáról. A globális ikonikus események persze változatos formában rengeteg választ kínálnak. A sokféleség az események magától értetődő egyediségében és varázsában rejlik. Tesztelhetők rajtuk eszmék, de kínálnak kivételt és kihívást, néha pedig hatalmas kérdőjeleket is. A globális ikonikus esemény elvárja a gondolkodótól, hogy szerényen és rugalmasan szemlélje a társadalmi életben megfigyelhető kivételes pillanatok szerepét. A globális ikonikus esemény egyszerre hasonló és különböző, strukturált és megfoghatatlan, értelmezhető és értelmezhetetlen. Gondolkozhatunk a segítségével, használhatjuk előképnek, balzsamnak vagy megváltásnak bizonytalanság idején – de igazán sohasem fogjuk tudni megragadni.

Zárógondolatok

Könyvem amerikai borítóján egy fiatal nő látható, aki éppen a mobiljával szeretné lefényképezni a rekonstruált halálsávot a Berlini fal emlékműnél. Mint ha azért küzdene, hogy kapcsolatot találjon a fal emlékezetével és jelentőségével egy olyan világban, ami egyre több elválasztófalat és kerítést emel. Hozzá hasonlóan nekem is törnöm kellett a fejem, miként is viszonyulok a berlini fal érinthető és érinthetetlen emlékköveihez. Magyarországon nőttem fel, a „vasfüggöny” keleti oldalán, de nincs személyes emlékem a berlini fal ledöntéséről. Gondolom, tízéves rockrajongóként 1989. november 9-én az újonnan bevezetett Music Televisiont nézhettem, nem a híreket.

Nem emlékszem az eseményre, *megtanultam* emlékezni rá. E könyv nagy részét akkor írtam, amikor a Berlini fal emlékmű közelében laktam Berlin belvárosában. Gyakran fényképeztem az arra járókat. Rögzítettem, hogyan keresik a kapcsolatot a hellyel, és a minden egyes kőhöz tapadó emlékekkel. Sokszor nézegettem egy fotót, mely 1961-ben a Bernauer Strassén készült. A képen egy pár áll létrán a nyugati oldalon, és integet a keleten rekedt barátainak. Amikor a fal 1989-ben „leomlott”, az egység és szabadság üzenete legyőzte ennek a fotónak és az ehhez hasonlóknak az üzenetét. A berlini fal leomlása azonban nem rombolta le vagy tagadta meg a kettéosztottságból származó tapasztalatot és tárgyakat: mindezek velünk maradtak.

Mikor naponta átsétáltam a helyi élelmiszerboltba az egykori Nyugat-Berlinbe, mindig ott lépdeltem, ahonnan ez a pár integethetett a fájdalmasan közeli, mégis távoli Keletre. Ilyenkor azon gondoltam, mit üzen ma nekünk ez a kép? Üzen-e bármit is? A fotó Kelet és Nyugat kapcsolatát mutatja, szó szerint és metaforikusan is. Azt sugallja, hogy „egy családhoz tartozunk”, minden

K. Z1. Nyugat-Berlin lakosai átinteztetnek Kelet-Berlinbe
a berlini fal építésének idején, 1961-ben.

Jacoby – Ullstein Bild/The Granger Collection, New York

mesterséges megosztottság ellenére. Ki tudja, talán tényleg van tartós üzenete a berlini fal ledöntésének? Létezik ilyen üzenet? A fotó szereplői nagy valószínűséggel már nem éltek, mikor a berlini fal leomlott, ez az esemény mégis „sikernek” számít az ő szemszögükből, vagy másokéból, akik szenvedő alanyai voltak valamilyen politikai kettéválasztottságnak? Rábukkanhatunk való-

di üzenetre, ami nem éri be azzal, hogy az idősödő Bon Jovi, David Hasselhoff vagy a Scorpions énekeljenek a Brandenburgi kapunál? Vagy így van rendjén, hogy az esemény globális emlékezete banális legyen és magától értetődő?

A keletnémet határ megnyitása ugyan véletlen volt, zűrös és zavaros, globális üzenete mégsem a történelmi véletlenről, szerencséről vagy esetlegességről szól. A berlini fal ledöntése mint testet öltött globális ikonikus esemény, arról a pillanatnyi hatalomról beszél, amelyet az egyébként rendkívül sebezhető egyén magáénak tudhat. Az esemény mitikus története védjegyes egyszerű megnevezésbe, rövid narratívába tömörítve és jellegzetes vizuális megjelenítéshez kötve jelenkori társadalmi mítoszt nyújt. Az újrafeldolgozás, az újrajátszás, a kisajátítás, a megemlékezés és a megtestesülés más módozatai segítségével az esemény sikeresen és folyamatosan utazhat időben, térben és a médiában, hogy emberekre hasson a világ legkülönbözőbb részein.

Miközben ezeket az állításokat fogalmaztam, egyre inkább meggyőződtem arról, hogy az az elgondolás, miszerint vannak „események”, amelyeket a média objektíven és tényszerűen „tárgyal”, arról árulkodik, hogy sem a média, sem a társadalmi élet működését nem egészen értjük. Ahogy azt John Durham Peters megjegyezte, még mindig Habermas nyilvános szférával kapcsolatban vallott protestáns nézeteinek szorításában gondolkodunk a médiáról, azaz nem figyelünk tárgyunk performatív jellegére és játékosságára.²⁷⁷ Miközben a könyvemen dolgoztam, érdekelni kezdett az „eseménygyártás”, és remélem, sikerült bebizonyítanom, hogy a médiavisszhang nagyon kifinomult módon befolyásolja az adott esemény alakulását. A média önmagában nem „teremt” társadalmi eseményt, de a kontextusból kiemelt történeteket egyszerűsíti és általános érvényűvé teszi. Lehet persze ezt a média „torzító erejének” tekinteni – a kritikai kultúrakutatás jó része erre fókuszál. Én azonban más gondolkodásmódot javaslok, ami a mítosz pozitív értelmezésén alapszik. Az újságírásban a tények és a kontextus gyakran (hadd mondjam azt, hogy mitikusan) fontosak, de ha nemzetközi társadalmi mítoszt akarunk „gyártani”, akkor a tények és a kontextus maga az *ellenség*. Mert egyedi és helyi, nem pedig általános és globális. A tények és a kontextus kevesek meggyőzésére képes, a mítosz viszont számtalan nagyon különböző szívhez férközhet közel.

A könyv néhány olvasója most talán elcsodálkozik, nem késő-e ezen a ponton bevezetni a globalizációs diskurzus vizeire. Talán nem vettem észre, hogy a globalizációs irodalom a kilencvenes években volt divatos, mára már lejárt a szavatossága? Hogy most a 2001-es amerikai terrortámadások utáni illúzióit veszített világban élünk, nem vettem volna észre? Nem hiszem. Hadd illusztráljam, mi a tétje, hogy értjük-e a globális ikonikus esemény társadalmi konstrukcióját: két nemrég megjelent cikket hívok segítségül a *New York Times*ből.

Az első cikk azt vizsgálja, hogy bizonyos koncentrációs táborok hogyan válhattak a náci Németország kiterjedt és bonyolult gyilkoló gépezetének szimbólumává. A cikk szerint „ezek a helyszínek, legyenek bármilyen hírhedtek, csak parányi töredékét képviselhetik a teljes német hálózatnak”, példaként a cikk a nyolcvannégy éves holokauszt túlélő, Henry Greenbaum tapasztalatait idézi:

Amikor Mr. Greenbaum, a Holokauszt Múzeum (Washington DC) önkéntese ma beszámol a látogatóknak háborús Odüsszeiájáról, a hallgatókat nyilván az auschwitzi hónapjai érdeklik a legjobban, mert ez volt a leghírhedtebb tábor. Greenbaum emlékezetébe azonban a többi tábor is éppen úgy bevéődött, akárcsak a bal alkarjára tetovált szám: A188991. Egy interjúban villámgyorsan sorolta a helyszíneket, a részletekre még élénken emlékezett. Először jött a gettó, lengyel szülővárosában Starachowicében: tizenkét éves volt, amikor 1940-ben a németek összehozták az ő családjával együtt a helyi zsidókat. Ezután jött a kényszermunka, lánytestvérével együtt a városon kívül, drótkerítés mögött. A család többi tagját meghalni küldték Treblinkába. Őt a szokásos gyári műszak után árokásásra kényszerítették, oda dobálták az áldozatok testét. Innen küldték Auschwitzba, aztán újra gyári munkára egy Monowitz-Buna nevű vegyi gyárba, ahol ő és még vagy 50 auschwitzi fogoly gumit és szintetikus olajat gyártott. Végül a cseh határ mellé, a flossenbürgi kényszermunkatáborba került, ahol enni is alig kapott, és a maga százhetven centi fölötti magasságához képest alig nyomhatott ötven kilót. [...] Ezekről a helyekről senki nem tud semmit – mondta Mr. Greenbaum.²⁷⁸

A cikk megmutatta, hogy a holokauszttal kapcsolatos tudásunk milyen csekély, milyen korlátozott: rögzítünk néhány kulcshelyszínt, és leegyszerűsítjük, sűrítjük a holokauszt névvel jelölt népirtást. Ugyanakkor éppen ez az egyszerűsítés segít, hogy időben, helyben és térben továbbítsuk az eseményt. A csak Auschwitzra fókuszáló történet talán nem idézi fel pontosan az eseményt, de lehetővé teszi, hogy Mr. Greenbaum nemzetközi (gyakran fiatal) látogatói, akik már elképzelni is alig tudják Auschwitzot, gyorsan Greenbaumra hangolódjanak. Mi van, ha – a holokausztirodalom igen nagy tárháza ellenére – Mr. Greenbaum Auschwitzot használja globális narrációs eszköznek ahhoz, hogy Starachowicéről, Treblinkáról, Monowitz-Bunáról és Flossenbürgéről is hitelesen beszéljen? Ez nem akadályozza, inkább segíti a saját tapasztalata átadásában.

A második cikk „Vannak még európaiak?” címmel az Európai Unió jövőjét taglalja. Különösen azt ecseteli, hogy az európaiak között hogyan szövődhetnek érzelmi kötelékek. Miután végigveszi, hogy a gazdasági szolidaritás és a háborútól való közös félelem milyen gyenge köteléknek bizonyult, a szerző így folytatja:

A válasz talán egy másfajta Európa: színek, szagok, folklór, költői erő. Változatosság. A cél már nem a hagyományos ismérveken – a közös nyelven, történelmen, vérségen – alapuló Európa, hanem éppen ellenkezőleg, egy nemzetek feletti, alapvetően kontinentális kulturális összhangon és referenciartományon épülő közösség. [...] Hirdessük a kontinens szellemi egységét, melynek éppen a sokszínűsége az ereje.²⁷⁹

Van kapcsolat a két újságcikk között? Szerintem igen. Hiába radikálisan más a témájuk, egyaránt a mítoszteremtéssel foglalkoznak. A holokausztcikk arra figyelmeztet, milyen fontos az egyszerűsítés, ha azt akarjuk, hogy egy esemény a nemzetközi térben bármikor hozzáférhető legyen. Az Európai Unióról szóló cikk azt emeli ki, milyen meghatározó szerepe van a történeteknek abban, hogy összekössenek társadalmakat. Az összetartó mítoszok ereje pedig épp oly nagy lehet, mint a gazdasági vagy katonai szövetségé. Mindkét cikk azt mutatja, hogy szükség van nemzetközi visszhangot kiváltó, közös történetekre. Végül

is mindkettő ugyanazt a kérdést teszi fel: mitől kerül valami a nemzetközi köz-tudatba és miért? Vagy lefordítva a könyvem nyelvére: mi tartja össze a globális társadalmat? A jelenleg Európában zajló identitásküzdelem azt mutatja, hogy a társadalmak nem épülhetnek pusztán „kemény tényekre”. A társadalmaknak közös történetekre van szükségük, melyek drámai vagy éppen felemelő referen-ciapontok is egyben. Mivel a nemzetközi közösség ezeket a történeteket a médi-ában mondja el és tartja életben, annak a kifinomult értelmezése, hogy a média miképpen csinál – vagy nem csinál – a tényekből globális társadalmi mítoszt, segíthet nekünk szembenézni a jelen globális kihívásaival. A társadalmi esemé-nyek persze mindig erősen töredezett értelmezési térbe lépnek, ahol sok ellent-mondással és nagy tudatlansággal kell számolniuk. Néhány eseménynek így is sikerül belépnie és benn maradnia, majd, ha több változatban is, de befolyásol-nia a nemzetközi emlékezetet.

Amikor a globális ikonikus események társadalmi konstrukcióját vizsgál-juk, a tét nagyon magas. Könyvemet Jeruzsálemben, az örök történetek és so-ha véget nem érő konfliktusok hazájában szerkesztettem. Miután egész nap dolgoztam a kéziraton, este gyakran tettem sétát az óvárosban, ahol fényins-tallációk mondják el Jeruzsálem felfoghatatlan történetét egyszerű és könnyen hordozható formában a globális közönségnek. Jeruzsálem látogatóinak a Bá-bel tornya építőinél is kevesebb közük van egymáshoz. Mikor e turistákra gon-dolok, az erőfeszítéseikre, hogy megértsenek egy történetet, amelyhez talán képtelenek kötődni, hajlamos vagyok azt hinni, hogy „a transznacionális tör-ténetmondás” varázslat. A kritikai kultúrakutatás homályos projektje helyett a könyvem, legnagyobb meglepetésemre, valami nemzetközi kapcsolatokban talán használható tárggyá nőtte ki magát. Remélem, segíteni fog abban, hogy belássuk, az eseményekről szóló hatásos történetek alakíthatják az utánunk kö-vetkező generációk életét. Most, amikor a közös valuta, a katonai szövetség és a nemzetközi bíróság tervei mind botladoznak vagy kudarcot vallottak, talán csak a történeteink maradnak, hogy reményt adjanak és egységet teremtsenek.

FÜGGELÉK

Gondolatok a kutatási módszertanról

Számomra a nemzetközi híresemények sajtóvisszhangja nem más, mint disz-kurzív felület, melyen követhető társadalmi konstrukciójuk folyamata. Ezért könyvemben alapvetően a szövegelemzés (textual analysis) módszerét alkal-maztam. A szövegelemzés egyszerre foglalkozik az adott szöveggel és azzal, hogy az adott szöveg miképpen lép interakcióba a kultúra más területeivel.²⁸⁰ Az elemzett szövegtekstet megpróbáltam elhelyezni a tágabb társadalmi, kul-turális és politikai kontextusukban.

Vizsgálatom 1989. november 9-től 1990. január 9-ig terjedt. Ezen belül is külön figyelmet szenteltem az 1989. november 9. (a berlini fal leomlása) és az 1989. december 22. (a Brandenburgi kapu megnyitása) közötti időszaknak. Ami a média későbbi megemlékezéseit illeti, az 1990-es, 1999-es és 2009-es novem-ber 9-re emlékező hírekre összpontosítottam. Forrásaim a következő nyugatné-met (1990 után: német) orgánumok voltak: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Die Welt*, *Die Zeit*, *Berliner Morgenpost*, *Bild*, *Süddeutsche Zeitung* és *Berliner Illustri-erte*. Továbbá megnéztem a nyugatnémet (1990 után: német) esti hírműsorok, a *Tagesschau* és a *Tagesthemen* 1989. november 9. és 1990. január 9. között ké-szült adásait, majd a 1990. november 9-én, illetve ugyanezen a napon 1999-ben és 2009-ben leadott hírműsorait. Vizsgáltam ugyanennek az időszaknak a vo-natkozó amerikai híreit is a *New York Times*, a *Washington Post*, a *USA Today*, a *Chicago Tribune* és a *Wall Street Journal*, illetve az NBC 1989. november 9. és december 23. közé eső adásai segítségével. A berlini fal leomlása huszonötödik évfordulójának visszhangját a 2014. november 7. és november 15. közötti idő-szakban kutattam, a német és az amerikai nyomtatott és elektronikus sajtóban.

A keletnémet sajtómegjelenést a két vezető kommunista lapban, a *Neues Deutschland*-ban és a *Berliner Zeitung*-ban követtem végig, a fal leomlását követő két hónap híreiben, 1989. november 9. és 1990. január 9. között, illetve az első, tizedik és huszadik évfordulón, 1990, 1999 és 2009. november 9-én. Az első híradásoktól eltekintve ismét az 1989. november 9. (a fal ledöntése) és december 22. (a Brandenburgi kapu megnyitása) közötti időszakra fókuszáltam. Ugyan Kelet-Németország a fal leomlásának első évfordulóján már nem létezett, e lapok túléltek a politikai zűrzavarokat, tehát felhasználhattam évfordulós híryagaikat az első, tizedik és huszadik évfordulón. Ami a keletnémet televíziós visszhangot illeti, a legfontosabb esti hírműsor, az *Aktuelle Kamera* első két hónapra (1989. november 9. és 1990. január 9. közé) első és első évfordulós (1990. november 9.) adásait néztem végig. Elsődleges szovjet forrásom a párt központi lapja, a *Pravda* volt. Az 1989. november 9. és 1989. december 23. közötti és az első évfordulós, 1990. november 9-i híryagot vettem alapul. A tágabb kontextus érdekében a *Pravda* 1989. november 1. és november 9. majd 1989. december 23–31. közötti vonatkozó cikkeit is elemeztem, dr. Sonnevend Péter fordításában.

A kultúraszociológia ihletésére a geertzi „sűrű leírás” módszerével közelítettem a témához: mítoszteremtés a sajtóban.²⁸¹ A könyvben végig „kereteket” használtam, Goffmann így definiálja őket: „értelmezési sémák”, az egyént segítik, hogy „elhelyezze, felfogja, azonosítsa és címkézzé” a történéseket a saját környezetében, illetve a világban.²⁸² A módszertan és a válogatás alapproblémáin túl rengeteg sajátos kihívás is ért. A könyv írása és a kutatómunka során a történeteimmel együtt utaznom kellett időben, térben és a médiában. Alább beszámolok a saját „utazásaimról”: hogyan győztem le az időbeli, földrajzi és kulturális korlátokat.

Utazás az időben

Először is el kellett döntenem, hogy az általam vizsgált jelenségek mennyiben tartoznak a történelemhez mint diszciplínához. Hogyan írhatok olyan könyvet, mely a mai nemzetközi közönséghez szól, de tiszteletben tartja a történettudo-

mányi elemzés szabályait is? A könyvem lényegében ugyanazzal a kihívással szembesült, amellyel az általam elemzett narratívák is: vagy sikerül létrehoznom egy történetet, ami utazni képes időben, térben és a médiában, vagy írásom egy lesz a múlt homályba vesző műtárgyai közül. Hogy szembenézzek e kihívással, megterveztem és tanítottam egy kurzust *Forradalmi ikonok* címmel a berlini Freie Universität-en, a 2012-es tavaszi félévben. A kurzus a XX. és XXI. század négy forradalmi eseményét vizsgálta: az 1956-os magyar forradalmat, az 1989-es tiltakozásokat Kínában, a berlini fal leomlását és a 2011-es egyiptomi felkelést. A diákjaim hat országból érkeztek: Spanyolország, Egyesült Államok, Franciaország, Németország, Kína és Chile. Angolul olvastunk és vitatkoztunk, az esettanulmányokat tehát egy viszonylag kozmopolita közegben vizsgáltuk. Szinte minden diákom a berlini fal ledöntése után született, és nagy örömmre friss szemmel tekintettek az időutazásra, sokat tanultam tőlük. A kurzust aztán kicsit más formában megismételtem a Michigani Egyetemen 2013, 2014 őszén és 2015-ben. Itt kivétel nélkül minden diákom a fal leomlása után született, Amerikából és Kínából jöttek. 2014 tavaszán Paul Frosh-sal együtt a jeruzsálemi Héber Egyetemen vezettem kurzust doktori disszertációra készülő diákoknak és a tanszék tagjainak: ez a szeminárium sokat segített abban, hogy ne csak nyugati, európai szemmel vizsgáljam a tárgyat. A kurzusokon folytatott beszélgetések megváltoztatták a globális ikonikus eseményekkel kapcsolatos gondolkodásomat, és ráébresztettek, mennyire ki vannak szolgáltatva ezek az események a felejtésnek és az ellen-narrációnak.

Utazás a térben

A berlini fal ledöntése mint esettanulmány több bonyodalmat okozott, mint vártam. Feltételeztem, hogy a német közelmúlt jelentős eseményének biztosan van valamilyen központi digitális archívuma. Legnagyobb meglepetésemre (és eleinte csalódásomra) az archívumot nem digitalizálták, és nem is egy helyen tárolták a forrásokat. Végül három helyen kutattam a német vonatkozású dokumentumokat: a „Zeitungsbibliothek der Staatsbibliothek zu Berlin”, a potsdami „Deutsches Rundfunkarchiv (DRA)” és a hamburgi „NDR Archiv” anya-

gában. A „Zeitungsbibliothek der Staatsbibliothek zu Berlin”-ben a nyugat- és keletnémet újságokat és megemlékezéseket keressem. A potsdami „DRA” volt a televíziós hírműsor, az *Aktuelle Kamera* anyagainak lelőhelye. A hamburgi „NDR Archiv” tárolja a nyugatnémet hírműsorok, a *Tagesschau* és *Tagesthemen* híreit. Az emlékezés archívumai, a sok tapasztalás, érzékelés, érzés átforgatta a gondolkodásomat. A berlini könyvtár sajtóanyaga egy ipari övezet régi magtárában található, a környéken nagy kihívást jelentett még az is, hogy ehessenek egy hotdogot. Ezzel ellentétben a potsdami „DRA” és a hamburgi „NDR Archiv” egy-egy modern épületkomplexum része, ahol továbbra is televíziós adást készítenek. Itt föl-fölálltam egy-egy nyolcórás tévézűzős műszak szűneteiben, otthagytam a poros videó- és filmszalagokkal tömött sötét szobát, és örömmel találkoztam a német televízió és rádió hírességeivel egy-egy csillogó kávéházban. Mindegyik intézményben szakértő és nagyon kedves stáb fogadott, alig várták, hogy eligazíthassanak az archívumok labirintusában.

Térbeli utazáshoz komoly segítséget nyújtottak a fotók. 2012. április 10-e és 2015. augusztus 15-e között mintegy háromezer fényképet készítettem. Részletesen dokumentáltam a Berlini fal emlékművet és a Checkpoint Charlie Múzeumot. Utcán, üzletekben folyamatosan fényképeztem a fal bármilyen megjelenési formáját, remélve, hogy így az előre tervezett és ad hoc megemlékezéseket egyaránt megörökíthetem.

2014 januárja és júliusa között Izraelben folytattam kutatásokat mint Lady Davis Fellow a Héber Egyetemen, illetve a Truman Kutatóközpontban (Truman Research Institute for the Advancement of Peace). Az ösztöndíj ideje alatt rendszeresen fényképeztem az izraeli elválasztófalat, és próbáltam megérteni a hozzá kapcsolódó izraeli–palesztin vitákat. A többszáz fotó és a beszélgetések nagyban hozzájárultak könyvemhez, különösen a hetedik és a nyolcadik fejezethez.

A térbeli utazás nyelvi és kulturális változatosságot is jelentett. Angol, német és magyar nyelvtudásom nélkül nem boldogultam volna sem az archívumokkal, sem a szövegelemzéssel. Mielőtt belekezdtem volna a kutatásba, fogalmam sem volt róla, milyen identitásküzdelmeket kell majd folytatnom. Nagy kihívást jelentett például megtalálni a megfelelő hangot néhány német könyv-

tárossal, egy magyar útlel és egy Columbia Egyetem / Michigani Egyetem azonosító kártya birtokában. Míg az amerikai kutató identitást általában megbízhatónak tartották és üdvözölték, kelet-európai útlevelemet gyakran fogadták látványos csalódással. A kultúrák és identitások összeegyeztetése segített megérteni Kelet és Nyugat ma is tartó szétválasztottságát.

Utazás a médiában

Végül pedig, időn és téren túl utaztam a médiában is. Dolgoztam a budapesti „Open Society Archive” újságkivágásaival éppúgy, mint a berlini könyvtár mikrofilmjeivel, vagy a potsdami „DRA” és a hamburgi „NDR Archiv” videoszalagjaival, illetve az amerikai sajtó és televízió digitális archívumaival.

Különböző technikai eszközöket használtam ugyan, de „ugyanazt” kerestem mindenütt. Először azt hittem, a digitális archívum lesz az ideális kutatási környezet számomra. Később boldogan gondoltam vissza a budapesti OSA-ban töltött napokra, ahol egy szoba teljes padlózatát beboríthattam újságkivágásokkal. Míg körbesétáltam és megérteni próbáltam őket, úgy éreztem, belekerültem abba a „térbe”, ahol a sajtó jelentésteremtő munkája zajlott. A nagyon professzionális digitális amerikai adatbázisokban viszont nem láthattam a cikkeket egymás mellett, kontextusban. El is határoztam, hogy megnézem az újságok nyomtatott változatát is, hogy minden cikket elhelyezhessek a sajtó tágabb környezetében. Nagyon jól éreztem magam a „Staatsbibliothek zu Berlin” újságarchívumában is, a hatalmas és „ősi” mikrofilmolvasó gépek között, ahol úgy követtem a sajtóban ábrázolt eseményeket, ahogy jöttek, zavaros egymásutánban.

Amíg tehát a globális ikonikus eseményeket követtem időben, térben és a médiában, magamnak is le kellett küzdenem az időbeli, földrajzi és jogi-kulturális akadályokat. Míg a hírek jelentése után kutattam, fordítanom és kommunikálnom is kellett, de leggyakrabban mégiscsak hallgattam és figyeltem.

Köszönetnyilvánítás

A tudományos élet egy falu, tele emberekkel és intézményekkel: minden könyvnekik köszönheti a megjelenését. E könyvet 2016 októberében publikálta az Oxford University Press (New York) angolul, *Stories Without Borders: The Berlin Wall and the Making of a Global Iconic Event* címmel. Akiknek adósa vagyok az amerikai kézirattal kapcsolatban: Todd Gitlin, Michael Schudson, Hans-Hermann Hertle, Paul Frosh, John Durham Peters, Andreas Hepp, Guobin Yang, Richard R. John, Andie Tucher, Barbie Zelizer, Aswin Punathambekar, Paddy Scannell, Susan Douglas, Lynn Berger, Ri Pierce-Grove és az Oxford University Press kitűnő munkatársai, különösen James Cook szerkesztő, akik értő hozzászólásokkal segítették a kéziratot.

Négy ösztöndíj segített a könyv megírásában: a PepsiCo Junior Fellowship a Columbia Egyetem Harriman Intézetében (mentor: Alan H. Timberlake), a Lady Davis Fellowship a jeruzsálemi Héber Egyetemen (mentor: Paul Frosh), a Leibniz Fellowship a potsdami Zentrum für Zeithistorische Forschung keretében (mentorok: Thomas Lindenberger és Hans-Hermann Hertle), valamint egy vendégelőadó pozíció a berlini Freie Universitäten (mentor: Margreth Lüneborg). További segítséget kaptam az alább felsorolt intézményektől: a Center for Cultural Sociology a Yale Egyetemen, a Yale Jogi Karának az „Information Society Project”-je, a jeruzsálemi Héber Egyetemhez tartozó Truman Intézet, a Columbia Egyetemen működő Center on Organizational Innovation, a budapesti 1956-os Intézet és Open Society Archives. Hálás vagyok a Columbia Egyetem élénk szellemének és barátságos közegének, ahol e könyv csírája mint disszertáció megszületett. Köszönöm a Michigani Egyetemnek, hogy nagyvonalúan támogattak, és a kéziratnak szentelt nemzetközi workshopot szerveztek 2015 áprilisában Ann Arborban.

Külön köszönet illeti György Pétert és Monroe E. Price-ot, akik egy évtizeddel ezelőtt arra biztattak, hogy az Egyesült Államokban folytassak posztgraduális tanulmányokat, és azóta is szeretett mentoraim. Jeffrey C. Alexander doktori tanulmányaim legelejétől hatékonyan segítette pályámat, sosem fogom elfelejteni pénteki megbeszéléseinket New Havenben, ahol ötletekkel játszottunk, és azt kívántam, bár sose lenne vége az óráknak. Ute és Tilo Brandis német barátaim, pótszüleim nélkül e könyv nem születhetett volna meg. Talán húszéves lehettem, amikor Utéval egyszer átutaztunk a százas busszal a Brandenburgi kapu alatt, és ő könnyezve mesélte a szétszakítottság történeteit. Emberségük és antifasizmusuk mindig példaértékű lesz számomra. Diseri Dóra Berlinben élő újságíró és kutató még az utolsó pillanatban is értékes fotókhoz segített hozzá, hogy időben befejezhessem az angol kéziratot. A Michigani Egyetem PhD-hallgatói, Caitlin E. Lawson és Annemarie Navar-Gil, valamint a Columbia Egyetemről Soomin Seo is közreműködtek a folyamat végső fázisában, remélem, a tapasztalat hozzásegíti őket, hogy mielőbb megírják a saját könyveiket.

A magyar fordítás megszületését a magyar kiadói világ két kiváló alakjának, Kúnos Lászlónak és Morcsányi Gézának köszönhetem. Megtiszteltetés számomra, hogy érdekesnek találták a könyvemet. Lázár Júlia fordító kimondhatatlanul nagy munkát végzett a kézirattal, egyszerre próbálva pontosan visszaadni a tartalmát és eltalálni a nyelvezetét. Aligha tudok nagyobb feladatot elképzelni, mint egy magyar anyanyelvű szerző angolul született könyvét „viszsafordítani”, majd elviselni a szerző javításait. A magyar változat másfél évvel jelenik meg az angol után, így a szöveget helyenként aktualizáltam. Hasonlóan nagy élmény volt kiváló szerkesztőmmel, Hevesi Judittal együtt dolgozni. Végtelen szakértelemmel, türelemmel és humorral segítette a szöveg megszületését. Külön köszönet Sonnevend Péternek és Kovács Katalinnak az utolsó változat igényes áttekintéséért. Hálás vagyok kutatóasszisztensemnek, Anna Blumbergnek is a bibliográfia alapos átnézéséért.

Sokat tanultam a „Zeitungsbibliothek der Staatsbibliothek zu Berlin”, a potsdami „Deutsches Rundfunkarchiv” és a hamburgi „NDR Archiv” munkatársaitól. A történész Cristina Cuevas-Wolf értékes tanácsokkal látott el a Los

Angeles-i Wende Múzeumban. Beszélgetések és alkotói műhelyek voltak segítségemre a világ számos részén, köztük Budapesten, Berlinben, Szófiában, Jeruzsálemben, Haifán, Tel Avivban, San Juanban, Londonban, Ann Arborban, New Yorkban, New Havenben, Potsdamban és Hong Kongban. Különösen élveztem a Los Angeles-i Getty Múzeum szervezésében, a *New Walled Order: The Aesthetics and Politics of Barriers* (Befalazott rend: A válaszfalak esztétikája és politikája) konferencián folytatott beszélgetéseket, 2014. november 15-én.

Sokakkal beszélgettem a globális ikonikus események születéséről, többek között Colin Agur, C.W. Anderson, Megan Sapnar Ankerson, Jack M. Balkin, Balog Judit, Burcu Baykurt, Bán Zsófia, Békés Csaba, Valerie Belair-Gagnon, Volker Berghahn, Henrik Bodker, Bognár Éva, Frank Bösch, Bozóki András, Brett Zsófia, Peter Brinkmann, Aimée Brown Price, Scott Campbell, Akiba Cohen, Robin Means Coleman, Nick Couldry, Jonathan Crary, Daniel Dayan, Deák István, Elena Demke, a Flautner család, Fuchs Péter, Bernhard Giesen, Ted Glasser, Jeffrey C. Goldfarb, Lucas Graves, Györgyey Ferenc Aladár, Györgyey Mari, Jeff Hancock, Muzzamil Hussain, Ron Jacobs, Richard R. John, Zohar Kampf, Tamar Katriel, Elihu Katz, Ruth Katz, Yuval Katz, Emily Keightley, Young Rim Kim, Axel Klausmeier, Kondor Péter, Kossuth Annamária, Krepsz Edina, Tamar Liebes, Jürgen Litfin, Günther von Lojewski, Oren Meyers, Metzinger András, Mink András, Jessica D. Moorman, Munk Veronika, Motti Neiger, Rasmus Kleis Nielsen, Orbán Katalin, Benjamin Peters, Amit Pinchevski, Rainer M. János, Rényi András, Jacques Revel, Rivka Ribak, Sanders Iván, Christian Sandvig, Leo Schmidt, a Schudson család, Katherine Sender, Limor Shifman, Sonnevend Balázs, Sonnevend Kamilla, Sonnevend Lőrinc, Sonnevend Panni, David Stark, Rüdiger Steinmetz, Dariusz Stola, Süveges Gréta, Takács Ádám, Fred Turner, Derek Vaillant, Váradí Júlia, Veiszer Alinda, Vermes Gábor, Robin Wagner-Pacifici, Keren Tenenboim-Weinblatt, Espen Ytreberg, Eyal Zandberg, Iyaylo Znepolski. Külön is köszönetet szeretnék mondani Darvasi Lászlónak, akinek gyönyörű regényeiből és elbeszéléseiből sokat tanultam a narratívák erejéről.

A könyvet édesapámnak, Sonnevend Péternek és édesanyám, Belohorszky Márta Mária (1944–2005) emlékének ajánlom. Sosem felejttem el édesanyám bá-

torító szavait: „az első magyar nőgenerációhoz tartozol, amely politikai, társadalmi vagy vallási korlátozások nélkül valósíthatja meg a szakmai elképzeléseit”.

Michael Schudson szerelmének és intellektuális játékosságának annyit köszönhetek, hogy arra nincsenek szavak. Mosolyogva írom ezeket a sorokat is. Köszönöm a boldogságot, Michael. És az angol könyv megjelenésekor még mit sem tudtunk Schudson Noé Péter érkezéséről! Az ő mosolya, kíváncsisága és kedvessége kísérte a magyar változat születését. Mikor Noé álomra szenderült, e magyar nyelvű fordítás életre kelt.

Irodalom

- Abbott, Andrew: „Conceptions of Time and Events in Social Science Methods: Causal and Narrative Approaches”. *Historical Methods* 23. (1990) 140–150.
- Abbott, Andrew: „Sequence of Social Events: Concepts and Methods for the Analysis of Order in Social Processes”. *Historical Methods* 16. (1983) 129–147.
- Abbott, Andrew: *Time Matters: On Theory and Method*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- Abrams, Philip: *Historical Sociology*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1982.
- ADN: „Fast eine Million DDR Bürger reiste am Wochenende in BRD”. *Neues Deutschland*, 1989. november 14.
- ADN/Berliner Zeitung: „Fast sechs Millionen Visa seit 9. November erteilt”. *Berliner Zeitung*, 1989. november 15.
- AFP felirat: „CLEAN: Palestinians Tear Down Chunk of Wall, 20 Years After Berlin”. *Getty Images*, 2009. november 11. Utolsó letöltés: 2018. április 30. <http://goo.gl/o8LmuL>
- Alexander, Jeffrey C.: *The Civil Sphere*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008.
- Alexander, Jeffrey C.: „Iconic Consciousness: The Material Feeling of Meaning”. *Environment and Planning D: Society and Space* 26. (2008), 782–794.
- Alexander, Jeffrey C.: „Iconic Power and Performance”. In *Iconic Power: Materiality and Meaning in Social Life*, szerk. Jeffrey C. Alexander, Dominik Bartmanski és Bernhard Giesen, 25–35. London: Palgrave Macmillan, 2012.
- Alexander, Jeffrey C.: „On the Social Construction of Moral Universals: The »Holocaust« from Mass Murder to Trauma Drama”. *European Journal of Social Theory* 5.1 (2002), 5–86.
- Alexander, Jeffrey C.: *Remembering the Holocaust: A Debate*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2009.
- Alexander, Jeffrey C.: *Trauma: A Social Theory*. Cambridge, UK: Polity, 2012.
- Alexander, Jeffrey C.: „Watergate as Democratic Ritual”. In *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*, szerk. Jeffrey C. Alexander, 155–179. New York: Oxford University Press, 2003.
- Alexander, Jeffrey C., Ronald N. Eyerman és Elizabeth Butler Breese szerkesztésében: *Narrating Trauma: On the Impact of Collective Suffering*. Boulder, CO: Paradigm Publishers, 2011.

- Alexander, Jeffrey C., Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser és Piotr Sztompka: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004.
- Alexander, Jeffrey C., Bernhard Giesen és Jason L. Mañ szerkesztésében: *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006.
- Alexander, Jeffrey C. és Ronald N. Jacobs: „Mass Communication, Ritual and Civil Society”. In *Media, Ritual and Identity*, szerk. Tamar Liebes és James Curran, 23–41. London: Routledge, 1998.
- Alexander, Jeffrey C. és Philip Smith: „The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutics”. In *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*, szerk. Jeffrey C. Alexander, 11–27. New York: Oxford University Press, 2003.
- Alvarez, Alex: *Governments, Citizens, and Genocide: A Comparative and Interdisciplinary Approach*. Bloomington: Indiana University Press, 2001.
- Alvarez de Toledo, Alonso: *Nachrichten aus einem Land, das niemals existierte*. Berlin: Volk & Welt, 1992.
- Andén-Papadopoulos, Kari. „Body Horror on the Internet: US Soldiers Recording the War in Iraq and Afghanistan”. *Media, Culture & Society* 31. (2009), 921–938.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York, London: Verso, 1991.
- Andrews, Molly: „Introduction: Counter-narratives and the Power to Oppose”. *Narrative Inquiry* 12.1. (2006), 1–6.
- Anker, Elisabeth: „Villains, Victims and Heroes: Melodrama, Media, and September 11”. *Journal of Communication* 55.1. (2005), 22–37.
- Anthon, Carl G.: „Adenauer's Ostpolitik, 1955–1963”. *World Affairs* 139.2 (1976), 112–129.
- Armstrong, Elizabeth A. és Suzanna M. Crag: „Movements and Memory: The Making of the Stonewall Myth”. *American Sociological Review* 71. (2006), 724–751.
- Arntz, Von Jochen: „Der Mann, dem Schabowski die entscheidende Antwort gab”. *Berliner Zeitung*, 1999. november 11. Utolsó letöltés 2018. május 2. <http://goo.gl/KEugc>
- Aronczyk, Melissa: *Branding the Nation: The Global Business of National Identity*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Assmann, Aleida és Sebastian Conrad: *Memory in a Global Age: Discourses, Practices, and Trajectories*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Assmann, Jan: *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2011.
- Austin, John L.: *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Axel Springer: „50 Years Axel Springer Building Berlin – Unveiling of the »Balancing Act« Sculpture by Stephan Balkenhol”. *Axel Springer*, 2009. május 25. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/jlpFm>
- Bach, Jonathan: „Memory Landscapes and the Labor of the Negative in Berlin”. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 26.1 (2013), 31–40.

- Badiou, Alain: *Being and Event*. Angolra fordította Oliver Feltham. London, New York: Continuum, 2005.
- Badiou, Alain: *Logics of Worlds: Being and Event II*. Angolra fordította Alberto Toscano. London, New York: Continuum, 2009.
- Bahrman, Hannes és Christoph Links: *Chronik der Wende: Die Ereignisse in der DDR zwischen 7. Oktober 1989 und 18. März 1990*. Berlin: Links, 1999.
- Bailyn, Bernard: „The Challenge of Modern Historiography”. *American Historical Review* 87. (1982), 1–24.
- Bailyn, Bernard: *On the Teaching and Writing of History: Responses to a Series of Questions*. Hanover, NH: University Press of New England, 1994.
- Bailyn, Bernard: „The Problem of the Working Historian: A Comment”. In *Philosophy and History: A Symposium*, szerk. Sidney Hook, 92–101. New York: New York University Press, 1963.
- Baker, Frederick: „The Berlin Wall”. In *Borders and Border Politics in a Globalizing World*, szerk. Paul Ganster és David E. Lorey, 21–51. Oxford: SR Books, 2005.
- Ball, Deborah: „Pope Visits Holocaust Memorial and Western Wall: On the Last Day of His Visit to the Middle East, Gestures of Support for Israel”. *Wall Street Journal*, 2014. május 26. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/QyDvhX>
- Bartmanksi, Dominick és Ronald N. Eyerman: „The Worst Was the Silence: The Unfinished Drama of the Katyn Massacre”. In *Narrating Trauma: On the Impact of Collective Suffering*, szerk. Ronald N. Eyerman, Jeffrey C. Alexander és Elizabeth Butler Breese, 237–266. Boulder, CO és London: Paradigm Publishers, 2011.
- Bauman, Zygmunt: *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge, UK: Polity, 2001.
- Bauman, Zygmunt: *Liquid Life*. Cambridge, UK: Polity, 2005.
- Bauman, Zygmunt: *Liquid Modernity*. Cambridge, UK: Polity, 2000.
- Bauman, Zygmunt: *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge, UK: Polity, 2006.
- Beaumont, Peter: „Pope Francis Offers Prayers at Israeli Separation Wall in Bethlehem”. *The Guardian*, 2014. május 25. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/PzjiSo>
- Beck, Ulrich: *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986. (Magyarul: Ulrich Beck: *A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 2003.)
- Beck, Ulrich: *Weltrisikogesellschaft: Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2007.
- Beckerman, Gal: „How is This Wall Different? Pope Francis Cements an Icon”. *Jewish Daily Forward*, 2014. május 28. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/Iqgoti>
- Bell, Daniel: „A Moralizer's Tale”. (Daniel Boorstin kritikája a *The Image, or What Happened to the American Dream* című műről). *Kenyon Review* 25.1. (1963), 156–161.
- Bennett, W. Lance és Regina G. Lawrence: „News Icons and the Mainstreaming of Social Change”. *Journal of Communication* 43.5. (1995), 20–39.

- Ben-Yehuda, Nachman: *Masada Myth: Collective Memory and Mythmaking in Israel*. Madison, University of Wisconsin Press, 1996.
- Berliner Zeitung: „Bloss mal übern Kudamm bummeln – und zurück!“. 1989. november 11. Bhabha, Homi K.: *The Location of Culture*. London és New York: Routledge, 1994.
- Bild Zeitung: „Geschafft! Die Mauer ist offen!“. 1989. november 10.
- Bild Zeitung: „Sarah – das Baby der offenen Mauer“. 1989. november 13.
- Blondheim, Menahem és Tamar Liebes: „Live Television's Disaster Marathon of September 11 and Its Subversive Potential“. *Prometheus* 20.3. (2002), 271–276.
- Bodnar, John: *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1992.
- Boorstin, Daniel J.: *The Image; or, What Happened to the American Dream*. New York: Atheneum, 1962.
- Bösch, Frank: „Medien als Katalysatoren der Wende? Die DDR, Polen und der Westen 1989“. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 59 (2010), 459–471.
- Bösch, Frank: „Transnationale Trauer und Technikkritik? Der Untergang der Titanic“. In *Medienereignisse der Moderne*, szerk. Friedrich Lenger és Anskar Nünning, 79–95. Darmstadt: WBG, 2008.
- Bösch, Frank és Patrick Schmidt szerkesztésében: *Medialiserte Ereignisse: Performanz, Inszenierung und Medien seit dem 18. Jahrhundert*. Frankfurt: Campus Verlag, 2010.
- Brinkmann, Peter: Personal website. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/fWwg-FP>
- Brokaw, Tom: „It Is Permission to Leave the GDR“. *NBC News*, 2009. november 11. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/oxldEh>
- Carey, James W.: „American Journalism on, before, and after September 11“. In *Journalism after September 11*, szerk. Barbie Zelizer és Stuart Allan, 85–104. London és New York: Routledge, 2002.
- Carey, James W.: *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. New York: Routledge, 1992.
- Carey, James W.: *Media, Myths, and Narratives: Television and the Press*. Newbury Park, CA: Sage, 1988.
- Carey, James W.: „Political Ritual on Television: Episodes in the History of Shame, Degradation and Excommunication“. In *Media, Ritual and Identity*, szerk. Tamar Liebes és James Curran, 42–70. London: Routledge, 1998.
- Cassirer, Ernst: *Language and Myth*. New York: Harper & Brothers, 1946.
- Cesario, Marco: „It Was My Question That Brought the Wall Down“. *ResetDOC: Dialogues on Civilizations*, 2018. május 2. Utolsó letöltés: 2015. szeptember 29. <http://goo.gl/XtiV5>
- Chouliaraki, Lilie: „Post-Humanitarianism: Humanitarian Communication Beyond a Politics of Pity“. *International Journal of Cultural Studies* 13. (2010), 107–126.
- Cohen, Stanley: *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon and Kee, 1972.

- Cohen, Stanley és Jock Young: *The Manufacture of News: Social Problems, Deviance and the Mass Media*. London: Constable, 1973.
- Confino, Alon: *Germany as a Culture of Remembrance: Promises and Limits of Writing History*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006.
- Cottle, Simon: „Mediatized Rituals: Beyond Manufacturing Consent“. *Media, Culture & Society* 28.1. (2006), 411–432.
- Couldry, Nick: *Media Rituals: A Critical Approach*. London és New York: Routledge, 2003.
- Couldry, Nick: *The Place of Media Power: Pilgrims and Witnesses of the Media Age*. London és New York: Routledge, 2000.
- Couldry, Nick, Andreas Hepp és Friedrich Krotz szerkesztésében: *Media Events in a Global Age*. London: Routledge, 2010.
- Couldry, Nick és Eric W. Rothenbuhler: „Simon Cottle on »Mediatized Rituals«: A Response“. *Media, Culture & Society* 29.4. (2007), 691–695.
- Cramer, Johannes és Tobias Rütenik: *Die Baugeschichte der Berliner Mauer*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2011.
- Crary, Jonathan: „Géricault, the Panorama and Sites of Reality in the Early Nineteenth Century“. *Grey Room* 9. (2002), 5–25.
- Cui, Xi: „Media Events Are Still Alive: The Opening Ceremony of the Beijing Olympics as a Media Ritual“. *International Journal of Communication* 7. (2013), 1220–1235.
- Czaplicki, Andreas: *Die Rolle der Westmedien in der Revolution in der DDR*. PhD dissertation, Johannes Gutenberg Universität zu Mainz, 2002.
- Danto, Arthur C.: *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 1985.
- Darnton, Robert: *Berlin Journal 1989–1990*. New York és London: W.W. Norton & Company, 1993.
- Dayan, Daniel: „Beyond Media Events: Disenchantment, Derailment, Disruption“. In *Owning the Olympics: Narratives of the New China*, szerk. Monroe E. Price és Daniel Dayan, 391–401. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008.
- Dayan, Daniel és Elihu Katz: *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Dekavalla, Marina: „Constructing the Public at the Royal Wedding“. *Media, Culture & Society* 34. (2012), 296–311.
- Deleuze, Gilles: *Logique du Sens*. Paris: Éditions de Minuit, 1969. (Magyarul: Francis Bacon: *Az érzet logikája*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2014.)
- Demke, Elena: „»Antifaschistischer Schutzwall« – »Ulbrichts KZ« Kalter Krieg der Mauer Bilder“. In *Die Mauer: Errichtung, Überwindung, Erinnerung*, szerk. Klaus-Dietmar Henke, 96–110. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2011.
- Derrida, Jacques: „Signature, Event, Context“. In *Margins of Philosophy*. Angolra fordította Alan Bass, 307–330. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Detjen, Marion: „Die Mauer als politische Metapher“. In *Die Mauer: Errichtung, Überwindung, Erinnerung*, szerk. Klaus-Dietmar Henke, 426–440. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2011.

- Die Welt*: „Deutsches Volk das glücklichste der Welt”. 1989. november 11.
- Die Welt*: „SED öffnet Grenze nach Westen: Keiner wird an Ausreise gehindert”. 1989. november 10.
- Dinnie, Keith: *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice*. Burlington, MA: Elsevier, 2008.
- Domansky, Elisabeth: „»Kristallnacht«, the Holocaust and German Unity: The Meaning of November 9 as an Anniversary in Germany”. *History and Memory* 4.1. (1992), 60–94.
- Draper, Elaine: „Risk, Society, and Social Theory”. *Contemporary Sociology* 22.5. (1993), 641–644.
- Drechsel, Benjamin: „The Berlin Wall from a Visual Perspective: Comments on the Construction of a Political Icon”. *Visual Communication* 9.1. (2010), 3–24.
- Dundes, Alan szerkesztésében: *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*. Berkeley, University of California Press, 1984.
- Durkheim, Emile: *The Elementary Forms of Religious Life: A Study in Religious Sociology*. Angolra fordította J. W. Swain. London: Allen & Unwin, 1915. (Magyarul: E. Durkheim: *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan: Budapest, 2004.)
- Edy, Jill A.: „Journalistic Uses of Collective Memory”. *Journal of Communication* 49.2. (1999), 71–85.
- Eggert, Hans: „Die Mauer in Berlin wegreißen?”. *Berliner Zeitung*, 1989. november 13.
- Eliade, Mircea: *Myth and Reality*. Angolra fordította Willard R. Trask. New York: Harper & Row, 1963. (Magyarul: M. Eliade: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Budapest: Osiris, 2006.)
- Engel, Jeffrey A.: *The Fall of the Berlin Wall: The Revolutionary Legacy of 1989*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Ettema, James S. és Theodore L. Glasser: *Custodians of Conscience: Investigative Journalism and Public Virtue*. New York: Columbia University Press, 1998.
- Eyerman, Ron: *The Cultural Sociology of Political Assassination*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2011.
- Eyerman, Ron: *Is This America?: Katrina as Cultural Trauma*. Austin: University of Texas Press, 2015.
- Feversham, Polly and Leo Schmidt: *Die Berliner Mauer heute / The Berlin Wall Today*. Berlin: Verlag Bauwesen, 1999.
- Fiske, John: *Media Matters: Everyday Culture and Political Change*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.
- Flood, Christopher: *Political Myth: A Theoretical Introduction*. New York: Garland, 1996.
- Frankfurter Allgemeine Zeitung*: „Die DDR öffnet ihre Grenze zur Bundesrepublik”. 1989. november 10.
- Friedrichs, Hanns Joachim: „»Cool bleiben, nicht kalt«: Der Fernsehmoderator Hanns Joachim Friedrichs über sein Journalistenleben [interview]”. *Der Spiegel* 13. (1995), 112–119.
- Frosh, Paul: „Television and the Imagination of Memory: Life on Mars”. In: *On Media*

- Memory: Collective Memory in a New Media Age*, szerk. Motti Neiger, Oren Meyers és Eyal Zandberg, 117–131. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Frosh, Paul és Amit Pinchevski: *Media Witnessing: Testimony in the Age of Mass Communication*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2009.
- Fuchs, Anne, Kathleen James-Chakraborty és Linda Shortt szerkesztésében: *Debating German Cultural Identity Since 1989*. Rochester, NY, Camden House, 2001.
- Fulton, Mary Lou és Rose Ellen O'Connor: „O.C. German Community Celebrates Fall of the Wall”. *Los Angeles Times*, 1989. november 11. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/UWYCKY>
- Galtung, Johan és Mari Ruge: „Structuring and Selecting News”. In: *The Manufacture of News*, szerk. Stanley Cohen és Jock Young, 52–63. Beverly Hills, CA, Sage, 1973.
- Garton Ash, Timothy: „The Fall of the Berlin Wall: What It Meant to Be There”. *The Guardian*, 2014. november 6. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/qh5rMY>.
- Garton Ash, Timothy: In *Europe's Name: Germany and the Divided Continent*. London: J. Cape, 1993.
- Gat, Eli: „The Warsaw Ghetto Myth”. *Haaretz*. 2013. december 23. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/4aAH7n>
- Gedmin, Jeffrey: *The Hidden Hand: Gorbachev and the Collapse of East Germany*. Washington DC: AEI Press, 1992.
- Gelb, Norman: *The Berlin Wall: Kennedy, Khrushchev, and a Showdown in the Heart of Europe*. New York: Times Books, 1986.
- Gitlin, Todd: *Media Unlimited: How the Torrent of Images and Sounds Overwhelms Our Lives*. New York: Holt, 2002.
- Gitlin, Todd: *The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making & Unmaking of the New Left*. Berkeley: Los Angeles, University of California Press, 1980.
- Goffman, Erving: *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row, 1974.
- Greenberg, Bradley S. és Edwin B. Parker szerkesztésében: *The Kennedy Assassination and the American Public: Social Communication in Crisis*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1965.
- Grimm, Von Imre: „Wer war's?” *Hannoversche Allgemeine*, 2009. június 11. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/1Ovvf>
- Großmann, Thomas: *Fernsehen, Revolution, und das Ende der DDR*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2015.
- Guez, Olivier: „Are There Any Europeans Left?”. *New York Times*, 2013. márc 2.
- György Péter: *Apám helyett*. Budapest: Magvető, 2011.
- György Péter: *Néma hagyomány: Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés, 1956 1989-ben*. Budapest: Magvető, 2000.
- Hallin, Daniel C.: *The Uncensored War: The Media and Vietnam*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Hanke, Helmut: „Das »deutsche Fernsehen« – doch kein Null-Medium? Fernsehge-

- sellschaft und kulturelle Chance". In *Medien der Ex-DDR in der Wende*, szerk. Peter Hoff és Dieter Wiedermann, 7–23. Berlin: Vistas, 1991.
- Haraszti, Miklós: *The Velvet Prison: Artists Under State Socialism*. New York: Basic Books, 1988.
- Hariman, Robert és John Louis Lucaites: *No Caption Needed: Iconic Photographs, Public Culture, and Liberal Democracy*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2007.
- Haritos, Anna: „Demonstration on Diag Fights »Political Correctness«". *The Michigan Daily*, 2015. november 10. Utolsó letöltés: 2015. november 15. <https://goo.gl/VUub-hdc>
- Harrison, Hope M.: „The Berlin Wall and Its Resurrection as a Site of Memory”. *German Politics & Society* 29.2. (2011), 78–106.
- Harrison, Hope M.: *Driving the Soviets up the Wall: Soviet-East German Relations, 1953–1961*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003.
- Harrison, Hope M.: „Wie die Sowjetunion zum Mauerbau getrieben wurde. Ein Superallierter, eine Supermacht und der Bau der Berliner Mauer”. In *Mauerbau und Mauerfall*. Ursachen-Verlauf-Auswirkungen, szerk. Hans-Hermann Hertle, Konrad Hugo Jarausch és Christoph Klessmann, 77–96. Berlin: Christoph Links, 2002.
- Hegel, George Wilhelm Friedrich: *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*. Lipcse: Verlag von Felix Meiner, 1920. (Magyarul: G.W.F. Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959.)
- Henke, Klaus-Dietmar szerkesztésében: *Die Mauer: Errichtung, Überwindung, Erinnerung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2011.
- Hepp, Andreas: *Netzwerke der Medien: Medienkulturen und Globalisierung*. Wiesbaden: VS, 2004.
- Hepp, Andreas: „Transculturality as a Perspective: Researching Media Cultures Comparatively”. *Qualitative Social Research* 10.1. (2009). Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/G88nlg>
- Hepp, Andreas: „Translocal Media Cultures: Networks of the Media and Globalization”. In *Connectivity, Networks and Flows: Conceptualizing Contemporary Communications*, szerk. Andreas Hepp, Friedrich Krotz, Shaun Moores és Carsten Winter, 33–58. Cresskill, NJ: Hampton Press, 2008.
- Hepp, Andreas és Nick Couldry: „Introduction: Media Events in Globalized Media Cultures”. In *Media Events in a Global Age*, szerk. Nick Couldry, Andreas Hepp és Friedrich Krotz, 1–20. London: Routledge, 2010.
- Hepp, Andreas, Marco Höhn és Waldemar Vogelgesang szerkesztésében: *Populäre Events: Medienevents, Spielevents und Spassevents*. Opladen: Leske and Budrich, 2003.
- Hepp, Andreas és Friedrich Krotz: „Media Events, Globalization and Cultural Change: An Introduction to the Special Issue”. *Communications: The European Journal of Communication Research* 33. (2008), 265–273.
- Hertle, Hans-Hermann: *The Berlin Wall Story: Biography of a Monument*. Berlin: Ch. Links, 2011.

- Hertle, Hans-Hermann: *Chronik des Mauerfalls. Die dramatischen Ereignisse um den 9. November 1989*. Berlin: Ch. Links, 2009.
- Hertle, Hans-Hermann: „Document No. 8: Günter Schabowski's Press Conference in the GDR International Press Center, 9 November 1989, 6:53–7:01 p.m. [a televíziós adás szövegkönyve]”. Angolra fordította: Howard Sargeant. *Cold War International History Project Bulletin* 12–13. (2001), 157–158. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/rOVFHF>
- Hertle, Hans-Hermann: *The Fall of the Wall*. Berlin: Arbeitshefte der Forschungsstelle Diktatur und Demokratie am FB Politik-und Sozialwissenschaften der Freien Universität Berlin, 1999.
- Hertle, Hans-Hermann: „The Fall of the Wall. The Unintended Self-Dissolution of East Germany's Ruling Regime”. *Cold War International History Project Bulletin* 12–13. (2001), 131–140.
- Hertle, Hans-Hermann és Kathrin Elsner: *Der Tag and dem die Mauer fiel. Die wichtigsten Zeitzeugen berichten vom 9. November 1989*. Berlin: Nicolai, 2009.
- Hertle, Hans-Hermann és Kathrin Elsner: *Mein 9. November: Der Tag an dem die Mauer fiel*. Berlin: Nicolai, 1999.
- Hertle, Hans-Hermann, Konrad Hugo Jarausch és Christoph Klessmann: *Mauerbau und Mauerfall*. Ursachen-Verlauf-Auswirkungen. Berlin: Christoph Links, 2002.
- Hesse, Kurt R.: *Westmedien in der DDR. Nutzung, Image und Auswirkungen bundesrepublikanischen Hörfunks und Fernsehens*. Köln: Wissenschaft und Politik, 1988.
- Hirschman, Albert O.: „Exit, Voice, and the Fate of the German Democratic Republic: An Essay in Conceptual History”. *World Politics* 45. (1993), 173–202.
- Hitchcock, William I.: *The Struggle for Europe: The Turbulent History of a Divided Continent, 1945 to the Present*. New York: Anchor Books, 2004.
- Hobsbawm, Eric és Terence Ranger szerkesztésében: *The Invention of Tradition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1983.
- Holt, Douglas B.: *How Brands Become Icons: The Principles of Cultural Branding*. Boston: Harvard Business School Press, 2004.
- Hunt, Darnell M.: *O. J. Simpson: Facts and Fictions*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
- Huyssen, Andreas: „Present Past: Media, Politics, Amnesia”. *Public Culture* 12.1 (2000), 21–38.
- Huyssen, Andreas: *Present Past: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2003.
- Huyssen, Andreas: *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*. New York: London: Routledge, 1995.
- International Solidarity Movement. „Palestinians Mark the Fall of the Berlin Wall by Taking Down the Wall on Their Land”. *Monthly Review*, 2009. november 9. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/4OVkY>
- Jacobs, Ronald N.: „Civil Society and Crisis: Culture, Discourse and the Rodney King Trial”. *American Journal of Sociology* 101.5. (1996), 1238–1272.

- Jacobs, Ronald N.: *Race, Media & the Crisis of Civil Society: From Watts to Rodney King*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000.
- Jarusch, Konrad H.: „The Failure of East German Antifascism: Some Ironies of History as Politics”. *German Studies Review* 14.1. (1991), 85–102.
- Jenkins, Henry: *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press, 2006.
- Jericho, Dirk: „Mauerpfarrer Manfred Fischer starb im Alter von 65 Jahren”. *Berliner Woche*, 2013. december 9. Utolsó letöltés: 2015. november 8. <http://goo.gl/ftXghU>.
- Kaminsky, Anna: *Die Berliner Mauer in der Welt*. Berlin: Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED Diktatur, 2009.
- Kampf, Zohar: „Blood on Their Hands: The Story of a Photograph in the Israeli National Discourse”. *Semiotica* 162. (2006), 263–286.
- Kampf, Zohar: „Public (Non-) Apologies: The Discourse of Minimizing Responsibility”. *Journal of Pragmatics* 41.11. (2009), 2257–2270.
- Kampf, Zohar és Nava Löwenheim: „Rituals of Apology in the Global Arena”. *Security Dialogue* 43.1. (2012), 43–60.
- Katz, Elihu és Daniel Dayan: „The Audience Is a Crowd, the Crowd Is a Public: Latter-Day Thoughts on Lang and Lang’s »McArthur Day in Chicago«”. In *Canonical Texts in Media Research: Are There Any? Should There Be? How About These?*, szerk. Elihu Katz, John Durham Peters, Tamar Liebes és Avril Orloff, 121–136. Cambridge, UK: Polity, 2003.
- Katz, Elihu, Daniel Dayan és Pierre Motyl: „In Defense of Media Events”. In *Communication in the Twenty-First Century*, szerk. Robert W. Haigh, George Gerbner és Richard B. Byrne, 43–59. New York: Wiley, 1981.
- Katz, Elihu és Tamar Liebes: „»No More Peace!«: How Disaster, Terror and War Upstaged Media Events”. *International Journal of Communication* 1. (2007), 157–166.
- Katz, Elihu, John Durham Peters, Tamar Liebes és Avril Orloff szerkesztésében: *Canonical Texts in Media Research: Are There Any? Should There Be? How About These?*, Cambridge, UK: Polity, 2003.
- Kellner, Douglas: *Media Spectacle*. London, New York: Routledge, 2003.
- Kellner, Douglas: *Media Spectacle and Insurrection, 2011: From the Arab Uprisings to Occupy Everywhere*. New York: Bloomsbury, 2012.
- Kelman, Steven: *Behind the Berlin Wall: An Encounter in East Germany*. Boston: Houghton Mifflin, 1972.
- Khan, Maria: „Berlin Wall Crosses Stolen to Protest EU Border Deaths”. *International Business Times*, 2014. november 3. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/jmCsrw>
- Kitch, Carolyn: „»A Death of American Family«: Myth, Memory, and National Values in the Media Mourning of John F. Kennedy Jr.”. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 79.2. (2002), 294–309.
- Kitch, Carolyn: *Pages from the Past: History and Memory in American Magazines*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2009.

- Kitch, Carolyn: „Placing Journalism Inside Memory – and Memory Studies”. *Memory Studies* 1.3. (2008), 311–320.
- Kitch, Carolyn: „Selling the »Authentic Past«: The New York Times and the Branding of History”. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 4.4. (2007), 24–41.
- Kitch, Carolyn: „»Useful Memory« in Time Inc. Magazines: Summary Journalism and the Popular Construction of History”. *Journalism Studies* 7.1. (2006), 105–122.
- Kitch, Carolyn és Janice Hume: *Journalism in a Culture of Grief*. New York: Routledge, 2012.
- Klausmeier, Axel: „Ein unbequemes Denkmal mitte n in der Stadt [Clemens Maier- Wolthausen interjúja Axel Klausmeierrel]”. *Bundeszentrale für politische Bildung*, 2013. augusztus 2. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/LSotrN>
- Klausmeier, Axel: *Hinter der Mauer: Zur militärischen und baulichen Infrastruktur des Grenzkommandos Mitte*. Berlin: Ch. Links, 2012.
- Klausmeier, Axel és Leo Schmidt: *Wall Remnants – Wall Traces: The Comprehensive Guide to the Berlin Wall*. Berlin, Bonn: Westkreuz Verlag, 2004.
- Knischewski, Gerd és Ulla Spittler: „Remembering the Berlin Wall: The Wall Memorial Ensemble Bernauer Strasse”. *German Life and Letter* 59.2. (2006), 280–293.
- Koch, Tom: *The News as Myth: Fact and Context in Journalism*. New York: Greenwood Press, 1990.
- König, Ewald: „Die Mythen des Riccardo Ehrman”. *EurActiv.de*, 2009. október 21. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/WriJ3>
- Koselleck, Reinhart: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 1985.
- Koselleck, Reinhart: „Linguistic Change and the History of Events”. *Journal of Modern History* 61.4. (1989), 649–666.
- Kowalczyk, Ilko-Sascha. Endspiel: *Die Revolution von 1989 in der DDR*. München: Beck, 2014.
- Kraidy, Marwan M.: *Hybridity, or the Cultural Logic of Globalization*. Philadelphia: Temple University Press, 2005.
- Krell, Gert: „West German Ostpolitik and the German Question”. *Journal of Peace Research* 28.3. (1991), 311–323.
- Kubina, Michael: „»Gesundungsgürtel« und »Frontstadtsumpf« – Die Logik des Mauerbaus aus Sicht der SED”. In *Die Berliner Mauer vom Sperrwall zum Denkmal*, szerk. Winfried Heinemann, 53–71. Bonn: Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Band 76/1., 2009.
- Kulturprojekte Berlin GmbH.: „Berlin Twitter Wall”. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/hqz8Q>
- Labov, William: „The Transformation of Experience in Narrative Syntax”. In *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, III. kötet, 354–396. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1972.
- Landsberg, Alison: *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press, 2004.

- Niemeyer, Katharina: *De la chute du mur de Berlin au 11 septembre 2001 – Le journal télévisé, les mémoires collectives et l'écriture de l'histoire*. Lausanne: Éditions Antipodes, 2011.
- Niemeyer, Katharina: *Media and Nostalgia: Yearning for the Past, Present and Future*. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Nooke, Maria: „Geglückte und gescheiterte Fluchten nach dem Mauerbau”. In *Die Mauer: Errichtung, Überwindung, Erinnerung*, szerk. Klaus-Dietmar Henke, 163–180. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2011.
- Nooke, Maria: „Todesopfer an der »Berliner Mauer« 1961–1989 – Ergebnisse eines Forschungsprojektes”. In *Tagung Mauer und Grenze, Denkmal und Gedenken*. Bonn: Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Band 76/2., 2009.
- Nora, Pierre: „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”. *Representations* 26. (1989), 1–21. (Magyarul: Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Budapest: Napvilág, 2010.)
- Nora, Pierre: „Le retour de l'événement”. In *Faire de l'histoire I. Nouveaux problèmes*, szerk. Jacques Le Goff és Pierre Nora. Párizs: Gallimard, 1974.
- Norris, Pippa, Montague Kern és Marion R. Just szerkesztésében: *Framing Terrorism: The News Media, the Government and the Public*. New York: Routledge, 2003.
- Novosseloff, Alexandra: „A New Walled Order?”. *The Getty Iris*, 2014. november 12. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/ilra4y>
- Olick, Jeffrey K.: „Collective Memory: The Two Cultures”. *Sociological Theory* 17.3. (1999), 333–348.
- Olick, Jeffrey K. és Joyce Robbins: „Social Memory Studies: From »Collective Memory« to the Historical Sociology of Mnemonic Practices”. *Annual Review of Sociology* 24. (1998), 105–140.
- Olick, Jeffrey K., Vered Vinitzky-Seroussi és Daniel Levy szerkesztésében: *The Collective Memory Reader*. Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Oltermann, Philip: „Art Group Removes Berlin Wall Memorial in Border Protest”. *The Guardian*, 2014. november 3. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/6JKYIE>
- Oplatka, Andreas: *Der erste Riß in der Mauer: September 1989 – Ungarn öffnet die Grenze*. Vienna: Zsolnay, 2009.
- Orlow, Dietrich: „The GDR's Failed Search for a National Identity, 1945–1989”. *German Studies Review* 29.3. (2006), 537–558.
- Palestine Telegraph*: „Palestinians Tear down Chunk of Own »Berlin« Wall”. 2009. november 24.
- Pantti, Mervi és Johanna Sumiala: „Till Death Do Us Join: Media, Mourning Rituals and the Sacred Centre of the Society”. *Media, Culture & Society* 31.1. (2009), 119–135.
- Papacharissi, Zizi: „Affective Publics and Structures of Storytelling: Sentiment, Events and Mediality”. *Information, Communication & Society* 19.3. (2015), 307–324.
- Pauly, John J. és Melissa Eckert: „The Myth of »the Local« in American Journalism”. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 79.2 (2002), 310–326.

- Perlmutter, David D. és Nicole Smith Dahmen: „(In)visible Evidence: Pictorially Enhanced Disbelief in the Apollo Moon Landings”. *Visual Communication* 7. (2008), 229–252.
- Peters, John Durham: „Distrust of Representation: Habermas on the Public Sphere”. *Media, Culture & Society* 15.4. (1993), 541–571.
- Pfaff, Steven: „Collective Identity and Informal Groups in Revolutionary Mobilization: East Germany in 1989”. *Social Forces* 75.1. (1996), 91–117.
- Pinchevski, Amit és Tamar Liebes: „Severed Voices: Radio and the Mediation of Trauma in the Eichmann Trial”. *Public Culture* 22.2. (2010), 265–291.
- Pinchevski, Amit, Tamar Liebes és Ora Herman: „Eichmann on the Air: Radio and the Making of an Historic Trial”. *Historical Journal of Film, Radio and Television* 27.1. (2007), 1–26.
- Pooley, Jefferson D.: „Review of »Canonic Texts in Media Research«”. *Journal of Communication* 55.1. (2005), 199–203.
- Popplewell, Richard: „The Stasi and the East German Revolution of 1989”. *Contemporary European History* 1.1. (1992), 37–63.
- Potter, W. James: *An Analysis of Thinking and Research About Qualitative Methods*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 1996.
- Price, Monroe E.: „Introduction”. In *Owning the Olympics: Narratives of the New China*, szerk. Monroe E. Price és Daniel Dayan, 1–13. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008.
- Price, Monroe E. és Daniel Dayan szerkesztésében: *Owning the Olympics: Narratives of the New China*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008.
- Punathambekar, Aswin: *From Bombay to Bollywood: The Making of a Global Media Industry*. New York: NYU Press, 2013.
- Rechtien, Renate és Dennis Tate szerkesztésében: *Twenty Years On: Competing Memories of the GDR in Postunification German Culture*. Rochester, NY: Camden House, 2011.
- Remnick, David: „Soviets Accept Wall's Fall, Not Reunification”. *Washington Post*, 1989. november 11.
- Rév, István: *Retroactive Justice: Prehistory of Post-Communism*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2005.
- Ricoeur, Paul: *Time and Narrative*. Angolra fordította: Kathleen McLaughlin és David Pellauer. Chicago: Chicago University Press, 1984.
- Rienhardt, Joachim: „Brandenburger Tor: der interessanteste Fleck auf unserem Planeten”. *Bild Zeitung*, 1989. november 17.
- Robertson, Alexa: *Mediated Cosmopolitanism: The World of Television News*. Cambridge, UK: Polity, 2010.
- Roche, Maurice: *Mega-Events and Modernity: Olympics and Expos in the Growth of Global Culture*. London: Routledge, 2000.
- Romano, Claude: *Event and World*. Angolra fordította: Shane Mackinlay. New York: Fordham University Press, 2008.

- Rosa, Hartmut: *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. Angolra fordította: Jonathan Trejo-Mathys. New York: Columbia University Press, 2015.
- Ross, Corey: „East Germans and the Berlin Wall: Popular Opinion and Social Change Before and After the Border Closure of August 1961”. *Journal of Contemporary History* 39.1. (2004), 25–43.
- Rothberg, Michael: *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2009.
- Rothenbuhler, Eric W.: „From Media Events to Ritual to Communicative Form”. In *Media Events in a Global Age*, szerk. Nick Couldry, Andreas Hepp és Friedrich Krotz, 61–76. London: Routledge, 2010.
- Rothenbuhler, Eric W.: „The Living Room Celebration of the Olympic Games”. *Journal of Communication* 38.3. (1988), 61–81.
- Rothenbuhler, Eric W.: „Media Events, Civil Religion and Social Solidarity: The Living Room Celebration of the Olympic Games”. PhD dissertation, Annenberg School of Communications at the University of Southern California, 1985.
- Rühle, Jürgen és Günter Holzweißig: *13 August 1961. Die Mauer von Berlin*. Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1988.
- Sälter, Gerhard: „Die Sperranlagen, oder: Der unendliche Mauerbau”. In *Die Mauer: Errichtung, Überwindung, Erinnerung*, szerk. Klaus-Dietmar Henke, 122–138. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2011.
- Samimian-Darash, Limor és Paul Rabinow szerkesztésében: *Modes of Uncertainty*. Chicago: University of Chicago Press, 2015.
- Sarotte, Mary Elise: *The Collapse: The Accidental Opening of the Berlin Wall*. New York: Basic Books, 2014.
- Sarotte, Mary Elise: *1989: The Struggle to Create Post-Cold War Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.
- Sassen, Saskia: *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014.
- Scannell, Paddy: *Radio, Television and Modern Life*. Oxford: Blackwell, 1996.
- Scannell, Paddy: „Review Essay: Media Events”. *Media, Culture & Society* 17. (1995), 151–157.
- Scannell, Paddy: *Television and the Meaning of «Live»: An Enquiry into the Human Situation*. Cambridge, UK: Polity, 2014.
- Schabowski, Günter: „Erklärung”. Peter Brinkmann's personal website, 2009. szeptember. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/jku51P>
- Schabowski, Günter: *Wir haben fast alles falsch gemacht: Die letzten Tage der DDR*. Berlin: Econ, 2009.
- Schmemmann, Serge: „A Jubilant Horde – Berlin Wall Is Rushed by Easterners as Travel Limits Are Lifted”. *New York Times*, 1989. november 10.
- Schmidt, Leo: „Architektur und Botschaft der »Mauer« 1961–89”. In *Die Berliner Mauer vom Sperrwall zum Denkmal*, 53–71. Bonn: Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Band 76/1., 2009.

- Schmidt, Leo: „Die universelle Ikonisierung der Mauer”. In *Die Mauer: Errichtung, Überwindung, Erinnerung*, szerk. Klaus-Dietmar Henke, 456–468. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2011.
- Schneider, Peter: *Berlin Now: The Rise of the City and the Fall of the Wall*. London: Penguin, 2014.
- Schneider, Peter: *The Wall Jumper: A Berlin Story*. Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- Schudson, Michael: „The Anarchy of Events and the Anxiety of Story Telling”. In Michael Schudson: *Why Democracies Need an Unlovable Press*, 50–63. Cambridge, UK: Polity Press, 2008.
- Schudson, Michael: „Lives, Laws, and Language: Commemorative Versus Non-Commemorative Forms of Effective Public Memory”. *Communication Review* 2.1. (1997), 3–17.
- Schudson, Michael: *Watergate in American Memory: How We Remember, Forget, and Reconstruct the Past*. New York: Basic Books, 1992.
- Schudson, Michael: „What's Unusual About Covering Politics as Usual”. In *Journalism After September 11*, szerk. Barbie Zelizer és Stuart Allan, 44–55. London, New York: Routledge, 2002.
- Schudson, Michael és Julia Sonnevend: „Mourning Becomes Electric”. *Columbia Journalism Review*, november/december (2009), 71.
- Schuller, Wolfgang: *Die Deutsche Revolution 1989*. Berlin: Rowohlt, 2009.
- Schürer, Ernst, Manfred Keune és Philip Jenkins szerkesztésében: *The Berlin Wall: Representations and Perspectives*. New York: Peter Lang, 1996.
- Schwartz, Barry, Yael Zerubavel, Bernice M. Barnett: „The Recovery of Masada: A Study in Collective Memory”. *Sociological Quarterly* 27.2. (1986), 147–164.
- Senat von Berlin: *Gesamtkonzept zur Erinnerung an die Berliner Mauer: Dokumentation, Information und Gedenken*. 2006.
- Sewell, Jr., William H.: „Historical Events as Transformations of Structure: Inventing Revolution at the Bastille”. *Theory and Society* 25.6. (1996), 841–881.
- Sherif, Maurice: *The American Wall: From the Pacific Ocean to the Gulf of Mexico*. Párizs: Maurice Sherif, 2011.
- Shifman, Limor: *Memes in Digital Culture*. Cambridge, UK, London: MIT Press, 2014.
- Shils, Edward: *Centre and Periphery: Essays in Macrosociology*. Chicago: University of Chicago Press, 1975.
- Siebeneichner, Tilmann: *Proletarischer Mythos und realer Sozialismus: Kampfgruppen der Arbeiterklasse in der DDR*. Köln, Weimar, Vienna: Böhlau, 2014.
- Silverstone, Roger: *Why Study the Media?* London: Sage, 1999.
- Simon, Ralf: „Frage der Fragen”. *Einstages: Zeitgeschichten auf Spiegel Online*. Utolsó letöltés: 2015. szeptember 20. <http://goo.gl/RYWJo>
- Slater, Don és George Ritzer: „Interview with Ulrich Beck”. *Journal of Consumer Culture* 1.2. (2001), 261–277.

- Smyser, William R.: *Kennedy and the Berlin Wall: „A Hell of a Lot Better than a War”*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2009.
- Somerstein, Rachel: „Newspapers Commemorate 11 September: A Cross-Cultural Investigation”. *Journalism: Theory, Practice & Criticism* 16.3. (2015), 359–375.
- Somerstein, Rachel: „Our Anniversaries, Ourselves: 25 Years After the Berlin Wall”. *NPR’s On the Media*, 2014. november 7. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/hjho7i>
- Sonnevend, Julia: „Counterrevolutionary Icons: The Representation of the 1956 »Counterrevolution« in the Hungarian Communist Press”. *Journalism Studies* 14.3. (2013), 336–354.
- Sonnevend, Julia: „Event”. In *Digital Keywords: A Vocabulary of Information Society and Culture*, szerk. Benjamin Peters. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016.
- Sonnevend, Julia: „Global Iconic Events: How News Stories Travel Through Time, Space and Media”. PhD dissertation, Columbia University, 2013.
- Sonnevend, Julia: „Iconic Rituals: Towards a Social Theory of Encountering Images”. In *Iconic Power: Materiality and Meaning in Social Life*, szerk. Jeffrey C. Alexander, Dominik Bartmanski és Bernhard Giesen, 219–233. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Sonnevend, Julia: „More Hope! Ceremonial Media Events Are Still Important in the 21st Century”. In *Global Perspectives on Media Events in Contemporary Society*, szerk. Andrew Fox. Hershey, PA, IGI Global, 2016.
- Sonnevend, Julia: „»Symbol of Hope for a World Without Walls«: The Fall of the Berlin Wall as a Global Iconic Event”. *Divinatio* (2015), 39–40, 223–233.
- Stein, Mary Beth: „The Banana and the Trabant: Representations of the »Other« in a United Germany”. In *The Berlin Wall: Representations and Perspectives*, szerk. Ernst Schürer, Manfred Keune és Philip Jenkins, 333–347. New York: Peter Lang, 1996.
- Steinfeld, Peter: *The Neoconservatives: The Origins of a Movement*. New York: Simon and Schuster, 2013.
- Steinmetz, Rüdiger: „The Opening of the Berlin Wall on 9 November 1989, and East–West Television Cooperation”. *Historical Journal of Film, Radio and Television* 24.3. (2004), 465–482.
- Sturken, Marita: „Memory, Consumerism and Media: Reflections on the Emergence of the Field”. *Memory Studies* 1.1. (2008), 73–78.
- Sturken, Marita: *Tangled Memories: The Vietnam War, the AIDS Epidemic, and the Politics of Remembering*. Berkeley: University of California Press, 1997.
- Sturken, Marita: *Tourists of History: Memory, Kitsch, and Consumerism from Oklahoma City to Ground Zero*. Durham, NC: Duke University Press, 2007.
- Süss, Walter: „Der 9. November”. In *Die Mauer: Errichtung, Überwindung, Erinnerung*, szerk. Klaus-Dietmar Henke, 227–241. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2011.
- Takács, Ádám: „The »Return of the Event«: Adventures of the Event in Historiographical and Philosophical Discourses since the 1970s”. *Divinatio* (2015), 39–40, 129–141.
- Taylor, Frederick: *The Berlin Wall: A World Divided, 1961–1989*. New York: Harper Collins, 2006.
- Tebbel, John és Mary Ellen Zuckerman: *The Magazine in America 1741–1990*. New York: Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Tenenboim-Weinblatt, Keren: „Fighting for the Story’s Life: Non-Closure in Journalistic Narrative”. *Journalism* 9.1. (2008), 31–51.
- Tenenboim-Weinblatt, Keren: „Journalism as an Agent of Prospective Memory”. In *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, szerk. Motti Neiger, Oren Meyers és Eyal Zandberg, 213–226. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Tenenboim-Weinblatt, Keren: „The Management of Visibility: Media Coverage of Kidnapping and Captivity Cases Around the World”. *Media, Culture & Society* 35. (2013), 791–808.
- Thompson, John B.: *Political Scandal: Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge, UK: Polity Press, 2000.
- Thompson, John B.: „Tradition and Self in a Mediated World”. In *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*, szerk. Paul Heelas, Scott Lash és Paul Morris, 89–108. Malden, MA: Blackwell, 1996.
- Thussu, Daya: „Media Identities in a »Post-American« World”. In *Global Media, Culture, and Identity*, szerk. Rohit Chopra és Radhika Gajjala, 231–23. New York: Routledge, 2011.
- Times Wire Services: „Berlin Wall Crumbling: Germans Begin Dismantling Sections for 18 Exits: Huge Cheers Go Up as Bulldozer Arrives”. *Los Angeles Times*, 1989. november 10. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/p3V1oi>
- Torpey, John C.: *Intellectuals, Socialism, and Dissent: The East German Opposition and Its Legacy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.
- Trotnow, Helmut: „Understanding the Present by Looking Back at the Past: Bernauer Strasse and the Berlin Wall Memorial Site”. In *Berlin Wall: Memorial Site, Exhibition Center and the Chapel of Reconciliation on Bernauer Strasse*, szerk. The Berlin Wall Memorial Site and Exhibition Center Association, 8–12. Berlin: Jaron, 1999.
- Tuchman, Gaye: „Telling Stories”. *Journal of Communication* 26.4. (1976), 93–97.
- Tuohy, William: „East Germans Punch 1st Holes in Wall, Pledge Free Elections: East Bloc: Tens of Thousands Stream Past the Berlin Wall to the West. The Communist Regime Promises That Freedom of Travel Will Be Permanent”. *Los Angeles Times*, 1989. november 11.
- Van Dülmen, Moritz és Tom Sello: *Mauergeschichten–Wall Stories*. Berlin: Kulturprojekte Berlin GmbH, 2014.
- Vinitzky-Seroussi, Vered: „Commemorating a Difficult Past: Yitzhak Rabin’s Memorials”. *American Sociological Review* 67.1 (2002), 30–51.
- Vinitzky-Seroussi, Vered: „»Round up the Unusual Suspects«: Banal Commemoration and the Role of the Media”. In *On Media Memory: Collective Memory in a New Me-*

- dia Age, szerk. Motti Neiger, Oren Meyers és Eyal Zandberg, 27–37. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Wagner-Pacifici, Robin: *The Art of Surrender: Decomposing Sovereignty at Conflict's End*. Chicago, University of Chicago Press, 2005.
- Wagner-Pacifici, Robin: „A Manifesto for a Quantum Sociology of Events”. *Divination* (2015), 39–40, 49–61.
- Wagner-Pacifici, Robin: „Theorizing the Restlessness of Events”. *American Journal of Sociology* 115.5. (2010), 1351–1386.
- Walker, Marcus: „Did Brinkmannship Fell Berlin's Wall? Brinkmann Says It Did”. *Wall Street Journal*, 2009. október 21. Utolsó letöltés: 2015. szeptember 29. <http://goo.gl/a4D2j>
- Walte, Juan J.: „The Wall is Gone”. *USA Today*, 1989. november 10.
- Walter, Bruno: „Erst der Anfang”. *Berliner Morgenpost*, 1989. november 11.
- Walter, Bruno: „Historischer Tag”. *Berliner Morgenpost*, 1989. november 10.
- Ward, James J.: „Remember When It Was the »Antifascist Defense Wall«? The Uses of History in the Battle for Public Memory and Public Space”. In *The Berlin Wall: Representations and Perspectives*, szerk. Ernst Schürer, Manfred Erwin Keune és Philip Jenkins, 11–25. New York: Peter Lang, 1996.
- Wende Museum: „Mission and Identity”. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/Tjod7>
- Wende Museum: „The Wall Project Documentary”. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/OYCKU>
- Wentker, Hermann: „Der Westen und die Mauer”. In *Die Mauer: Errichtung, Überwindung, Erinnerung*, szerk. Klaus-Dietmar Henke, 196–210. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2011.
- White, Hayden: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1973.
- Widmer, Ted: „Reagan at the Wall”. *New York Times*, 2012. június 11. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/1kd2U9>
- Wiener, Jon: „Berlin, Israel, Mexico: Walls Across the World”. *The Nation*, 2009. november 2. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/aRyJEp>
- Wiener, Jon: *How We Forgot the Cold War: A Historical Journey Across America*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2012.
- Winters, Peter Jochen: „Mauer und Stacheldraht trennen nicht mehr”. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1989. november 11.
- Wirtz, Christoph: „Was macht eigentlich Riccardo Ehrman? [Interjú Riccardo Ehrman-nal]”. *Stern*, 2009. április 12. Utolsó letöltés: 2018. május 2. <http://goo.gl/MoBdcd>
- Wolfrum, Edgar: *Die Mauer: Geschichte einer Teilung*. München, C. H. Beck, 2009.
- Yehoshua, Avraham B.: *Ha-kirveha-bar* (A fal és a hegy). Tel Aviv, Zmora-Bitan, 1989.
- Ytreberg, Espen: „The 1911 South Pole Conquest as Historical Media Event and Media Ensemble”. *Media History* 20.2. (2014), 167–181.

- Zandberg, Eyal: „The Right to Tell the (Right) Story: Journalism, Authority and Memory”. *Media, Culture & Society* 32.1. (2010), 5–24.
- Zerubavel, Yael: „The Death of Memory and the Memory of Death: Masada and the Holocaust as Historical Metaphors”. *Representations* 45. (1994), 72–100.
- Zerubavel, Yael: *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1995.
- Zelizer, Barbie: „Cannibalizing Memory in the Global Flow of News”. In *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, szerk. Motti Neiger, Oren Meyers és Eyal Zandberg, 27–37. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Zelizer, Barbie: *Covering the Body: The Kennedy Assassination, the Media, and the Shaping of Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- Zelizer, Barbie: „The Parameters of Broadcast of Sadat's Arrival in Jerusalem”. MA szakdolgozat, Communications Institute, Hebrew University of Jerusalem, 1981.
- Zelizer, Barbie: *Remembering to Forget: Holocaust Memory through the Camera's Eye*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Zelizer, Barbie: „Why Memory's Work on Journalism Does Not Reflect Journalism's Work on Memory”. *Memory Studies* 1.1. (2008), 79–87.
- Zelizer, Barbie és Keren Tenenboim-Weinblatt szerkesztésében: *Journalism and Memory*. London: Palgrave Macmillan, 2014.
- Zimmering, Raina: *Mythen in der Politik der DDR: Ein Beitrag zur Erforschung politischer Mythen*. Leske, Budrich, Opladen, 2000.
- Žižek, Slavoj: *Event: A Philosophical Journey Through a Concept*. New York, London: Melville House, 2014.

Jegyzetek

- 1 Badiou: *Logics of Worlds*, 381.
- 2 Hegel: *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*; Deleuze: *Logique du sens*; Derrida: „Signature, Event, Context”; Ricoeur: *Time and Narrative*; Danto: *Narration and Knowledge*; Marion: *Being Given*; Badiou: *Being and Event*; Badiou: *Logics of Worlds*; Romano: *Event and World*; Žižek: *Event*.
- 3 Takács: „Return of the Event”.
- 4 Nora: „Le retour de l'événement”.
- 5 Például: Bailyn: „Problem of the Working Historian”; Bailyn: „Challenge of Modern Historiography”; Bailyn: „On Teaching and Writing History”; Ben-Yehuda: *Masada Myth*; White: *Metahistory*.
- 6 Sewell: „Historical Events”.
- 7 Id. mű, 844.
- 8 Steinfels: *Neoconservatives*, 170. Lásd még Abbott: *Time Matters*; Abbott: „Sequence of Social Events”; Abbott: „Conceptions of Time and Events”; Abrams: *Historical Sociology*; Alexander: *Remembering the Holocaust*; Alexander: „Social Construction of Moral Universals”; Alexander, Eyerman és Breese: *Narrating Trauma*; Eyerman: *Political Assassination*; Jacobs: *Crisis of Civil Society*; Mašt: *Performative Presidency*; Vinitzky-Seroussi: „Unusual Suspects”; Wagner-Pacifici: *Art of Surrender*, „Manifesto”.
- 9 Wagner-Pacifici: „Restlessness of Events”.
- 10 Id. mű, 1362.
- 11 Eichmann tárgyalásáról lásd Pinchevski, Liebes és Herman: „Eichmann on the Air”; Pinchevski és Liebes, „Severed Voices.” A Kennedy-gyilkosságról lásd Zelizer: *Covering the Body*. A vietnami háborúról lásd Hallin: *Uncensored War*; Sturken: *Tangled Memories*. A Watergate-ügyről lásd Schudson: *Watergate in American Memory*. Az Új Baloldal tiltakozásairól lásd Gitlin: *Whole World is Watching*. Szeptember 11-ről lásd: Blondheim és Liebes: „Disaster Marathon”; Scannell: *Meaning of Live*.
- 12 Az áleseményekkel kapcsolatban lásd még Boorstin: *The Image*. A diszkurzív vagy konfliktusos médiaeseményekkel kapcsolatban lásd Fiske: *Media Matters*. A médiabotrányokról lásd Lull és Hinerman: *Media Scandals*. A katasztrófa-maratonokról lásd: Liebes: „Television's Disaster Marathons”. A médialátványosságokról lásd Kellner: *Media Spectacle* és *Media Spectacle and Insurrection*. A mentegetőzés drámaival kapcsolatban lásd Kampf: „Public (non-) Apologies”; Kampf és Löwenheim: „Rituals of Apology”.
- 13 Lásd Ytreberg: „South Pole Conquest” és Bösch: „Der Untergang der Titanic”.
- 14 Például Frosh és Pinchevski: *Media Witnessing*; Hariman és Lucaites: *No Caption Needed*;

- Kitch: *Pages from the Past*; Li és Lee: „Remembering Tiananmen”; Meyers: *Still Photographs, Dynamic Memories*; Meyers, Zandberg és Neiger: *Prime Time Commemoration*; Meyers, Neiger és Zandberg: *Communicating Awe*; Tenenboim-Weinblatt: „Fighting for the Story’s Life”; Tenenboim-Weinblatt: „Management of Visibility”; Zelizer: „Cannibalizing Memory”
- 15 A médiáról és az emlékezetéről lásd Neiger, Meyers és Zandberg: *On Media Memory*. Az újságíráról és emlékezetéről lásd Zelizer és Tenenboim-Weinblatt: *Journalism & Memory*.
 - 16 Rothenbuhler: „From Media Events to Ritual”, 62. Lásd még Couldry, Hepp és Krotz: *Media Events in a Global Age*. A bevezető fejezet részletesen rekonstruálja azt az intellektuális miliőt, melyben a *Médiaesemények* született.
 - 17 A *Médiaesemények* bevezetőjében Dayan és Katz megismertetik az olvasót a köztük folyó évtizedes párbeszéd kulcspontjaival és beismerik, hogy könyvük messze nem körvonalazódott világosan már a legelejétől:
„A televízióban látható Szadat ébresztett bennünk először érdeklődést a médiaesemények iránt. Kezdetben a médiadiplomáciának ez a ritka megnyilvánulása látszott elemzésre érdemesnek. Később ellenállhatatlannak tartottuk az 1977-es Szadat-utazás és a korábbi holdra szállás közti párhuzamot, és hamarosan azon kaptuk magunkat, hogy Anvar Szadatot és Menachem Begint az úrhajósokhoz hasonlítgatjuk. (...) Nem sokkal később már a holdra szállást és Szadatot hasonlítottuk a Pápa utazásaihoz (25–26).”
 - 18 Boorstin: *The Image*.
 - 19 Rothenbuhler: „From Media Events to Ritual”, 62.; Hepp és Couldry: „Introduction”, 2.; Scannell: *Meaning of „Live”*.
 - 20 Paddy Scannell adta a legátfogóbb listáját a legkülönbözőbb hagyományoknak, amelyekkel a *Médiaesemények* szembehelyezkedik. „[Dayan és Katz] vitába szállnak a történészekkel, akik elutasítják azt, amit Fernand Braudel *histoire événementielle*-nek nevez; a „látvány társadalmának” kritikusaival Boorstintól Debordig; a kritikai kultúrakutatással és annak hegemonikus meggyőződésével, hogy minden „politikai” magyarázattal rendelkezik; a társadalomtudósokkal és politológusokkal – például Gladys és Kurt Langgel. Elszakadtak a Frankfurti Iskola jeles képviselőitől, köztük Walter Benjamtól. Hadilábon álltak mindenkivel, aki így vagy úgy, de nem úgy tekintettek a nyilvánosságra, mint egy színházra és a televízióra, mint a színház PR menedzserére.” (Meaning of „Live”, 179.)
 - 21 Dayan és Katz: *Media Events*, 9.
 - 22 Katz és Liebes: „No More Peace”, 158.
 - 23 Dayan és Katz jó néhány esemény beszámolóját és videófelvételét tanulmányozta ugyan, de a *Media Events* csak szórványosan és kissé zavarosan mutatja be a könyv módszertanát. Az első fejezet beszámol arról, hogy a mintavétel legalább egy tucat eseményt foglal magába: Kennedy elnök és Lord Louis Mountbatten temetését, Károly walesi herceg és Diana esküvőjét, II. János Pál és Anvar Szadat utazásait, John Kennedy és Richard Nixon 1960-as vitáit, a Watergate-ügy meghallgatásait, az 1989-es év forradalmi változásait Kelet-Európában, az olimpiákat és „más eseményeket” (4). További részleteket egy lábjegyzetből tudhatunk meg, miszerint a szerzők és kollégáik ezek közül öt eseménnyel kapcsolatban folytattak empirikus kutatásokat: az elnöki vitákról, Szadat jeruzsálemi útjáról, a pápa lengyelországi látogatásáról és az 1984-es olimpiáról — ez utóbbi egy Eric W. Rothenbuhler interjúja alapján készült tanulmány (236.).
 - 24 A *Media Events* előszavában Dayan és Katz a következőket írja: „Először is leszögezzük; hogy neodurkheimi szellemben beszélünk, azaz valljuk, hogy a »mechanikus szolidaritás« – a vala-

- hova tartozás, a hasonlóság, az egyenlőség vagy azonosság tudata — a differenciált, sőt, poszt-modern politika »organikus társadalomképének« alapja” (viii.).
- 25 Hepp és Couldry: „Introduction”, 3.
 - 26 Dayan és Katz: *Media Events*, vii. 27.
 - 27 Id. mű, ix.
 - 28 Id. mű, ix.
 - 29 Id. mű, 211.
 - 30 Id. mű, 212. A *Media Events* adott részének végén azonban Dayan és Katz utal a médiaesemények sajtó-narratívára, amelyek szerintük hajlamosak háttérbe szorítani a hivatalos történetírást: „[ily] módon a médiaesemény és narrációja ringbe száll a történetírókkal a kollektív emlékezet tartalmának meghatározásában. Bomlasztó vagy heroikus jellege jobban megmarad az emlékezetben, elnyomva a történetírók és a társadalomtudósok erőfeszítéseit, akik állandóságot keresnek, illetve személytelenségre törekcsenek” (213.).
 - 31 Dayan és Katz a *Médiaesemények* előtt megjelent cikkükben világosan kifejtik, hogy érdeklődésük kettős: a „világ”, illetve a „nemzet” mint nézőközönség iránt: „összegyűjtött anyagunk — videoszalagok, filmek, kutatási beszámolók — olyan eseményekhez kötődik, mely felvillanyozta a nemzetet, vagy az egész világot.” (Katz, Dayan és Motyl: „In Defense of Media Events”, 43).
 - 32 Dayan és Katz: *Media Events*, 14.
 - 33 Dayan és Katz így tettek például, mikor röviden megvitatták az ad hoc kapcsolatot Izrael és Egyiptom közvetítőállomásai között a Szadat-látogatás idején (*Media Events*, 5). Megemlítették a képzelt tereket is, ahol az esemény csak „adásban” létezik — ilyen volt a Kennedy–Nixon vita, melynek során az egyik fél New Yorkban, a másik Kaliforniában tartózkodott (17.).
 - 34 Dayan és Katz itt azzal példálózik, milyen másképpen interpretálja Szadat, illetve Begin Szadat történelmi jelentőségű látogatását: „Begin mohón vágyott Izrael diplomáciai elismerésére, melyet a legyőzött fél látogatása sugallt. (...) Szadat, a maga részéről, azt akarta megmutatni a világnak, milyen hálás Izrael ezért a hőies gesztusért; a gesztussal amerikai támogatást akart elnyerni önmaga és Egyiptom számára; szerette volna, ha az arab államok elismerik vezető szerepét, és elhítenni, hogy a látogatás az arab ügyet szolgálja, különösen, ami a megszállt területek visszaadását illeti.” (*Media Events*, 62.).
 - 35 Fontos példája annak, ahogy a szerzőpáros kisebbiteni szeretné a médiaesemények narrációjának töredezett jellegét, a következő idézet: „több változattal találkozhatunk: Szadat érkezésének élő közvetítését másképpen kezelte az izraeli televízió, mint az amerikai csatornák, hiszen utóbbiaknak több magyarázatot kellett hozzáfűzniük az adáshoz (Zelizer, 1981). Kénytelenek vagyunk kiemelni a különbségeket, de a hasonlóságok vannak abszolút túlsúlyban” (*Media Events*, 8.).
 - 36 Id. mű, 27.
 - 37 Id. mű, 1.
 - 38 Katz és Dayan: „The Audience Is a Crowd”.
 - 39 Katz és Liebes: „No More Piece”.
 - 40 Id. mű, 158. Véleményük szerint „a rituális médiaesemény jelentősége csökken, talán a gyakorisága is, míg a felforgató események — katasztrófa, terror és háború — élő közvetítése központi szerepet kap”.
 - 41 Id. mű. Ebben a cikkben Katz és Liebes utóbbi „televíziós katasztrófa-maraton”-ról frott munkájára támaszkodnak (lásd Liebes: „Television’s Disaster Marathons”; Hepp és Couldry: „Introduction”). Az 1996-os, izraeli buszokon elkövetett öngyilkos merényleteket elemző Tamar

- Liebes azzal érvel, hogy a katasztrófák „nonstop, végtelen közvetítése” a médiaesemények új típusát teremtette meg. Szemben a hagyományos, előre megtervezett médiaeseménnyel, mely támogatja az adott politikai intézményrendszert és társadalmi berendezkedést, Liebes szerint a tervezetlen esemény átengedi a média és a társadalom központi színpadát az ellenzéki és intézményellenes erőknek. Az ilyen események folyamatos és szenzációhajászközvetítése szorongást, pánikot és hisztériát kelt a társadalomban, jelentősen korlátozva a békéltetés, a megfontolt véleményformálás esélyét. Liebes gondolatai adták meg az alaphangját Liebes és Katz kilenc évvel későbbi tanulmányának.
- 42 Katz és Liebes: „No More Peace”, 159.
- 43 Lásd Alexander: „Watergate as Democratic Ritual”. Valójában ugyanebben a 2007-es tanulmányban Katz és Liebes megemlíti a Watergate-nek ezt a pozitív aspektusát is: „az esemény előre tervezett, sőt, előírt forgatókönyv szerint halad, és a látszólagos konfliktus ellenére még így is megmarad a közös tapasztalat integráló aspektusa, amint azt Láng és Lang (1983) majd Alexander (2003) kifejti.” („No More Peace”, 160.)
- 44 Katz és Liebes: „No More Peace”, 161.
- 45 Dayan: „Beyond Media Events”, 395–397.
- 46 Hepp és Couldry: „Introduction”.
- 47 Rothenbuhler: „Civil Religion and Social Solidarity”, „Living Room Celebration”.
- 48 Zelizer: „Parameters of Broadcast”.
- 49 Zelizer: *Covering the Body*. Lásd még Hepp és Couldry: „Introduction”.
- 50 Zelizer: *Covering the Body*, 101.
- 51 Scannell: „Review Essay: Media Events”, *Radio, Television, and Modern Life*
- 52 Scannell: *Meaning of „Live”*.
- 53 Carey: „Political Ritual on Television”, 46.
- 54 Katz és Liebes: „No More Peace”, 159; Dayan: „Beyond Media Events”, 393.
- 55 Price és Dayan: *Owning the Olympics*.
- 56 Figyelemre érdemes az intellektuális vita, ami a *Media Events in a Global Age* megjelenése előtt zajlott. 2006-ban Simon Cottle megkísérelte a „médiaeseményt” a „mediatizált rituálé” tágabb kategóriájában megtestesíteni. A mediatizált rituálé ernyője alatt Cottle átnevezte Dayan és Katz médiaeseményeit; mégpedig „ünnepélyes médiaeseménnyé” és megkülönböztette őket a morális pániktól (Cohen: *Folk Devils*), a konfliktusos médiaeseményektől (Fiske: *Media Matters*; Hunt, O. J. *Simpson*), a média-katasztrófáktól (Liebes: „Television’s Disaster Marathons”; Blondheim és Liebes: „Disaster Marathon”), a médiabotrányoktól (Lull és Hinnerman: *Media Scandals*), és a közvetített médiaválságoktól (Alexander és Jacobs: „Ritual and Civil Society”). Simon Cottle modellje kemény kritikát kapott Nick Couldrytól és Eric W. Rothenbuhlerától, amiért a rituálé „soványka” fogalmát használja (Couldry és Rothenbuhler: „Mediatized Rituals: a Response”; Hepp és Couldry: „Introduction”).
- 57 Hepp és Couldry: „Introduction”, 9.
- 58 A „transzlokális” gyakori fogalom Andreas Hepp munkájában (lásd „Translocal Media Cultures” és „Transculturality as a Perspective”). A *Media Events in a Global Age*-hez írott bevezetőben Hepp és Couldry épített még Jan Nederveen Pieterse megkülönböztetésére a területi és transzlokális kultúra között: „érvelésének lényege, hogy a kultúra területiális fogalma befelé forduló, endogén, organikusságra, hitelességre és önazonosságra fókuszál, míg a kultúra transzlokális fogalma kifelé nyit, az exogénre, a vegyesre, a fordíthatóságra, és azonosíthatóságra összpontosít” (9.).
- 59 Lásd Durkheim: *Elementary Forms and Shils, Centre and Periphery*.
- 60 Hepp és Couldry: „Introduction”, 9. Lásd még Couldry: *Media Rituals*.
- 61 Hepp és Couldry: „Introduction”, 12.
- 62 Sewell: „Historical Events”, 851.
- 63 Levy and Sznajder: „Memory Unbound”.
- 64 Frosh and Pinchevski: *Media Witnessing*.
- 65 Alexander: *Remembering the Holocaust*; Zelizer: *Remembering to Forget*.
- 66 Schudson: *Watergate in American Memory*; Alexander és Jacobs: „Ritual and Civil Society”.
- 67 Schwartz, Zerubavel és Barnett: „Recovery of Masada”; Ben-Yehuda: *Masada Myth*; Zerubavel: *Recovered Roots*.
- 68 Yehoshua: *Ha-kirveha-har*, 31. Idézi Zerubavel: „Death of Memory”, 72.
- 69 Neiger, Meyers és Zandberg: *On Media Memory*; Zelizer és Tenenboim-Weinblatt: *Journalism & Memory*.
- 70 A szeptember 11-ei évfordulók újságmegjelenésének vizuális kultúrájával kapcsolatban lásd Somerstein: „Newspapers commemorate”.
- 71 Crary: „Géricault”.
- 72 Bösch és Schmidt: *Medialiserte Ereignisse*.
- 73 Id. mű. Lásd még Lenger és Nünning: *Medienereignisse der Moderne*.
- 74 Idézi Cohen és Young: *Manufacture of News*, 5.
- 75 Katz és Liebes: „No More Peace!”
- 76 Ahogyan Daya Thussu médiakutató kifejtette: „az idő-tér sűrítés a 24/7 (a hét napjainak mind a 24 órájában működő) digitalizált médiagazdaságban, a maga lokalizációjával, az összetett és többjelentésű információáramlással, változó formában és méretben megjelenítve olyan hálózatokon, mint a MySpace és a YouTube az oka annak, hogy a médiafogyasztók egyre nagyobb számban követik a globális eseményeket. A 2008-as pekingi olimpia záróünnepsége, vagy a mumbai terrorista támadás ugyanabban az évben kicsivel később, vagy Barack Obama beiktatása egyaránt része lett a globális közös tapasztalatnak.” („Media Identities”, 231.).
- 77 Price: „Introduction”, 1.
- 78 Deleuze: *Logique du sens*; Sewell: „Historical Events”.
- 79 Meyers: „Memory in Journalism”; Zandberg: „Right to Tell the (Right) Story”; Zelizer: *Covering the Body*.
- 80 Carey: *Media, Myths, and Narratives*; Lule: *Daily News, Eternal Stories*; Dundes: *Sacred Narrative*.
- 81 Eliade: *Myth and Reality*.
- 82 Jack Lule a következőképpen határozza meg a mítoszt az újságírás kontextusában: „e könyv szerint a mítosz – és a hír – az emberiség nagy történeteit meséli el. [...] Ebben az értelemben a mítosz definíciója, kissé merev megfogalmazásban: az a szent társadalmi történet, mely archetipikus alakokból és formákból merítve ad példázatokat az emberi életre” (*Daily News, Eternal Stories*, 15).
- 83 Schudson: „What’s Unusual”.
- 84 Alexander: *Trauma: A Social Theory*.
- 85 Hallin: *Uncensored War*, 116.
- 86 Nixonról lásd Alexander és Jacobs: „Ritual and Civil Society”. Pol Pottal kapcsolatban lásd Alvarez: *Governments, Citizens, and Genocide*. Slobodan Miloševićről lásd Melson: „Paradigms of Genocide”.

- 87 Bartmanski és Eyerman: „Katyn Massacre”.
- 88 Alvarez: *Governments, Citizens, and Genocide*.
- 89 Gat: „Warsaw Ghetto Myth”.
- 90 Sonnevend: „Counterrevolutionary Icons”.
- 91 Landsberg: *Prosthetic Memory*.
- 92 Alexander: *Trauma*. Alexander kifejti: „a sűrítés nemcsak a kommunikáció pragmatikus, de a szemantikai oldalát is érinti, a jelentés alapvető egységeit, a szimbolikus nyelvet, melyen minden interakció alapszik. [...] Pontosan a tér, idő és jelentés sűrítésével tesz szert a globalizáció a cselekvés és a szervezethez magasabb, tágasabb fokozatára”(156.).
- 93 Dayan és Katz: *Media Events*.
- 94 Bhabha: *Location of Culture*; Kraidy: *Hybridity*.
- 95 Koselleck: „Linguistic Change”, 661.
- 96 Schmidt: „Architektur und Botschaft der ‘Mauer’”, 54.
- 97 Klausmeier és Schmidt: *Wall Remnants*.
- 98 Walden: *Die Mauer*; Walden: *Stacheldraht*.
- 99 Wentker: „Der Westen und die Mauer”, 198–199.
- 100 Klausmeier and Schmidt: *Wall Remnants*, 15–16.
- 101 Anthon: „Adenauer’s Ostpolitik”; Garton Ash: *In Europe’s Name*; Krell: „West German Ostpolitik”.
- 102 Sälter: „Die Sperranlagen”, 122.
- 103 Hertle: *Berlin Wall Story*; Sälter: „Die Sperranlagen”; Klausmeier és Schmidt: *Wall Remnants*; Klausmeier: *Hinter der Mauer*.
- 104 Baker: „The Berlin Wall”; Rühle és Holzweißig: *Die Mauer von Berlin*.
- 105 Schmidt: „Die universelle Ikonisierung der Mauer”, 457.
- 106 Id. mű.
- 107 Id. mű; Schmidt: „Architektur und Botschaft der ‘Mauer’”, 59.
- 108 Jarausch: „East German Antifascism”; Orlow: „GDR’s Failed Search”.
- 109 A politikai mítoszról lásd még: Flood: *Political Myth*.
- 110 Zimmering: *Mythen in der Politik der DDR*.
- 111 Demke: „Antifaschistischer Schutzwall”.
- 112 Zimmering: *Mythen in der Politik der DDR*, 37.
- 113 Demke: „Antifaschistischer Schutzwall”; Schmidt: „Die universelle Ikonisierung der Mauer”.
- 114 Ward: „Antifascist Defense Wall”, 21.; Siebeneichner: *Proletarischer Mythos und realer Sozialismus*.
- 115 Schmidt: „Architektur und Botschaft der ‘Mauer’”; Sälter: „Die Sperranlagen”.
- 116 Schmidt: „Die universelle Ikonisierung der Mauer”, 458.
- 117 Demke: „Antifaschistischer Schutzwall”, 105.
- 118 Widmer: „Reagan at the Wall”.
- 119 Schmidt: „Die universelle Ikonisierung der Mauer”.
- 120 Nooke: „Geglückte und gescheiterte Fluchten nach dem Mauerbau”.
- 121 Nooke: „Todesopfer an der ‘Berliner Mauer’”.
- 122 Schmidt: „Die universelle Ikonisierung der Mauer”, 459.
- 123 Wentker: „Der Westen und die Mauer”, 203.
- 124 Id. mű, 204.
- 125 Wolfrum: *Die Mauer*.

- 126 Schneider: *Wall Jumper*, 12.
- 127 Harrison: *Driving the Soviets*.
- 128 Smyser: *Kennedy and the Berlin Wall*.
- 129 Garton Ash: „Fall of the Berlin Wall”.
- 130 Orlow: „GDR’s Failed Search”.
- 131 Hertle: *Fall of the Wall*, 4.
- 132 Sarotte: *Collapse*, xxi.
- 133 Hertle: *Fall of the Wall*.
- 134 Major: *Behind the Berlin Wall*, 228–230.
- 135 Maier: *Dissolution*; Oplatka: *Der erste Riß in der Mauer*; Schuller: *Die deutsche Revolution*.
- 136 Taylor: *Berlin Wall*, 408; Major: *Behind the Berlin Wall*.
- 137 Hirschman: „Fate of the German Democratic Republic”.
- 138 Maier: *Dissolution*; Pfaff: „Revolutionary Mobilization”.
- 139 Bahrman és Links: *Chronik der Wende*; Neubert: *Unsere Revolution*; Kowalcuk: *Endspiel*.
- 140 Popplewell: „East German Revolution”.
- 141 Hertle: *Fall of the Wall*.
- 142 Czaplicki: *Die Rolle der Westmedien in der Revolution in der DDR*, 112.
- 143 Hanke: „Das ‘deutsche Fernsehen’”, 10; Czaplicki: *Die Rolle der Westmedien in der Revolution in der DDR*, 114.
- 144 Hesse: *Westmedien in der DDR*, 42.
- 145 Id. mű, 9.
- 146 Sarotte: *Post-Cold War Europe*, 41.; Torpey: *Intellectuals, Socialism, and Dissent*, 97.; Morozov: *Net Delusion*.
- 147 Taylor: *Berlin Wall*, 421.
- 148 Süß: „Der 9. November”, 231.
- 149 Hertle: *Fall of the Wall*.
- 150 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*; Süß: „Der 9. November”.
- 151 Hertle: *Fall of the Wall*, 12–13.
- 152 Id. mű; Süß: „Der 9. November”, 234.
- 153 Steinmetz: „Opening of the Berlin Wall”, 472.
- 154 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 134.
- 155 Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 51.
- 156 Grimm: „Wer War’s?”
- 157 Hertle: „Document No. 8”, 157–158; Hertle: *Berlin Wall Story*.
- 158 König: „Die Mythen des Riccardo Ehrman”; Grimm: „Wer War’s?” Riccardo Ehrman 1929-ben született, Firenzében. A háború után jogot tanult, majd újságíró lett, előbb Firenzében, aztán Rómában. Később az AP és az ANSA tudósítója lett, Kanadában és az USA-ban élt, majd 1976-tól 1982-ig, Kelet-Németországban. 1982-ben az ANSA előbb Új Delhibe, majd 1985-ben újra Kelet-Berlinbe küldte. Ehrman szerint a közbeeső három évben az ország nem sokat változott: „Ugyanabba a lakásba költöztem vissza, ugyanazokkal a hivatalnokokkal beszéltem, ugyanazokat a rendőröket láttam, az NDK nem változott.” (Arntz: „Der Mann, dem Schabowski die entscheidende Antwort gab”). Pályájának minden szakaszáról volt egy-egy története, és az interjúiban elő is adta mindet újra meg újra. Az egyik kedvenc sztorija, ahogy az Iránból menekülő perzsa sahhal találkozott az ötvenes években, Rómában. Ehrman maga közölte a sahhal a hírt:– Fenség, újra ön van hatalmon. – A sah Ehrman szerint azt válaszolta:

- Ehrmannak köszönhető, hogy megtörténnek a hírek. - (Arntz: „Der Mann, dem Schabowski die entscheidende Antwort gab”) Egy osztrák újságíró egyszer megjegyezte Ehrmannal kapcsolatban: - Szeret mesélni, sok-sok története van. - (König: „Die Mythen des Riccardo Ehrman”).

159 Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 40.

160 König: „Die Mythen des Riccardo Ehrman”.

161 Wirtz: „Was macht eigentlich Riccardo Ehrman?”

162 Id. mű; Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 56.

163 Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 40.; Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 141.

164 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 141.

165 Cesario: „It Was My Question”.

166 May: „Der Tag des Riccardo Ehrman”.

167 Peter Brinkmann a saját honlapján szereplő információ szerint „újságíró 1975 óta (Welt, Bild-Zeitung, Hamburger Morgenpost, Tango, Berliner Kurier). 2001 után televíziós műsorvezető a TV Berlinnél. Tudósít több háborúból. Bagdadban súlyosan megsebesül. Néhányszor Izraelben és Palesztinában is dolgozik. Találkozik Szaddam Husszeinnel és Fidel Castróval. Az egyedüli és utolsó tudósítója a Bild-Zeitungnak az NDK-ban. 2010. április 1-e óta szabadúszó újságíró” (Brinkmann, „Personal Website”).

168 Schabowski: „Erklärung”.

169 Walker: „Brinkmann Says”.

170 Großmann: *Fernsehen, Revolution, und das Ende der DDR*.

171 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 134.

172 Schabowski jegyzetéből, amit a sajtótájékoztatóra készített: „IDŐ! A megbeszélés végén, utalás a MiRa [Minisztertanács] közleményére [az eredetiben ez aláhúzva]. Nem PB- [Politikai Bizottság] dokumentum. A MiRa megerősítése!!! Felolvasni az utazási rendelet szövegét.” (Schabowski jegyzetéhez Hans-Hermann Hertle német történész jutott hozzá, és 1996-ban *Chronik des Mauerfalls* című munkájában közzé is tette. Elérhető a www.chronikderwende.de oldalon. Angol fordítás: Steinmetz: „Opening of the Berlin Wall” 472.)

173 A Reuters-riportok Hans-Hermann Hertle: *Chronik des Mauerfalls* című könyvében olvashatóak.

Reuters, este 7.03, 1989. november 9.: „Ausreisewillige DDR- Bürger können ab sofort über alle Grenzübergänge der DDR in die Bundesrepublik Deutschland ausreisen.” DPA, este 7.04, 1989. november 9.: „Von sofort an können DDR- Bürger direkt über alle Grenzstellen zwischen der DDR und der Bundesrepublik ausreisen” (308.).

174 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 148.

175 Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 54-55.

176 Steinmetz: „Opening of the Berlin Wall”, 473.

177 Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 59.

178 Id. mű, 61. kiemelés tőlem.

179 A *Tagesschau* és a *Tagesthemen* elemzésének alapja a hamburgi NDK-archívumban végzett 2012-es kutatásom. A korábbi Sender Freies Berlin (SFB) igazgató, Günther von Lojewski-től segített a kontextus megértésében. A berlini fal ledöntésének idején ő volt az SFB televízió újonnan kinevezett igazgatója és a felelőse az állami finanszírozású ARD hálózat hírösszeállításának 1989. november 9-én. Lojewskinek egy olyan estén kellett berlini hírekkel ellátnia a teljes közszolgálati hírhálózatot, amikor legjobb újságírói és műszaki emberei nem

voltak az országban. Kohl nyugatnémet kancellár ugyanis Lengyelországba utazott, és most először egy speciális nyugatnémet újságíró team kísérhette el a keleti blokk egyik országába (Lojewski: „Als die Mächtigen von den Medien überholt wurden” 9., Lojewski: *Einigkeit und Recht und Freiheit*, 164). Lojewski eredetileg büszke volt, hogy élő, német-lengyel „hidat” létesített Varsóból. 1989. november 9-ének hűvös éjszakáján a véletlen azonban úgy hozta, hogy helyette saját Nyugat-Berlinjével kellett élő kapcsolatot összehoznia.

180 Németül: „Also auch die Mauer soll über Nacht durchlässig werden.” Hertle, *Chronik des Mauerfalls*, 287, kiemelés tőlem.

181 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 287., kiemelés tőlem.

182 Steinmetz: „Opening of the Berlin Wall” 475., kiemelés tőlem.

183 Hertle: *Fall of the Wall*.

184 Id. mű, 16.; Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 166.

185 Lojewski: „Als die Mächtigen von den Medien überholt wurden”, 9.

186 A performatív aktusokról lásd Austin: *How to Do Things with Words*.

187 Friedrichs: „Cool bleiben, nicht kalt”, 113.

188 James S. Ettema és Theodore L. Glasser interjúból az derül ki, hogy a tapasztalt oknyomozó újságírók is tagadják, hogy képesek lennének hozzáadni bármit a valósághoz. Azt viszont gyakran hangsúlyozzák, hogy pusztán „behatárolják”, „gyűjtik” és „bemutatják” a tényeket. Lásd *Custodians of Conscience*.

189 Még ekkor, kb. este 11 órakor is azzal kezdte Lautenbach az interjút, hogy az átkelőhelyeken a helyzet „érthetetlen és zavaros”.

190 Kiemelés tőlem. Németül: „Die Frage nach dem Sinn dieser befestigten Staatsgrenze der DDR wird sich in den nächsten Tagen und Wochen noch wohl noch drängend erstellen.”

191 Németül: „Was wirklich aus dieser Entscheidung erwachsen wird, weiss ich nicht”.

192 Németül: „Wir freuen uns und begrüßen alle, dass die Mauer gefallen ist”.

193 Lojewski kommentárja csak azután került a *Tagesthemen* adásába, miután ő maga telefonmeggyőzte az eredeti hírkomentátort, hogy az ehhez képest most lényegtelen Európai Unióról szóló gondolatait hagyják ki. (Lojewski: *Einigkeit und Recht und Freiheit*, 166.).

194 Németül: „Das Gebäude DDR war längst baufällig. Nun fallen die Mauern.” (Lojewski: *Einigkeit und Recht und Freiheit*, 168.).

195 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*; Steinmetz: „Opening of the Berlin Wall”; Lojewski: „Als die Mächtigen von den Medien überholt wurden”. Ebben a fejezetben ugyan nem tárgyalom, de a nyugatnémet rádió híryanaga is hozzájárult az esemény viszonylag gyors kibontásához. A rádió szerepének megismeréséhez további kutatás szükséges.

196 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 280, kiemelés tőlem.

197 Sarotte: *Collapse*, 130.

198 Brokaw: „Permission to Leave”.

199 NBC Efti Híradó, este 5:30. 1989. november 9. Vanderbilt Television News Archive.

200 Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 61.

201 Hertle: „Fall of the Wall”, 137, kiemelés tőlem.

202 Brokaw: „Permission to Leave”.

203 McCartney: „East Germany Opens”, 1.

204 Id. mű, kiemelés tőlem.

205 Remnick: „Soviets Accept Wall's Fall”, A23.

206 Id. mű. Lásd a *Chronik des Mauerfalls* 287. oldalán a *Tagesschau* és a *Tagesthemen* elemzésének alapját képező, a hamburgi NDK-archívumban végzett 2012-es kutatásomról.

- 207 Times Wire Services: „Berlin Wall Crumbling” PrB, kiemelés tőlem.
- 208 Fulton és O'Connor: „O. C. German Community Celebrates”, OC. A1.
- 209 Tuohy: „East Germans Punch”, A1.
- 210 Schmemmann: „A Jubilant Horde” A1, kiemelés tőlem.
- 211 Mosely: „East Germans Open”, 1.
- 212 Walte: „The Wall is Gone”, o1A.
- 213 Efti Híradó, NBC, du. 5:30-tól: Vanderbilt Television News Archive.
- 214 Id. mű.
- 215 Zelizer: „Cannibalizing Memory”.
- 216 *Die Welt*, „SED öffnet Grenze nach Westen”, 1.
- 217 *Die Welt*, „Deutsches Volk das glücklichste der Welt”, 1.
- 218 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, „Die DDR öffnet ihre Grenze zur Bundesrepublik”, 1.
- 219 Winters: „Mauer und Stacheldraht trennen nicht mehr”, 1.
- 220 A FAZ, hagyományainak megfelelően, egyik nap sem közölt fotót a címlapján.
- 221 *Bild Zeitung*: „Geschafft! Die Mauer ist offen!”, 1.
- 222 Waltert: „Historischer Tag”, 2.
- 223 Waltert: „Erst der Anfang”, 2.
- 224 A *Tagesschau* SED Központi Bizottságának reformmal kapcsolatos döntéseit teljesen külön kezelte a berlini fal leomlásáról szóló hírektől. Ebben a külön szekcióban egy Egon Krenzről bejátszott rövid idézet jelezte, hogy az „új utazási rendelet” egy nagyobb keletnémet reformcsomag része.
- 225 *Bild Zeitung*: „Sarah – das Baby der offenen Mauer”, 3.
- 226 Stein: „The Banana and the Trabant”.
- 227 Rienhardt: „Brandenburger Tor”, 3.
- 228 Dayan és Katz: *Media Events*, 114.
- 229 Loshitzky: „Inverting Images”.
- 230 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*, 149.
- 231 Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 53.
- 232 Hertle: „Document No. 8”, 158.
- 233 Hertle: *Chronik des Mauerfalls*.
- 234 Hertle és Elsner: *Mein 9. November*, 172.
- 235 Az *Aktuelle Kamera* adása után egy nyolc órákor kezdődő rendkívüli adást iktattak a műsorba, amely „további beszámolókkal” kívánt szolgálni az új utazási rendelettel kapcsolatban.
- 236 *Neues Deutschland*, „Hunderttausende nutzen die neuen Reiseregulungen der DDR”, 1.
- 237 ADN, „Fast eine Million DDR Bürger reiste am Wochenende in BRD”, 1.
- 238 *Berliner Zeitung*, „Bloss mal übern Kudamm bummeln”, 6.
- 239 Eggert: „Die Mauer in Berlin wegreißen?”, 1.
- 240 ADN/ *Berliner Zeitung*, „Fast sechs Millionen Visa seit 9. November erteilt”, 1.
- 241 További részletek a „banális megemlékezéssel” kapcsolatban lásd Vinitzky – Seroussi: „Unusual Suspects”.
- 242 Detjen: „Die Mauer als politische Metapher”, 548.
- 243 Az újrafeldolgozás gyakorlata gyakran ellentmondásos: ennek „sötétebb” oldalairól az utolsó fejezet szól majd.
- 244 Wende Museum: „Mission and Identity”.
- 245 Wende Museum: „The Wall Project Documentary”.

- 246 Wiener: *How We Forgot*, 27.
- 247 Wiener: „Berlin, Israel, Mexico”
- 248 Dinnie: *Nation Branding*; Aronczyk: *Branding the Nation*
- 249 Van Dülmen és Sello: *Mauergeschichten*, 60, 102.
- 250 Id. mű, 12. kiemelés tőlem.
- 251 Khan: „Berlin Wall Crosses Stolen”.
- 252 Oltermann: „Art Group Removes Berlin Wall”.
- 253 Palestine Telegraph: „Own 'Berlin' Wall”.
- 254 Sturken: *Tangled Memories*.
- 255 Kaminsky: *Die Berliner Mauer in der Welt*.
- 256 Domansky: „Kristallnacht”, 84.
- 257 Knischewski és Spittler: „Remembering the Berlin Wall”, 293. Helmut Trotnow német történész így foglalta össze a berlini fal megőrzésének kihívásait: „...a Német Történelmi Múzeum egyszerűen azt javasolta, őrizzük meg a Bernauer Strasse mentén futó falat. A fal kezdeti kaotikus bontása azonban olyan ütemben folytatódott, hogy a történelmi emlékeket védő hivatalnokok nem bírtak lépést tartani. Mihelyt az út mellett futó fal egy részét védelem alá helyezték volna, a határozat elfogadása idejére már ott sem volt.” („Understanding the Present”, 11.)
- 258 Feversham és Schmidt: *Berliner Mauer Heute*, 10.
- 259 Nora: „Between Memory and History”.
- 260 Andreas Huyssen így ír az újraegyesítés utáni Berlinről: „Amikor a fal leomlott, Berlin újabb fejezetet adott történelmi hézagainak narratívájához, ez a fejezet visszahozta a múlt árnyait és hazajáró szellemeit. Néhány éven át, Berlin szívében, a város keleti és nyugati részének küszöbén egy majdnem hét hektárnyi senkiföldje húzódott, a Brandenburgi kaputól a Potsdamer Platzig és a Leipziger Platzig, sár, fű, a régi járda maradványai a hatalmas ég alatt, mely a városra jellemző magas épületek hiánya miatt így még hatalmasabbnak tűnt.” (Present Past, 55–56.)
- 261 Assmann: *Cultural Memory*.
- 262 Knischewski és Spittler: „Remembering the Berlin Wall”.
- 263 Jericho: „Mauerpfarrer”.
- 264 Senat von Berlin: „Gesamtkonzept zur Erinnerung an die Berliner Mauer”.
- 265 Id. mű.
- 266 Schneider: *Berlin Now*, 158.
- 267 Klausmeier: „Ein unbequemes Denkmal”.
- 268 Žižek: *Event*, 12.
- 269 Novosseloff: „New Wall Order?”
- 270 Sherif: *American Wall*, 16.
- 271 Beaumont: „Pope Francis Offers Prayers”, kiemelés tőlem.
- 272 Nitzan Chentidzei Ball: „Pope Visits Holocaust Memorial”.
- 273 Beckerman: „Pope Francis Cements an Icon”.
- 274 A kockázatokról lásd Beck: *Weltrisikogesellschaft*. A likvid identitással, történetekkel és fogalmakkal kapcsolatban lásd Bauman: *Liquid Modernity*; Bauman: *Liquid Life*; Bauman: *Liquid Times*. A bizonytalanság módosatairól lásd Samimian-Darash és Rabinow: *Modes of Uncertainty*. A szédítő társadalmi fejlődésről lásd Rosa: *Social Acceleration*.
- 275 Bauman: *Community*.

Határok nélkül

- 276 Slater és Ritzer: „Interview with Ulrich Beck”.
277 Peters: „Distrust of Representation”.
278 Lichtblau: „Holocaust”, SR₃.
279 Guez: „Are There Any Europeans?”, SR₄.
280 Potter: *Qualitative Methods*.
281 Alexander és Smith: „Cultural Sociology”.
282 Goffman: *Frame Analysis*.

SONNEVEND JÚLIA

kommunikáció-kutató, esztéta, a New York-i New School
for Social Research Szociológia tanszékének oktatója.

301
577

9/10/14

V2

Sonnevend Júlia

Határok nélkül

Hogyan születik egy globális ikonikus esemény?
berlini fal leomlásáról szóló hírekre és az esemény
sőbbi emlékeztetere összpontosítva Sonnevend Jú-
t azt vizsgálja, hogyan építheti fel a történet elbe-
elője úgy az eseményt, hogy azt az emberek sokáig
lidézzék. A keletnémet határ megnyitása, amit ma
yszerűsítve „a berlini fal ledöntésének” nevezünk,
lójában összetett és zavaros eseménysor volt, bürok-
tikus ballépések félrevezető sajtóinterpretációjának
vetkezménye. Globális üzenete mégsem a szeren-
éről, a véletlenről, a történelem esetlegességéről szól.
int globális ikonikus esemény, „a berlini fal ledönté-
” azt a múltó hatalmat jelképezi, amire a védtelen hét-
znapi emberek tömege szert tehet. Az esemény egy-
erősített, „márkás” megnevezése, tömör narratívába
jellegzetes képsorba sűrítése kortárs társadalmi mí-
szt nyújt Kínától Törökországon és Magyarországon
az Egyesült Államokig. Ez a mítosz ad keretet az el-
lasztó falakkal és kerítésekkel, határokkal és mene-
ltekkel kapcsolatos vitáinkhoz és az emberi szabad-
g lehetőségeinek megvitatásához mind a mai napig.

nd Júlia könyve nemcsak remek kultúrtörténeti alkotás, de pátor kísérlet a média modernkori szerepének újragondolá-
könyv egyszerre kristálytisza, tekintélyromboló és építő jel-
gít elképzelni, ahogy az események túlnőnek az életen, vagy
sszezsugorodnak, hogy aztán újra nagyra nőhessenek, meg-
hogyan lesz belőlük mérföldkő vagy útjelzés egy kereszte-
n. Anélkül, hogy behódolna a divatos elméleteknek, vagy
umit a szerző a „részletek zsarnokságának” nevez, közös tu-
t vezet rá az érlelődéshez vezető ösvényre.

Todd Gitlin, a Columbia Egyetem szociológia professzora

adó gyanakvás romboló eszmecseréjével szemben Sonnevend
nyve azt demonstrálja, milyen folytatólagos és döntő jelen-
an a szimbólumoknak, a „szimbolikusnak” az életünkben.
et kiváló stílus, precíz fogalomalkotás és komoly kutatómun-
nzi: a kultúrszociológia ragyogó mintapéldánya.

Jeffrey C. Alexander, a Yale Egyetem szociológia professzora

tt-e a fal? Ez a könyv megmutatja, hogyan hoz létre a kollek-
kezet – visszamenőleg! – médiaeseményt.

Elihu Katz, a jeruzsálemi Héber Egyetem és a Pennsylvanai Egyetem
Annenberg Kommunikációs Intézetének emeritus professzora

3990 Ft

ISBN 978 963 13 6516 0

Határok nélkül

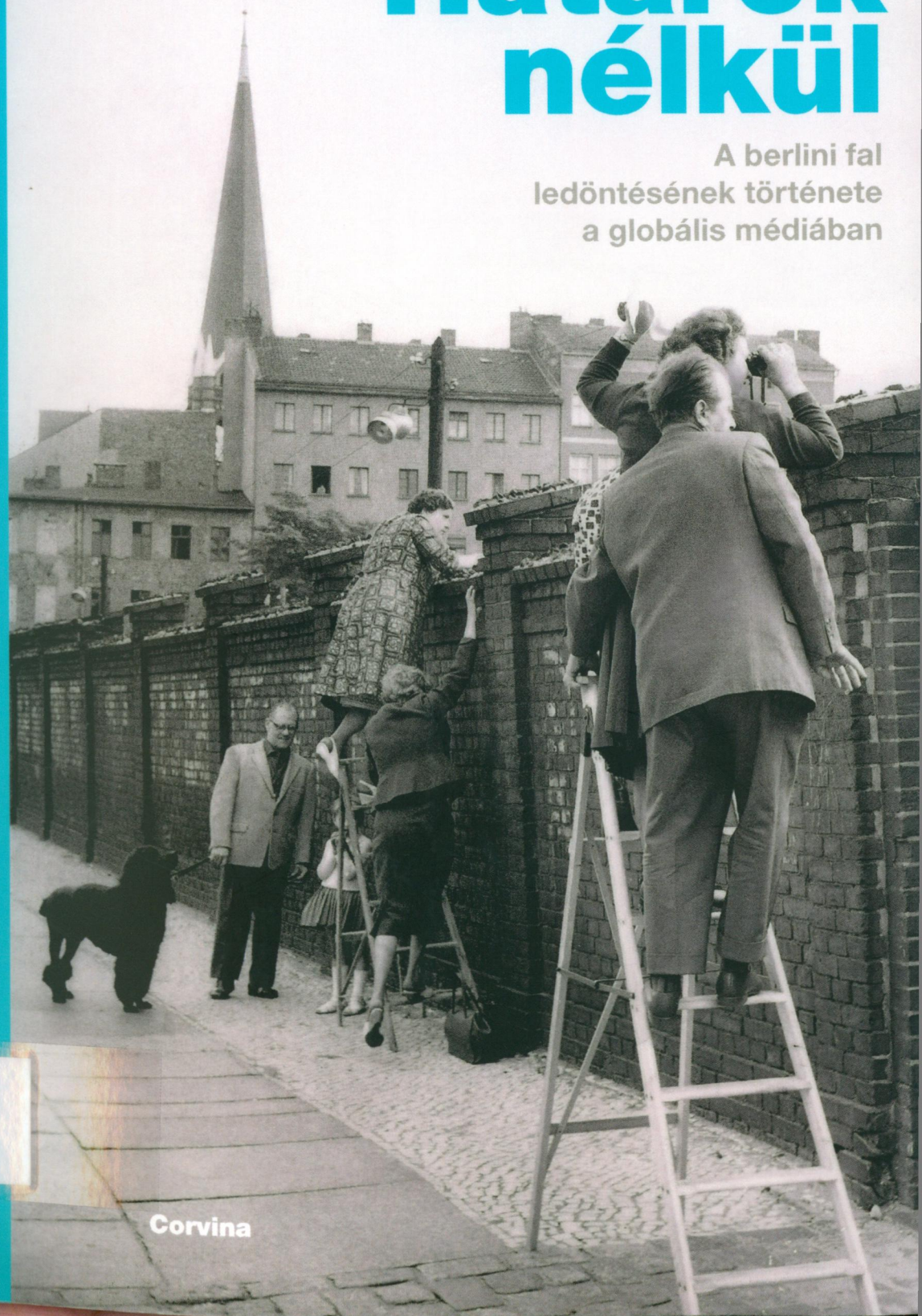
Sonnevend Júlia

301
S77

Sonnevend Júlia

Határok nélkül

A berlini fal
ledöntésének története
a globális médiában

Corvina